

MOSTOVI HERCEGOVINE

2.0

Mostovi Hercegovine 2.0

Kolekcija priča 2021/22

Autori/ce: Aline Cateux, Kristina Bradara,
Lisa Stewart, Minja Pješčić, Azra Habibija,
Leda Šantić, Emina Isić, Mirela Alikalčić-Terzić,
Luka Marijanović, Adnan Bratić

Mentori/ce: [Senada Demirović-Habibija](#),
[Anita Pajević](#), [Ronald Panza](#), [Damir Avdić](#)

Koordinator projekta: Husein Oručević
Projektni asistent: Ronald Panza

Urednik: Boris Filipić

Podržao: [EUNIC](#)

Proizvodnja:
[AbrašRadio](#)

OKC Abrašević

Mostar
juli, 2022.

MOSTOVI HERCEGOVINE

2.0

Sadržaj:

Predgovor, Ronald Panza	5
Bit će prošlosti, Aline Cateux.	9
Hercegovačka kamena kuća i njena moderna interpretacija, Kristina Bradara	17
Arslanagića most u Trebinju, Lisa Stewart	29
Prije natpisa bio je čovjek: Esad Čerkić, Minja Pješčić	43
Grčko groblje na Ravnom (Grgureve ili Grgurske bare), Minja Pješčić	54
Jedan kamen, jedna priča: Kula u Berušici, Minja Pješčić	75
Iz Trebinja za Mostar, aprila 1889. godine: Sjećanje na jedan stari putopis, Minja Pješčić	100
Neum: More, plaže... i stecci, Minja Pješčić	109
Putopjesmarica, Minja Pješčić	125
Putovanje kroz vrijeme, Mirela Alikalčić-Terzić	148
Ciklus pjesama 'Slika', Azra Habibija i Leda Šantić	166
Ciklus fotografija 'Hercegovina kroz vrijeme i prostor, Emina Isić .	172
Privremeno pozorište: Sjajna kometa na mostarskom kulturnom nebu, Mirela Alikalčić-Terzić	184
Historijat Pozorišta lutaka u Mostaru, Adnan Bratić	197
Amatersko pozorište RKUD Abrašević, Luka Marijanović	215
Zvučanja mlade mostarske scene, Luka Marijanović	224
Party izložba mladih likovnjaka u Abraševiću, Inicijativa za kulturno-umjetničke događaje (IKUD)	247
Daorson, Mogorjelo, Hutovo blato.	252
Brankovac, Mejdan, Stari grad	264

Predgovor

Ideja projekta Mostovi Hercegovine prije svega je okupljanje, dijeljenje i razmjena znanja i priča o manje poznatim fenomenima slojevitog hercegovačkog podneblja. Vođeni holističkim pristupom, udruženi sa stručnjacima, umjetnicima, predavačima, entuzijastima iz cijelog regiona i šire, istražujemo, bilježimo i razmjenjujemo priče-mostove, koordinate na kojima se prostor, njegova historija, geografija, prirodni i kulturni život, bogata tradicija, mnoštvo legendi i mitova i priča o hercegovačkom čovjeku iznova spajaju.

Mostove Hercegovine započeli smo u prvom ciklusu prije svega kao istraživački projekt. I prije toga radili smo u više navrata s mladima i Hercegovinom, najprije preko zvuka, a kasnije i preko klasičnog usmenog pripovijedanja. Sada već osjećamo kako se naš rad doista pretvorio u putovanje jednim nejasnim i ambivalentnim krajolikom koji ima jako puno identitetskih i značenjskih jedinica u vokabularu. Prvi ciklus projekta Mostovi Hercegovine još uvijek je donekle bio opterećen samim naslovom – potrebom da se nedavne ili tekuće nacionalne tegobe na određeni način zaobiđu. Međutim, kako su ovi naši prvi pokušaji bili isključivo posvećeni mladim ljudima, nepostojanje bilo kakve napetosti već je bio dovoljan signal da se o tim stvarima ne ovisi. Na neki način, unaprijed smo ih premostili. Tako da smo nastavak rada prije svega promatrali kao putopis našim zajedničkim dinarskim krajolikom u stalnoj želji da ga se shvati ozbiljnim i vrijednim i da se u njemu pronade i istakne ono odista vrijedno, te da tako dobijemo neko novo samopouzdanje. Pri tome smo izučavali metode naših uglednih teoretskih karstologa, pretvorivši njihovu stalnu holističku inspiraciju u moto naših budućih potraga.

U ciklusu Mostova Hercegovine 2.0, čiji se završni radovi polaznika i polaznica upravo otvaraju pred vama, broj stručnih suradnika i suradnica se proširio. Tako smo otvorili i uspješno proveli predavanja i djelovanje unutar cjelina kao što su Urbanizam, arhitektura ekologija Hercegovine (mentorica Senada Demirović-Habibija), Putopisi, hodopisi i poezija Hercegovine (mentorica Anita Pajević), Alternativna muzička scena Hercegovine (mentor Damir Avdić) i Hercegovačka teatarska scena (mentor Ronald Panza).

Autori i autorice iz radionice mentorice **Senade Demirović-Habibija** donose gustu sliku krajolika u čijoj se srži nalazi odnos između čovjeka, kamena i putovanja. Tekstovi o hercegovačkoj kamenoj kući, autorice **Kristine Bradare**, o Arslanagića mostu u Trebinju **Lise Stewart**, serijal priča **Minje Pješčić**: o kuli i selu Berušica kod Gacka, o grčkom groblju u Ravnom, neumskim stećcima te ciklus fotografija **Emine Isić**, govore o toponimima prostora koji ne mogu biti odvojeni od priča, kao i o materijalu koji se u njemu koristio. Geografska činjenica krajolika pretvara se u simboličko znanje u kojemu ni jedna priča ne može biti neispričana. Upravo u tome neprekidnom pričanju starih priča, vidimo holističku nadu novih pristupa. Tekst o nestanku radničkog Mostara autorice **Aline Cateux** te oživljavanje životne priče sahranjenog borca Minje Pješčić na originalan i emotivan način približavaju i oživljavaju osnovno poznavanje lokacija.

Ovom simboličkom značenju prostora, koje se mora otrgnuti od svih nasilnih konotacija, pomažu radovi iz radionice pjesnikinje **Anite Pajević**, koja je dosta vremena posvetila suodnosu između kretanja i zvuka. Putopjesme **Minje Pješčić**, kao i ciklusi koji prate njen serijal priča o kamenu, pjesme **Mirele Alikalfić-Terzić**, te ciklus pjesama **Lede Šantić** i **Azre Habibije** nastao u samoj radionici, konstruktivni

su doprinos razvoju neke nove opservatorije pozitivnih znakova u našem društvu.

No, priča o Hercegovini ima i svoj izvedbeni element. Na određeni je način ovaj krajolik posvećen i izvedbi, odnosno posvećen načinu na koji je sam sebe izvodio. Tragali smo i opisali postojanje teatarskog impulsa u ovaj put amaterskom okruženju onih koji se uglavnom bave ljubavlju prema teatru. Koristeći teatrološke metode, posebno one vezane za povijest izvedbi polaznici su istražili istorijat nezavisnih teatarskih grupa kao što se Privremeno pozorište i Teatar Lik (**Mirela Alikalfić-Terzić**), amatersko pozorište Radničkog kulturno umjetničkog pozorišta Abrašević (**Luka Marijanović**) te historijat Pozorišta lutaka Mostar (**Adnan Bratić**). Posljednji teatar jeste institucija, ali kako kod nas u regiji ni dan danas ne postoje profesionalne škole vezane za ovu umjetnost, ovo je primjer kako se jedna amaterska družina prometnula do statusa vrijedne i nezaboravne gradske institucije.

Moramo spomenuti kako su se vježbe istraživanja i skupljačkih susreta sa arhivskom građom vježbale prilikom praktičnih susreta polaznika/ca sa arhivom Narodnog pozorišta u Mostaru. U sklopu ovih vježbi-posjeta, osim što smo se upoznali sa radom jednog profesionalnog hercegovačkog pozorišta i njegovom zgradom, pronašli smo materijale u vidu programskih knjižica, plakata, skica za iste, fotografija i samog glumačkog teksta sa redateljskim promjenama predstave Lulu Franka Wedekinda u režiji Branka Brezovca. Ovaj proces oživljavanja sjećanja na jednu važnu, ali ratom ometenu predstavu, ostvarit će se kroz poseban nastavak rada sekcije posvećene hercegovačkom teatru.

U odjeljku u kojem se govorilo o muzičkoj sceni Hercegovine, pjesnik i izvođač **Damir Avdić** napravio je nevidljivi zvučni most prema mlađim generacijama istraživača zvuka

i muzičara u nastajanju. Oni su na ove poticaje odgovorili stvarajući vlastiti, novi zvučni susret neafirmiranih mladih grupa iz Mostara nazvan **Zvučanja** (Luka Marijanović), koji je nedavno ostvario i svoje drugo izdanja u prostoru OKC Abrašević. Ovdje su priložena podijeljena iskustva u nastajanju samog festivala, uz dovoljan broj vizualnih materijala vezanih za sam festival (plakat, usmena predaja te niz fotografija sa samog događaja).

U našu knjigu zabilježili smo i party/izložbu mladih neafirmiranih hercegovačkih umjetnika koju je u saradnji s Mostovima Hercegovine u OKC Abrašević organizirala **Inicijativa za kulturno-umjetnička dešavanja (IKUD)**, a za sami kraj tu je i prisjećanje na naša terenska istraživanja u sklopu kojih smo obišli antički grad Daorson, čuveno Mogorjelo i park prirode Hutovo blato, te arhitektonska šetnja Mostarom u sklopu koje nas je s nizom značajnih arhitektonskih cjelina glavnog grada Hercegovine upoznala predavačica i mentorica Senada Demirović-Habibija.

Mostovi Hercegovine sada mogu ići i dalje. Jasno nam je da sa ovom knjigom priča ne završava i priča Mostova. Pred nama je još neistraženih područja i lokacija koja se mogu uključiti u naše putovanje, te s njima povezanih priča i problema. Želja nam je da u još jednom ciklusu, koji bi zvanično bio doživljen kao trilogija, podvučemo još jače ekološku stranu odnosa prema našem krajoliku. Pozivaju nas priče naših ptica, pčela, riba, polja, šuma, rijeka, pećina i zaboravljenog antičkog kamenja, a bilo bi i vrijeme da u sve uključimo i promet zvijezda, meteora i radijskih signala nad noćnim hercegovačkim nebom. Do tada si dopustite šetnju našim najnovijim mostovima.

Ronald Panza,
Mostovi Hercegovine 2.0

Radnički dom Mostar

Bit će prošlosti

Aline Cateux

Uzorci Mostara

Jutro prvog januara 2017. godine bilo je izrazito sunčan početak dana, pun teškog mamurluka i zastrašujuće hladan. Zimsko plavo nebo nad Mostarom pozivalo je na kafu i terapijsku šetnju gradom. Prije šetnje i, što je najvažnije, kafe u Starom gradu, krenula sam u Titovu izbaciti smeće. Moja ulica izlazila je direktno na skoro obnovljeni šahovski klub na čiju je svježe ofarbanu fasadu neki idiot već išarao grafit, s čije su lijeve strane bili kontejneri. Prišla sam baciti otpatke kad mi po povratku pogled zaustavi plaketa na fasadi ruševine iza kontejnera na kojoj je stajalo 'Radnički dom'.

Nisam mogla vjerovati da sam ga napokon pronašla. Radnički dom. Misteriozna zgrada koju nisam uspijevala locirati. Nemam pojma zašto ga je bilo tako teško pronaći. Prošla sam pored njega stotinu puta, a da nikada nisam zapazila tu ruševinu. Nije mi bila ni u perifernom vidu. Još manje ta ploča. Odmah sam krenula šetati oko zgrade. Govorila sam joj. *'Eto te! Toliko te tražim!'* Ne znam koliko sam dugo tako koračala pokušavajući zabilježiti svaki kvadratni centimetar fasade, ulice sjeverno i južno od nje, prozore, ili barem to što je od njih ostalo. Pitala sam se je li zgrada mijenjana od konstrukcije. Istražila sam vrata, krov je nestao u misterioznom požaru prije pet godina. Hodajući oko nje, ruke su mi nonšalantno dodirivale fasadu. Gledajući u prozore na prvom spratu, pokušavala sam je zamisliti iznutra - sobe, stepenice, unutrašnju atmosferu. Željela sam nasloniti uši na fasadu ne bih li uhvatila jeku diskusija, sastanaka, deklaracija iz prošlosti. Zaintrigirao me ovaj impuls za slušanjem zidova, betona, cigli, kamenja. To je sve što sam željela da radim - da naslonim uho na ruinu i slušam.

Ostala sam dugi trenutak proučavati zgradu. Po odlasku, uočila sam rupe od metaka na južnoj fasadi. Neko je preko njih nacrtao cvjetove. Namjera mi je bila jasna, ali su me iziritirali hipijevski oblik i užasna boja intervencije. Zakolutala sam očima. Na stražnjem rubu zgrade primijetila

Rudnik mrkog uglja Mostar, stara pruga

sam rupu od metka, okruženu komadićima betona koji se odvajao od zida i bio spreman spasti. Prizor me uspaničio. *‘Šta ako padne?’*, kao da će to promijeniti ukupno stanje Radničkoga doma, očito napuštenog i namijenjenog rušenju. Prizor ovih komadića fasade u ravnoteži između zida i praznine bio je nepodnošljiv. Najprije sam pomislila gurnuti betonske komade nazad na mjesto, ali očito ne bi tako ostali. Moja jedina opcija bila je prikupiti ih, što sam također oklijevala uraditi, jer nisam bila sigurna imam li pravo na to. Smijem li uzeti ovaj dio zgrade? Mogu li uzeti ove komade fasade Radničkoga doma bez da pokažem nepoštovanje? Zapanjilo me koliko se trenutak učinio svečanim kada sam uzela komade i stavila ih u malu plas-

tičnu vrećicu koju sam imala u džepu. Otišla sam kući i u vrećici ostavila mali komad papira na koji sam napisala *‘Radnički dom, 01/01/2017, južna fasada’*.

Uzorci, dokazi, relikti

Godinama kasnije, kolekcija uzoraka značajno je porasla. Radnički dom, Rudnik, Žitopromet, Fabrika duhana Mostar i mnoga druga mjesta koja su pripadala jugoslavenskom dobu, izbrisanom iz narativa uspostavljenog u Mostaru poslije rata. Nijedan trag radničkog, industrijskog grada nije ostavljen na miru ili barem uzet kao imovina. Jedan po jedan, betonski, kameni i čelični svjedoci vremena i iskustva socijalizma bljedili su, degradirani, uništeni i napušteni. Ključne znamenitosti Mostara pretvorene su u prah ili su razmontirane, a s njima je otišao, ne samo komad pejzaža, nego i dokaz da su na ovim mjestima ljudi nekada radili. Većina infrastrukture uništena je i zamijenjena ništavilom. Nastala je ta specifična praznina grada, neprekidna odsutnost koju ništa neće utješiti. Malo po malo, moji uzorci Mostara postajali su dokazi o prošlosti. Kameni, betonski i gipsani komadi, pokriveni gotovo

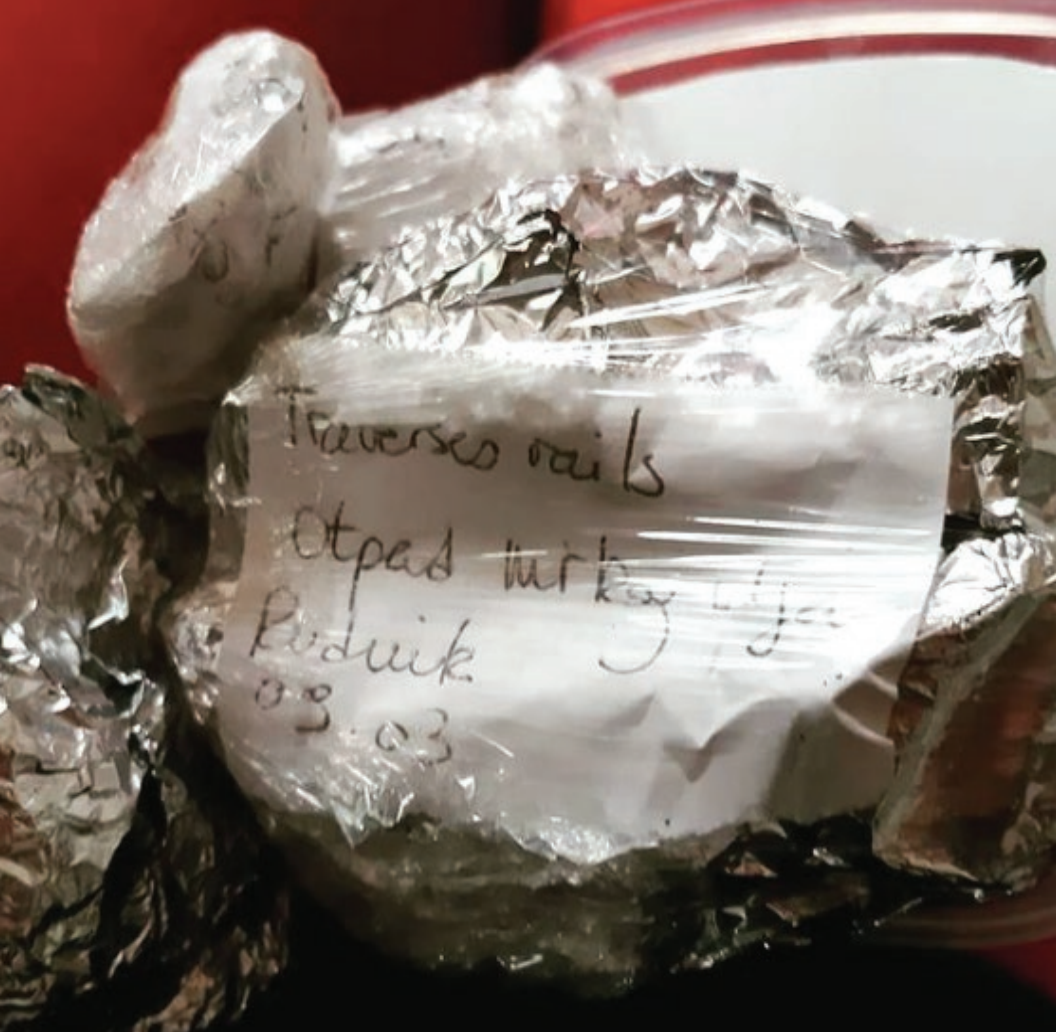
izbljedjelom bojom, jednoga dana bit će sve što je ostalo od zidova koji su čuvali sindikate, štrajkače, sjene radnika, sastanke, kolektiv. Sve te stvari rastrgane su krahom socijalizma, ratom i kapitalizmom. Bili su uzorci, dokazi, a završit će kao relikti.

Gledajući plastične vrećice s komadima betona, zaista sam počela razumijevati da će jednoga dana postati arheološki nalazi. Budući komadi izbrisane prošlosti, komadi koji bi kasnije mogli biti analizirani, skenirani, disecirani. Koje bi tragove prošlosti ovi uzorci mogli čuvati? Kako na materijale djeluju vibracije sastanka? Oštrog govora? Zvuka fabrike? Jesu li upisane negdje u mikroskopskom univerzumu prašine? Možda će jednoga dana postojati tehnologija koja bi mogla vratiti frekvencije prošlosti, ožiljke koje su na zidovima ostavile rasprave, svađe, smijeh, smrznute u zrnu pijeska, u betonu pokrivenom blijedećom zelenom bojom, skrivenom ispod plakata koji najavljuje sljedeći sastanak sindikata. Gledajući u uzorke, svaki put bih pomislila na Bogdana Bogdanovića koji Mostarcima priča o tome kako su došli na mjesto koje će postati Partizansko groblje s ostacima svojih srušenih kuća, velikoga kamenja na kojem su se još uvijek mogli naći pokoja čuvarkuća, tragovi boje, dima iz pećnice ili kamina. Njemu je to bilo dirljivo, ponio je veliku odgovornost za to u što ih namjerava pretvoriti, pokapajući pritom male tragove Mostara u jedno mjesto, kako je više puta objašnjavao.

Iščekivanje nestanka

Sada kad sam skupila uzorke, moja je odgovornost sačuvati ih i pobrinuti se da uvijek budu spremni za pokazati i dokazati da je prošlosti bilo. Kamenje u vremenu amnezije. Nagovještaj izbrisanih sjećanja.

Nikad nisam mogla pretpostaviti šta bi sljedeće moglo nestati u Mostaru. Ili bolje rečeno, šta će sljedeće nestati *od* Mostara. Poneka bi zgrada bila srušena, rastereću-

Uzorak Rudnika mrkog uglja Mostar

jući Mostarce prizora ruine, usput zauvijek brišući ono što je još ostalo od prije. Vodila sam različite razgovore s Mostarcima o njihovom krajnje ambivalentnom odnosu spram ruševina. S jedne strane, one su im emocionalni markeri, podsjetnici na nasilje koje treba ukloniti. S druge strane, iskazana je isto tako i izvjesna naklonost ka ruševinama, jer one stoje mirno, može ih se dodirnuti, gledati i čvrst su dokaz da prošlosti jeste bilo. Neki kažu da bi radije živjeli s ruševinama nego gledali kako nestaju, zbog

straha od zaborava na to kako su nekada izgledale. Baš kao kad se pokušavaš sjetiti lica voljene osobe koja je umrla još davno, a čiju fotografiju nemaš.

Prikupljanje uzoraka ispočetka je bilo mehanizam nošenja s anksioznošću nestajanja onoga što sam smatrala važnim znamenjem. Prikupljanje tih fragmenata kao da je govorilo: 'Niko neće moći reći da ovo jednom nije stajalo na svom mjestu!' Svaki put kad bih prikupila fragment, od ranije poznata emocija puzila mi je stomakom, emocija kojoj nisam znala ime. A onda sam jednog dana, šetajući Titovim mostom ugledala to što je nekada bila Titova vila, a što je sad ružni kičasti prodajni centar. I sjetim se osjećaja bespomoćnosti pred nestajanjem nečega dragocjenog iz pejzaža: sjekli su ogromno stablo u vrtu vile, deseci ljudi okupili su se da vide kako tog diva kidaju i rastavljaju. Sjetim se lica ljudi, njihove tuge i uznemirenosti, i shvatim kako se u preko 15 godina nikada nisam uspjela naviknuti na prazninu koju je ostavila odsutnost tog stabla. Noć nakon što je posjećeno, prijatelj je otišao pred vilu uzeti granu. Od nje je izrezbario drveno prstenje. Dan danas imam jedan prsten, kao uzorak nekadašnjeg vrta.

Nekad je tu bilo stablo,
nekad je tu bila zgrada,
nekad je tu bio grad.

Fotografije: Aline Cateux

Izvorni naslov: There Will Be a Past

S engleskog preveo Boris Filipić

Sekcije: Poezija, putopisi, hodopisi, mentorica Anita Pajević

Arhitektura, urbanizam, ekologija, mentorica Senada

Demirović-Habibija

Hercegovačka
kameña kuća i
njena moderna
interpretacija
Kristina Bradara

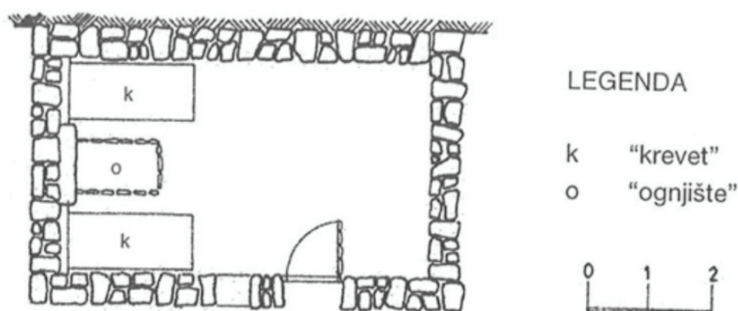
Sažetak: *Stare kuće, primjeri tradicijske izgradnje, pojedinačno ili u grupama, tvore likovno i povijesno vrijedan ambijent. Danas je na prostoru Hercegovine tradicijska gradnja lokalnim kamenom nedovoljno zastupljena, a tamo gdje jeste, izvodi se na neispravan način. Hercegovačka kuća trebala bi postati, ne samo predmet zaštite i obnove, već i predmet inspiracije, podloga za modernu interpretaciju prilikom projektiranja suvremene kuće na ovim prostorima. Idealan primjer moderne intervencije je projekt obiteljskog imanja u Bijači u zapadnoj Hercegovini koji potpisuju arhitekti Tomislav Ćurković i Zoran Zidarić. Ključne riječi: kamena kuća, suhozidna građevina, kamen, Hercegovina, imanje na Bijači)*

Uvod

Prirodni kamen je tradicionalni građevinski materijal koji se u prošlosti, neovisno o porijeklu, mnogo upotrebljavao, a tako je i danas. Umijeće građenja suhozida i suhozidnih građevina, kao najstarija tehnika građenja kamenom, tradicijska je baština mediteranskog prostora još od davnih vremena. Tehnika građenja suhozida postala je temelj građenja naših tradicijskih građevina, od staja, poljskih kućica, torova, do kasnijih značajnijih gospodarskih i stambenih objekata građenih bez vezivnog materijala, a koji su kroz minula stoljeća postali jedan od osnovnih elemenata kulturnog krajolika prostora naših otoka i našeg priobalja. Danas gotovo da nema poljoprivredne površine u Hercegovini i Dalmaciji koja u svom krajoliku nema napuštene suhozidne krajolike koji pripovijedaju priču o nekadašnjem čovjekovom načinu života i njegovom odnosu prema okolišu.

Kamena kuća

Ono po čemu je Hercegovina zanimljiva, i po čemu se razlikuje od kontinentalnih dijelova Bosne, stare su obiteljske kuće, građene od bijelo-sivog vapnenca. Takvih kuća ima po gotovo svim selima u Hercegovini, od istočnih dijelova oko Trebinja i Bileće, sve do krajnjih sjeverozapadnih granica u Kupresu i Livnu. U srednjem dijelu Hercegovine (Čitluk, Široki Brijeg, Ljubuški) ovakve kuće nose naziv 'stojne kuće'. Sagrađene na kamenu i iz kamena, uglavnom postavljene na vidljivo obzorje, proplanak, ili od jakog vjetra i hladnoće sklonjene u podbrdo, kamene kuće zaštitni su znak krša. Rustikalni stil gradn-

1) Tlocrt jednodnostorne suhozidne kuće obitelji Đono,
Prapatnica-okolica Hutova

je, nepravilni oblici kamena, ali precizno izvedeni zidovi, prepoznatljivi su eksterijerni znaci tipične kamene kuće u Hercegovini. Arhitektonski su ove kuće vrlo jednostavne. Obično se radilo o prizemnicama s jednom prostorijom čiji je centralni dio bilo ognjište. Služilo je za grijanje i kao izvor svjetlosti. Hercegovačko autentično ognjište je uglavnom bilo jednim dijelom prislonjeno uz zid.

Cijelo skromno pokućstvo bilo je prilagođeno tadašnjim društveno-povijesnim prilikama. Posude za pripremanje

1. ognjište
2. ražnjište
3. kotao
4. tava
5. sadžak
6. ibrik
7. fekne
8. lopar
9. sinija
10. bučija
11. sač
12. tronožac
13. peć
14. klupa
15. stalak za vretena
16. bešika

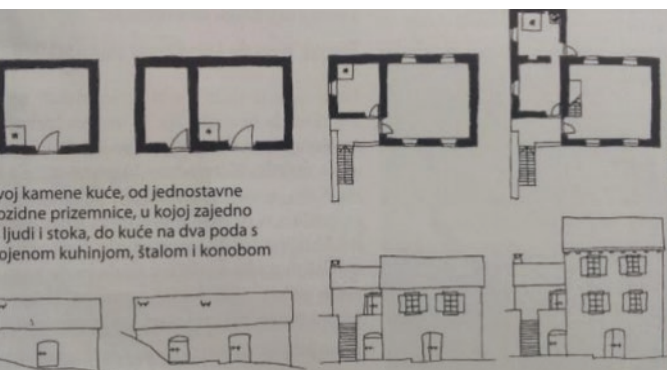

2) Oprema seoske kuće

hrane i pravljenje hljeba pravljene su od drveta, posude u kojima se kuhalo od bakra. Ovakva jedna kuća bila je nezamisliva bez sača u kom se pekao kruh. Sinija, okrugli niski sto, bio je neizostavni dio ovog enterijera, kao i posebne stolice za muškarce i žene. Dio hercegovačkog pokućstva bio je i takozvani avan - sprava za sječenje duhana, jer su brojne porodice živjele baš od uzgoja i prodaje duhana.

Usljedio je razvoj kuće u horizontalnom i vertikalnom smislu, od jednodostorne do višedostorne kuće. Na prizemnicu se dograđuje kat ili je se širi nadogradnjom. Veza između prizemlja i kata ostvaruje se uglavnom vanjskim kamenim stubištem, rjeđe unutrašnjim drvenim. Stepene su rijedak element na hercegovačkoj kući. Ako se i pojavljuju, to je najčešće na vanjskom uzdužnom dijelu kuće u kombinaciji sa trijemom. Nakon izgradnje novije zidane kuće s vezivom, ove prizemnice su zadržavane kao pomoćni objekti (kuhinja).

Zidovi kuće su građeni usuho, ali su često fuge izvana naknadno ispunjene vapnenim mortom, a iznutra je na zidove navučena vapnena žbuka koja je obojena vapnom radi zaštite od propuha, vlage i kukaca. Zidani su s dva

3) Razvoj kamene kuće, od jednostavne suhozidne prizemnice u kojoj zajedno žive ljudi i stoka, do kuće na dva poda s odvojenom kuhinjom, štalom i konobom (lijevo)

lica debljine 50 do 80 cm. Vanjska i unutarnja strana zida izgrađena je do biranog i pažljivo složenog kamena dok je unutrašnjost ispunjena lomljenim kamenom "etrapancem". Prozori su malih formata. Svaki prozor je imao jednokrilne kapke za zaštitu od sunca, hladnoće i vjetra. S vremenom otvori postaju veći, pravokutnog oblika, jednostruki dvokrilni.

Dva su tipa ulaznih vrata sa pravokutnim ili sa polukružnim nadvratnikom. Svi otvori su uokvireni fino klesanim kamenim komadima. Ukoliko su bojana, to je bilo plavom bojom koja se dobivala miješanjem kreča i modre galice. Tako dobivena boja postala je prepoznatljiva u Hercegovini i danas čini nezamjenjiv vizualni identitet kraja.

Hercegovačka kuća s kraja 19. i početka 20. vijeka imala je dvojna vrata, jedna na istoku, druga na zapadu. Ovo je imalo svoju simboliku, jer su ljudi vjerovali da je sve ono

što dolazi s istoka, otkud izlazi sunce, dobro i da donosi neku vrstu blagostanja, a zapadna vrata su bila pretežno okrenuta ka onim mjestima gdje su bile štale i značila su da kroz njih odlazi sve što je loše. Krov je jednostavan i od drvenih greda. U početku je bio prekriven slamom. Ubrzo je shvaćeno da slamnati krov nije dobar izolator, a nije ni siguran u hladnijim jesenjim i zimskim danima, pa je slamu na krovu kuće ubrzo zamijenio kamen, tj. klesane kamene ploče. Zbog potrebe za zaštitom od kiše koja često pada po vjetru, radile su se velike strehe, što bi se čak moglo nazvati karakteristikom ovog područja. Streha je prijelazna forma do trijema. Detalj strehe može koristiti kao inspiracija za tipizaciju moderne kuće u Hercegovini. Problem pitke vode na krševitim terenima bez tekućica ili podzemnih voda oduvijek se rješavao sakupljanjem kišnice. Izvor vode su za stoku bile lokve, a za ljude čatrnje. Tko je imao vodu u ljetnim mjesecima bio je bogat.

4) Prozori

Čatrnja je bila u blizini stojne kuće, u dvorištu ili iza kuće, tako da bi se sa krovova punile kišnicom, kao i s naplava i kanala. Gornja površina čatrnje je 'ćemerena', tj. pokrivena uglavljenim stijenama. Na području Hercegovine ima na desetke tisuća nakapnica za vodu ili kamenih čatrnja koje su s mnogo truda iskopane i utvrđene u kamenu živ-

cu.

Odrina je jedan od najstarijih elemenata uz kuću koji je osim proizvodne imao i dekorativnu funkciju. To su konstrukcije samostalno podignute u vrtu ili ugrađene uz stambeni objekt kao njegov prirodni nastavak, dio općeg arhitektonskog rješenja. Postavljaju se iznad kolnih prolaza, kao neka vrsta nadstrešnice iznad mjesta za sjedenje i odmor u dvorištu, mjesta za roštilj i sl. Iako se javlja u različitim vrtnim stilovima, njena zastupljenost u hercegovačkim vrtovima vjerojatno je posljedica utjecaja renesansnih vrtova Dalmacije, a posebno Dubrovnika. Pri odabiru konstrukcije prvo treba odrediti za što nam je potrebna slična konstrukcija. Odrine služe kao nosači biljka-penjačicama koje je svojim rastom prekrivaju. Uzgoj vinove loze na odrinama u Hercegovini zadržao se i danas.

5) Vrata obojena mješavinom kreča i modre galice

6) Čatrnje u Hercegovini

Maketu jedne jednostavne hercegovačke kuće čuva i Muzej Hercegovine u Trebinju. Napravio ju je Tihomir Kijac krajem devedesetih godina prošlog vijeka i ona je u svojoj standardnoj, prirodnoj veličini.

7) Odrina ili pergola

Primjer moderne interpretacije kamene kuće

Idealan primjer moderne intervencije je projekt obiteljskog imanja u Bijači u zapadnoj Hercegovini, koji potpisuju arhitekti Tomislav Ćurković i Zoran Zidarić. Ovaj projekt je dobitnik međunarodne Graditeljske nagrade CEMEX u Meksiku. Od ukupno 634 prijavljena projekta, ovaj projekt nagrađen je prvim mjestom u kategoriji Stambene građevine i trećim u posebnoj kategoriji Održiva gradnja. Građevina je dobila i brojne druge nagrade, uključujući onu za građevinu godine u BiH. Suhoziđi koji okružuju imanje, kad se zbroje, imaju sigurno 5-6 kilometara, a troje ljudi gradilo ih je čak nekoliko godina. Ovo imanje savršeno je uklopljeno u krški krajolik. Pov-
eznica s graditeljskim nasljeđem ovog kraja prisutna je u odabiru materijala i arhitektonskih elemenata kao dijelova kompozicije pojedinih građevina. Imanje je na neki način sublimirano hercegovačko selo, rađeno po svim uzusima nekadašnje hercegovačke gradnje. Kao primarni materijal korišten je kamen, prirodni resurs kojim Herce-

8) Imanje na Bijači

govina nikada nije oskudijevala. Dizajn je minimalistički, okrenut jednostavnosti i podsjeća na stare kamene kuće kakve se i danas još mogu vidjeti u pojedinim selima kako propadaju. Za parterno popločenje i pročelje korišten je

9) Imanje na Bijači

(isti i jednako obrađen) kamen iz lokalnog kamenoloma, vezujući se tako s kamenom 'in situ' kojeg nalazimo u starom i novom suhozidu po čitavoj parceli.

Sve jedinice kompozicije pažljivo su pozicionirane, tako da je omogućen pogled na točke fokusa po želji investitora. Na najvišoj i najudaljenijoj točki nalaze se tri građevine čija funkcija primarno traži najbolju vizuru. Na Stanićevom imanju izuzetno se mnogo pažnje posvetilo zoniranju parcele i mikrourbanističkim sadržajima, zbog čega je i sama ideja od faze promišljanja do glavnog pro-

jekta i njegove realizacije trajala godinama. Svi otvori su uokvireni kako dolikuje kućama u tom kraju, s tim da su loggia dobile samo reprezentativne građevine. Samo imanje, uz sve navedene sadržaje, u potpunosti funkcionira samostalno i neovisno, uzgojem poljoprivrednih proizvoda i ostalih prehrambenih namirnica. Budući da je kompleks smješten u kršu i slabo naseljenom krajoliku, ova inicijativa predstavlja pozitivni primjer razvoja malog gospodarstva, koristeći ono što su nam priroda i zatečeni lokalni uvjeti dali.

Zaključak

Stare kuće, primjeri tradicijske izgradnje, pojedinačno ili u grupama, tvore likovno i povijesno vrijedan ambijent. Grade se nove gospodarske i stambene zgrade, upotrebljavaju se novi oblici, materijali i tehnologije, a vrijednosti postojeće tradicijske izgradnje rapidno nestaju. Danas je na prostoru Hercegovine tradicijska gradnja lokalnim kamenom nedovoljno zastupljena, a tamo gdje jeste, izvodi se na neispravan način. Hercegovačka kuća trebala bi postati, ne samo predmet zaštite i obnove, već i predmet inspiracije, podloga za modernu interpretaciju prilikom projektiranja suvremene kuće na ovim prostorima.

Izvori:

- Juraj Neidhardt: Arhitektura Bosne i put u suvremeno (Slike 1, 2)
- Krešimir Šaravanja; Frano Oreč: „Zbornik objavljenih radova u razdoblju 2011.-2018.; Knjiga 2 - Suhozidna gradnja (Slike 3, 6)
- Ecoplan doo Mostar i Fondacija institut za održivi razvoj krša (IORK): Hercegovačka kuća- Priručnik za obnovu (Slike 4, 5)
- Božica Brkan, Acumen, oblizeki.com (7)
- [Dva arhitekta](#) (8, 9)
- Zbogom dvorcima s 'jonskim' stupovima, pretvorit ćemo sirovi kamenjar u novu Istru!, Tomislav Kukec, jutarnji.hr
- Hercegovački kamen, kamenjar.hr

Kristina Bradara

Sekcija: Arhitektura, urbanizam, ekologija

Mentorica: Senada Demirović-Habibija

Arslanagića most u Trebinju

Lisa Stewart

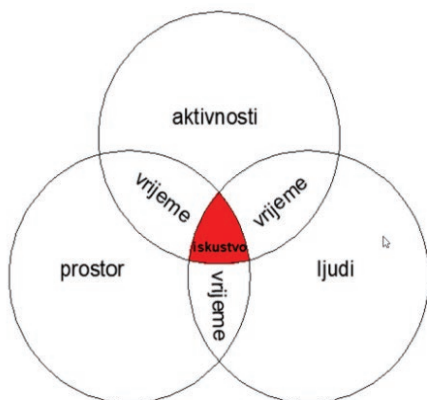
Bilo mi je zadovoljstvo učestvovati u Mostovima Hercegovine, (online) medijskom edukativnom projektu OKC Abrašević i AbrašRadija. Ovaj omladinski kulturni centar u Mostaru djeluje kao aktivna mreža NVO-a, stanovnika, neformalnih grupa i pojedinaca zagrijetih za istraživanje tema koje ih interesiraju, usput istražujući brojna čuda Hercegovine. Članci i projekti pokrivaju sve od historije, botanike, geografije, arhitekture do poezije, politike i sporta. Dok sam razmišljala kako predstaviti Arslanagića most na umjetnički ili stiliziran način, na umu sam imala diskusiju o konceptima koje je s nama podijelila mentorica i predavačica Senada Demirović-Habibija na jednom od webinaru u kojem nam je pokazala Vennov dijagram i međusobnu povezanost ljudi, prostora, aktivnosti i vremena, ključnih faktora ili indikatora potrebnih za

POSTAVLJENI KRITERIJI:

1. Grad zdravog življenja;
2. Kulturna destinacija;
3. Grad jednakih mogućnosti za sve građane.

Za potrebe stvaranja kulturne transverzale vrši se **identifikacija i analiza** ulaznih podataka, a njih čine:

1. **Prostor** kao plošna artikulacija;
2. **Aktivnosti** u prostoru kao društvena artikulacija;
3. **Ljudi** kao korisnici prostora odnosno kreatori aktivnosti;
4. **Vrijeme** kao korelacija tri prethodna podatka.

Screenshot slajda koji je podijelila Senada Demirović-Habibija za vrijeme svoje prezentacije

stvaranje kulturnih 'putanja/puteva'. U srcu dijagrama, gdje se sve ispresijeca, nalazi se iskustvo (vidjeti screen-shot).

Imajući ove parametre i koncepte na umu, zapisala sam nešto o mostu:

PROSTOR: Kada govorimo o prostoru ili fizičkom prostoru koji zauzima Arslanagića most, rekla bih da se nameće riječ idilično – okružen je tihim uzbrdicama i pruža se preko rijeke Trebišnjice. Struktura je uvijek bila kao kod kuće na ovoj krasnoj rijeci, i kada je cijeli most bio razmontiran, preseljen i ponovno sastavljen kasnih 1960-ih i ranih 1970-ih godina, projekt očuvanja dozvolio mu je da nastavi služiti svojoj svrsi in situ (tj. na rijeci).

LJUDI I AKTIVNOSTI: Ovaj elegantni most uvijek je bio simbol Hercegovine, bilo sa svog originalnog mjesta u selu Arslanagića Most, bilo sa svoje trenutne lokacije na kojoj spaja naselja Gradine i policijsku postaju u Trebinju. Sačinjen je od kamena koje je nađeno duž grubog trebinjskog terena, blokovi su oblikovani elementima i rukama koje su radile sastavljajući ih (u dva navrata!). Kad je most još bio u selu Arslanagića Most koristili su ga lokalni farmeri za prevoz proizvedenog žita i kukuruza. Bio je važan za kretanje dobara, uključujući soli iz Herceg Novog. Most je također bio i glavno mjesto prelaska za ljude koji su putovali između zemalja daleko na istoku (Istanbul i dalje) i južnih susjednih na Jadranu.

VRIJEME: Arslanagića most zasigurno je kroz stoljeća svjedočio mnogo čemu (da bar ima mogućnost da nam kaže neke priče!). I samo Trebinje oblikovano je vremenom, plemenima, carstvima, kraljevstvima, državama, trgovačkim rutama, ali i vjetrom, suncem i drugim elementima, miješanjem brojnih kultura i religija... Ovi utjecaji odražavaju se u raznovrsnoj arhitekturi grada.

ISKUSTVO: Mostove se obično posmatra kao strukture koje povezuju i spajaju geografske/geološke karakteristike ili se rasprostiru fizičkim udaljenostima, i ovaj most omogućavao je kretanje hrane, sirovina, prirodnih resursa, rukotvorina, kao i vojski, radnika, putnika i onih koji su prenosili neopipljivo naslijeđe između zemalja. Mostovi se mogu prostirati na enormne daljine, preko vodenih površina, provalija i zemaljskih prostranstava. Također nude i nove perspektive, i naša interakcija s tim strukturama – kao i s mjestima na koja nas vode – rađa nova iskustva.

Pričana prošlost

Nekoliko je priča i teorija o tome ko je zapravo sagradio Arslanagića most. Jedna datira iz osmanskog perioda kada je most u drugoj polovici 16. vijeka (1573/74/75.) navodno naručen kao dio zadužbine koju je uspostavio Mehmed Paša Sokolović, otomanski vizir koji je također pribavio sredstva za konstrukciju čuvenog mosta u Višegradu, nazvanog po njemu. Sokolović je dao sagraditi most u blizini Trebinja u čast svog sina koji je pao u bitci sa Mlecima. Drugi izvori, međutim, tvrde da je taj most odnijela poplava 1580. godine, ali postoje činjenične nepodudarnosti u opisu i lokaciji mosta (ili mostova) u različitim putopisima. Još jedan izvor kaže da je most građen između 1669. i 1684., u periodu relativnog mira između dva rata vođena u Hercegovini. Ako se vratimo na osmanski period, većina vladara u ovom dijelu Hercegovine za rezidenciju je birala Herceg Novi. Međutim, kad su ih Mleci potjerali s obalnih područja, povukli su se u Trebinje. Taj progon doveo je u Trebinje nekog Arslan Agu koji je potkraj 17. stoljeća dobio nešto zemlje istočno od Trebinja i odobrenje sultana da on i njegov potomci prikupljaju mostarinu na mostu koji je već bio tu. I tako je Arslan Aga sagradio malu čuvarsku/naplatnu kuću (koja je ostala čitava sve do austrougarskog perioda), da bi cijela struktura kasnije ostala nazvana po njemu, kao i obližnje naselje. Međutim, obzi-

rom da je most već bio tu kad je ovaj došao, neki vjeruju da su ga morali sagraditi Rimljani ili Grci, tako da (opet) postoji prijepor oko njegovog stvarnog porijekla. Unatoč svemu, most je ostao postojan mnoga stoljeća poslije, ali oštećivan u kasnijim razdobljima. Posebno je bio oštećen za vrijeme Drugog svjetskog rata, da bi kasnije 1956. bio 'zakrpljen'.

Velika seoba

Kada su napravljeni planovi za gradnju hidroenergetskog sistema i akumulacijskog rezervoara u blizini Trebinja, studije koje su provodili naučnici i eksperti iz cijele bivše Jugoslavije ustanovile su da bi Arslanagića most morao biti izmješten kako bi ga se sačuvalo kao poseban historijski spomenik. Ova odluka se odnosila i na manastir Dobričevo, poznat po svojim impresivnim freskama i drugim crkvenim fondom. Cijeli projekt je zahtijevao veliku logističku koordinaciju, brojne intervencije i upornost. Također je to bio i veliki primjer saradnje između eksperata koji su poznavali stare načine gradnje mostova i koji su nadahnuli pojedince koji su radili na zaštiti spomenika. Dva mosta postojala su na originalnom mjestu u naselju Arslanagića Most prije nego je ono poplavljeno za potrebe hidroenergetskog projekta. Jedan od mostova sada je pod vodama jezera Gorica, a drugi stoji na svojoj novoj adresi (Obala Miće Ljubibratića) u Trebinju. Naselje se prostiralo na području koje je nekad bilo pod srednjovjekovnim gradom Mičevcem, što ga samo po sebi čini zanimljivim historijskim mjestom. 1960-ih naselje je imalo oko 30 kuća, a pripadnici ove multikonfesionalne zajednice živjeli su jedni s drugima stotinama godina, zajedno slaveći različite vjerske praznike, dijeleći sisteme za navodnjavanje, podržavajući se međusobno u obrađivanju fertile zemlje koja im je omogućavala da uživaju u plodovima svoga rada (žito, kukuruz, grožđe, vino, smokve, kajsije, šipci...). Akumulacija je testno ispunjena 1965. godine i Arslanagića most bio je potopljen do augusta 1966. godine. Potom je,

nakon što je područje isušeno, istog mjeseca počela faza rastavljanja, završena do sredine septembra iste godine. Druga faza projekta počela je u aprilu 1967. i uključivala je premjeravanja, geološka istraživanja, reviziju projekta itd. Tek nekad 1970-ih otvoreno je gradilište na novoj lokaciji mosta u Gradini, i tako počinje ponovno sastavljanje prema planovima koje je izradio Energoinvest, inženjerska firma i energetska giganta iz Sarajeva. Za dvogodišnje faze rekonstrukcije, svaki komad i blok, označen i izmješten s originalne lokacije mosta, vraćen je na svoje mjesto na novoj lokaciji.

Pogled na rijeku Trebišnjicu i Arslanagića most

O kamenim lukovima Bosne i Hercegovine

Vrijedno je istaknuti činjenicu da BiH ima mnoge divne historijske spomenike, a mostovi zasigurno spadaju u tu kategoriju. Arslanagića most nalazi se na listi nacionalnih spomenika BiH od 2006. godine i moj dojam je da je to jedan od najljepših mostova u zemlji. (Uzimajući u obzir da ljupka Kriva ćuprija u Mostaru ima savršene dimenzije toga što bih smatrala mostom 'komšiluka', malen je i tačno u srcu tišeg dijela Starog grada). Mnogo je drugih impresivnih i, iz različitih razloga, oku ugodnih mostova u BiH – svaki ima svoj vlastiti karakter i svi su vrijedni posjete. Sastavila sam malu listu drugih mostova u Hercegovini: Kriva ćuprija – Mostar, Ovčiji brod – Nevesinje, Stari most – Mostar, Inat ćuprija – Stolac, Stari most – Konjic.

Moj projekt mosta

Sad kad smo proveli neko vrijeme baveći se lučnim strukturama i upoznati ste s čuvenim mostom u Trebinju, mogu podijeliti kako sam željela predstaviti Arslanagića most, iako u manjem formatu! Uvijek su me očaravale pješčane slike. Od zapetljanih komada koje su pravili američki domorodci i pješčanih radova iz Afrike, sve do blistavih mandala Tibeta i kolam crteža od rižinog brašna iz Indije. Obzirom da je to bio 'medij' koji me je najviše privlačio, odlučila sam probati slikati sjemenjem i začинима. Ovdje je lista 'sirovih materijala' koji su korišteni: most = chia sjemenke, zelen oko mosta = Vegeta Natur Mediteran, bez mononatrijevog glutaminata (MSG), stabljike pšenice = mrvica kruha; stabljike kukuruza = palenta i Vegeta Natur Mediteran, sunce = palenta i Kotanyi začinska smjesa za pečenu piletinu.

Nekada smo u osnovnoj školi pravili slike s različitim

Pripreme i skice

prehrambenim materijalima, od suhog graha i graška, kukuruza, zrna kokice i tako dalje. Obično bismo lijepili stvari na papir ili drvo, ali ja nisam željela bacati hranu lijepeći je za papir za pečenje koji sam odlučila koristiti kao 'platno'. Počela sam sa grubom skicom na komadu papira i potom sam posula i poprskala različite sastojke na prava mjesta. Koristila sam igraću kartu i još jedan okrugli komad kartona kako bih 'izvajala' oblike koje sam željela. Sigurno da sam stekla novo poštovanje za lukove! Bio je to zabavan proces, i, iako arhitektonski potencijal chia sjemenki blijedi u poredbi sa čvrstim kamenom, bilo je sjajno gledati verziju mosta kako poprima oblik.

U suštini, nakon što sam uzela par fotografija i osjetila da je 'slika' mosta poslužila svrsi, mogla sam pažljivo podići papir za pečenje i istresti sve u teglu koju ću koristiti kao interesantan miks okusa za buduće recepte. Papir je također ostao dovoljno čist da ga se ponovno koristi kao podlogu za ladicu.

Pokušala sam dodati detalje koji bi učinili da 'kamen' izgleda kao da ima dubine ili nepravilnosti i koji bi pokazala aspekt prolaznosti.

Preliminarna skica

Mini skice 1) Crkva Svetog Arhanđela u selu Velićanu u Popovom polju (Područje Trebinja), 2) Džamija Sultana Ahmeda (Carska džamija) u starom gradu u Trebinju, 3) scena iz starog grada u Dubrovniku, 4) pogled na sahat kulu u Herceg Novom.

Kad sam završila most i počela čitati više o nekim lijepim građevinama u ovom dijelu Hercegovine, počela sam praviti manje skice (možda za male začinske slike?), potom sam shvatila da uživam praveći minijature kao zasebne komade. Mislila sam i o mjestima koja sam posjetila duž Jadrana, osjetivši da bi bilo lijepo predstaviti i neke posebne karakteristike primorskih gradova koji su također dio priče o Trebinju. Svi crteži postali su više kao mali komadi kolaža.

Završne riječi

Shvaćam da nisam uspjela uzeti fotografije mosta u visokoj rezoluciji, i namjerno sam ostavila neke nesavršenosti jer sam osjetila da korištenje jednostavnih prirodnih materijala odražava ideju organskog dizajna. Također sam željela odati počast činjenici da je sam most čvrsta struktura, ali nakon što se primijeti ljupke nepravilnosti u kamenim površinama mosta koje su u kontrastu s njegovih devet skoro savršenih lukova, nekako sam osjetila kako je moj pristup bio jednostavno pokušaj da uhvatim, koliko god nesavršenu, ličnost mosta – tihog i gracioznog svjedoka života ljudi i prirode. Ovaj most je umjetničko djelo koje je napravljeno (dva puta!), potopljeno, preseljeno i ponovo sastavljeno. Blokovi su prošli mnogo toga i sama kamena osnova rezultat je pokreta, topline, pritiska i prirodnih sila koje djeluju na ovoj planeti eonima i koje će nastaviti utjecati na sve što podignemo i ostavimo budućim generacijama. Sve mostove će jednom odnijeti vjetrovi i pijesak vremena, no, oni ipak uspijevaju igrati bitne uloge u našim životima i poticati našu maštu. Za radosne prelaske, gdje god oni bili

Na mostu, pogled na policiju (naselje nasuprot Gradine)

Pogled s mosta; planine Crne Gore mogu se vidjeti u daljini

Zahvale idu:

Arslanagića mostu – izvoru inspiracije za ovaj projekt. Neka stoji čvrsto na Trebišnjici i bude svjetlo za mnoga stoljeća u budućnost; Senadi Demirović-Habibiji – za podršku, ohrabrenje i input koji nam je svima dala kroz ovaj proces; Minji Pješčić – jer mi je rekla za Mostove Hercegovine, i za njen koristan input i sugestije u različitim momentima; Petru Miloševiću iz Muzeja Hercegovine – za pomoć oko dobavljanja izvora iz muzejske kolekcije; srdačnim uposlenicima Narodne biblioteke Trebinje – za pomoć oko pronalaska nekih bitnih materijala.

Izvori:

- Grad Trebinje, Moj Grad (The City of Trebinje – Official Monograph), Center for Information and Education, City of Trebinje, Božo Morić (editor), 2020.
- Arslanagić Most – Trebinje, Povodom Prenošenja Mosta 1970-1972 godine, published by Hidroelektrane na Trebišnjici – Trebinje, Džemal Čelić (editor), Trebinje, 1972.
- Youth Cultural Center Abrašević, platforma-kooperativa.org
- AbrašRadio, abrasradio.info
- Zapis o selu Arslanagića Most i Banjevci, lokoportal.com

Fotografije: Lisa Stewart

Izvorni naslov: Arslanagića Bridge in Trebinje
S engleskog preveo Boris Filipić

Lisa Stewart

Sekcija: Arhitektura, urbanizam, ekologija

Mentorica: Senada Demirović-Habibija

Prije natpisa
bio je čovjek:
Esad Čerkić
Minja Pješčić

Virtuelno sjećanje - prilog poznavanju Partizanskog spomen-groblja u Mostaru

Partizansko spomen-groblje u Mostaru može da ispriča razne priče. One o vrhunskom arhitektonskom umijeću i kontinuitetu hercegovačke kamene plastike, o modernoj nekropoli, o pogibelji i žrtvi jedne generacije mladih Mostaraca, o nesebičnosti, divljenju, nepokorenosti, stradanju i, najzad, o nebrizi i oštećivanju spomenika. Mnoge od tih priča već su ispričane ili se pričaju i lako ćete ih naći na internetu. Priče koje nisu tako lako dostupne, a koje su možda nekad bile napisane, ali su se s vremenom izgubile, one do kojih je danas iznimno teško doći, lične su priče svakog pojedinca čije ime stoji na kamenu - spomen-ploči. Ovaj tekst nastao je u želji da se podstakne istraživanje i pričanje ličnih priča.

Jedna stara narodna izreka kaže *Danas čovjek, a sutra crna zemlja*. U Hercegovini bi možda više dolikovalo reći *Danas čovjek, a sutra bijeli kamen*. Jer nekoć je bio čovjek, a danas je tek ime na kamenu.

Kamen o kojemu je riječ je spomen-ploča na Partizanskom spomen-groblju u Mostaru, remek-djelu modernoga graditeljstva. Takvih je natpisa od predviđenih oko 810 bilo 560. Ako bismo tražili čovjeka prije svakog natpisa, dobili bismo 560 života, 560 sudbina, 560 pogibija, 560 prekinutih mostarskih i hercegovačkih mladosti, šarolikih poput tadašnjega grada i zemlje. Jedan natpis pripada Esadu Čerkiću, mostarskom srednjoškolcu, skojevcu i antifašisti, tinejdžeru sa Balinovca kojem je sa nepunih 18 godina život oduzet kad je tek počinjao. Ako Esadova priča ostane neispričana, biće tek kamen. Ako je ljudske

uši čuju, ljudski um shvati, ljudsko srce osjeti, ta će ploča možda oživjeti njegov lik.

Esad je rođen 1926. godine u Mostaru kao najmlađi sin i treće najmlađe djetete od ukupno devetoro djece u porodici mostarskog mesara Šćira i domaćice Šaćire. U to vrijeme grad je bio prepun *'vesele sirotinje'* koja je odrastala s idealima radničkog pokreta. Pohađao je školu Kraljice Marije, kasnije poznatu kao Treća osnovna škola *'Hamza Humo'* u Mostaru, danas zgradu u kojoj su smještene gradske vlasti. Drugi svjetski rat i talijanska okupacija zatekli su ga u osjetljivim gimnazijskim godinama. Stariji brat Ešref pristupio je partizanskom pokretu, pa se i Esad kao školarac još 1941. pridružio SKOJ-u. I majka Šaćira je poput mnogih mostarskih žena podržavala omladinu i učestvovala u pomaganju partizanskog pokreta, često prenoseći skrivene poruke i materijale u dimijama.

Esad Čerkić (rođen 22. 9. 1926. u Mostaru, streljan 13. 9. 1944. u Zagrebu), fotografisan kao mostarski đak krajem 1930-ih

Godine 1944. Komunistička partija Jugoslavije i Tito uputili su domobranima poziv da pređu na stranu partizana. Poziv je upućen 30. 8. 1944. i vrijedio je do 15. 9. 1944. godine, a onima koji se nisu odazvali prijetila je kazna. Komunisti su se na mnogim mjestima infiltrirali u redove domo-

branstva s ciljem izvođenja diverzija, prebacivanja materijala i ljudstva u partizane i pribavljanja informacija. I Esad je te iste godine, vjerovatno nedugo prije pogibije,

stupio po zadatku u domobrane. Kao 'djelatni domobran' poslan je na odsluženje vojnog roka u Zagreb.

Do detalja akcije koju je Esadova grupa namjeravala sprovesti 12. septembra 1944. godine nismo mogli doći. Ono što je poznato jest da akcija nije uspjela, odnosno da je jedanaest domobrana, sedam djelatnih (među njima i sedamnaestogodišnji Esad), jedan pričuvni domobran, jedan pričuvni vodnik i pričuvni zastavnik, uhvaćeno prilikom pokušaja prebacivanja grupe domobrana i vojnog materijala.

Obavijest u novinama 'Hrvatski narod', broj 1136, Zagreb, 14. 9. 1944.

Treba reći da je 1944. u cijeloj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj došlo do velikog osipanja domobrana i da su se mnogi razbježali i prebjegli partizanima. S ciljem prikazivanja primjera i zastrašivanja svih koji su se kolebali, vlasti

NDH koristile su oštre mjere. Izvori koje je autorka kontaktirala nisu mogli potvrditi da li je bilo ikakvog suđenja Esadu i njegovoj grupi, jer prema popisima imena u spisima vojnih sudova NDH nije sačuvan i spis njihovog suđen-

ja. Po svemu sudeći, optuženima je presuđeno po kratkom postupku. Te iste noći, između 12. i 13. septembra, kada su uhapšeni, sva jedanaestorica vojnika odvedena su u zagrebački park Dotrščina i streljana te potom pokopana u zajedničku jamu.

Park Dotrščina u Zagrebu je za vrijeme fašističke vlasti od 1941. do 1945. godine bio mjesto streljanja više hiljada pripadnika antifašističkog pokreta, građana Zagreba i okoline. Smatra se da je oko 7,000 žrtava od ukupno 18,000 na teritoriji Zagreba stradalo upravo na Dotrščini, uglavnom streljanjem. Žrtve su najčešće bacane u zajedničke jame. Danas je tek oko 700 imena, među kojima su i članovi Esadove grupe, poznato i objavljeno u virtuelnom muzeju Dotrščina. Tu su i imena poznatijih komunista i intelektualaca poput Ivana Krndelja, dr. Božidara Adžije, Otokara Keršovanija, Ognjena Price, Viktora Rosenzweiga, Zvonimira Richtmanna, Ive Kuhna, Sime Crnogorca i Augusta Cesarca.

Javnost je obaviještena o streljanju Esadove grupe sutradan, između ostalog preko novina *Hrvatski narod*. U kratkom članku je istaknuto da su optuženi 'pokušali u noći sa 12. na 13. rujna 1944. nagovoriti jedan dio *pripadnika svoje postrojbe da se odmetne i priđe k neprijatelju. Kako u tome nisu uspjeli, pokušali su sami prići odmetničkim bandama, ali su na putu uhvaćeni*'. Dalje se tvrdilo da je protiv optuženih sproveden '*kratak postupak*' te da su '*nakon ustanovljenja čina strijeljanja*'. Po gradu je takođe oblijepljen oglas kojim je stanovništvo Zagreba obaviješteno o streljanju Esadove grupe i koji je trebalo da zastraši sve ostale koji su se kolebali.

Nakon rata, 1951. godine Esadovima roditeljima izdata je pismena potvrda o njegovom učešću u Narodnooslobodilačkom pokretu i pogibiji na zadatku.

Oglas

1. Pričuveni zastaynik Sokčević Mato, iz Ivankova;
2. Djelatni domobran Bohaček Ivan, iz Krasica;
3. Pričuveni vodnik Crnički Josip, iz Poljanice,
4. Djelatni desetuik Kos Rudolf, iz Ivanca;
5. Djelatni domobran Jurak Milan, iz Zagreba;
6. Djelatni domobran Dobrić Aca, iz Mostara,
7. Djelatni domobran Vrgora Dževad, iz Mostara;
8. Djelatni domobran Čerkić Esad, iz Mostara;
9. Djelatni domobran Gajski Milan, iz Radatice;
10. Pričuveni domobran Katić Franjo, iz Solina;
11. Djelatni domobran Malinić Mirko, iz Banja Luke

pokušali su u noći od 12. na 13. rujna 1944. nagovoriti jedan dio pripadnika svoje postrojbe, da se odmetne i prijedje k neprijatelju. Kako u tome nisu uspjeli, pokušali su sami prijeći odmetničkim bandama, ali su na putu uhvaćeni.

Protiv svih gornjih proveden je kratak postupak te su isti nakon ustanovljenja čina strijeljani.

**Ministarstvo oružanih snaga
REDARSTVO**

Oglas Redarstva oružanih snaga NDH o strijeljanju pripadnika oružanih snaga koji su se dazvali na poziv maršala Tita da do 15. rujna 1944. prebjegnu partizanima. (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, R VIIIa-E-1)

Plakat (Oglas) kojim je stanovništvo Zagreba obaviješteno o streljanju Esada Čerkića i još 10 mladića u domobranskim redovima koji su namjeravali preći partizanima. Plakat se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. (izvor: Nikica Barić, Ustroj kopnene vojske domobranstva NDH, 1941. - 1945., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003)

Croat Quislings Reveal Names of Executed Patriots

Washington — The Nazi-Controlled Zagreb papers recently revealed the names of the eleven Croat patriots executed by the Ustashi as "enemies of the independent state of Croatia."

According to reports reaching OWI, the names of the eleven were: Ensign Mato Sokcevic of Ivankovo, Pvt. Bohacek of Krasnic, Sgt. Josip Crnicki of Poljanica, Cpl. Rudolf Kos of Ivanec, Pvt. Milan Jurak of Zagreb, Pvt. Aga Bobric of Mostar, Djevak Vrgora of Mostar, Pvt. Esad Cerkic of Mostar, Pvt. Milan Gajski of Radutovic, Pvt. Franjo Katic of Solin, and Pvt. Mirko Milinic of Banjaluka.

All eleven were "caught es-

caping from their unit of the Croat army," the Zagreb papers said, and "were summarily shot."

The articles in the quisling papers attempted to deny "rumors" of any large-scale escapes of Croats to the Yugoslav Army of Liberation, but admitted that there were "a few attempts by a small number of officers" to "seduce" Croat soldiers to flee to the "rebels."

A recent dispatch broadcast by the "Free Yugoslavia" radio, reported to OWI, placed detachments of the Yugoslav Army of Liberation near Belgrade, cutting off the escape route of the Germans now said to be withdrawing from southern Balkans. Other broadcasts estimated at 37,000 the number of officers and soldiers of the Croat and Serb quisling armies now joining the Yugoslav forces.

NOVA DOBA. OCTOBER 18, 1944

Vijest je odjeknula u svijetu - o streljanju Esadove grupe su takođe pisale novine van zemlje, poput slovenačkih novina 'Nova Doba' u SAD.

Na osnovu uvjerenja GNO Mostar broj 1455/51 od 17.I.1951. utvrđuje se, da je sin molitelja pok.Esad još od 1941.god. ilegalno radio za NOV izvršavajući zadatke koje je kao SKOJ-evac primao od svoje organizacije, da je po zadatku 1944.godine, stupio u domobranu i da je uhvaćen prilikom pokušaja prebacivanja grupe domobrana i vojnog materijala za NOV, zbog čega je od ustaša dne 25.IX.1944.godine streljan.

Odlomak iz Rješenja Invalidske komisije pri ministarstvu socijalnog starnja NRBiH, broj 783/50 3. 3. 1951. Sarajevo, izdat Esadovim roditeljima

Esadovo ime danas pripada na dva mjesta - u Mostaru, gdje je njegov život počeo i gdje je stasao, i u Dotrščini gdje se ugasio. Šezdesetih godina prošlog vijeka izvedena su dva spomen-projekta u cilju očuvanja sjećanja na živote i pogibije poput Esadove: spomen-park Dotrščina u Zagrebu (1968.) i Partizansko spomen-groblje u Mostaru (1965.). Esadove kosti, ako su donesene sa Dotrščine, bile bi položene na Partizanskom groblju s kostima iz zajedničkih grobnica u spomen-kosturnicu u polukružnoj niši groblja na kojoj se polažu vijenci.

Oblici nadgrobnih ploča na Partizanskom spomen-groblju u Mostaru, kojima su obilježeni pali borci, podsjećaju na posječena stabla, simbol prekinute mladosti

UVIJEK SE PITAM

Misleći o Esadu
uvijek se pitam
Kako je bilo
umirati
sa sedamnaest
te rosne zore
u Zagrebu
septembra '44.
gledati
u streljački vod
oružje smrti
upereno
u sebe
gledati
u bezdan
kako je bilo
život dati
za osjećaj pravde
za raju
za Mostar
onaj grad što će biti
makar i na kratko
i to baš onda kad ti se
živi
da li su noge zaklecale
oči trepnule
da li su misli odlutale
preletjele
na tren
do majke, do oca,
do dubina Neretve
do škole
omiljenog sokaka
krpenjače
da l' je
duša osjetila

bol
koja će obuzeti roditelje
Uvijek se pitam
kako je bilo udahnuti
posljednji put
i da li se pred smrt misli o životu
ili smrti
Uvijek se pitam
da li su ti oči
ostale otvorene
šta su tada još vidjele
nevjericu
ili neizbježno
da l' ti je bilo žao
insana
onog što je k'o
'tica
sebe ili dželata
i što taj jedan
život
što je čovjeku dan
tebi prođe
kao tren
uvijek se pitam
kako je bilo
ležati
mrtav
krvave košulje
tijelo na tijelu
u jami Dotršćine
dostojanstva ipak
netaknutog
neokrtnjenog
cjelovitog
Uvijek se pitam

Izvori:

- Lična prepisna autorke sa hrvatskim historičarem Nikicom Barićem (znanstveni savjetnik pri Hrvatskom institutu za povijest, 2017)
- Nikica Barić, Ustroj kopnene vojske domobranstva NDH, 1941.-1945., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003.
- Andrew Lawler, Parizanski spomenik, cidom.org
- Sergio Šotrić, Danas se klanjam oslobodiocima: 70 godina heroji svijeta, tacno.net
- Zašto nekima smeta Partizansko groblje u Mostaru i šta to znači za državnost BiH, klix.ba
- Partizansko spomen-groblje u Mostaru, turizam.mostar.ba
- Partizansko groblje u Mostaru, bs.wikipedia.org
- Spomen-park Dotršćina, hr.wikipedia.org
- Jasmina Brković, Dunja Vranešević, Virtualni muzej Dotršćina IM 43 (1-4), 2012., dotrscina.hr
- Dotršćina, spomenikdatabase.org
- Pamćenju su potrebna mjesta, vizkultura.hr

Fotografije: Minja Pješčić

Minja Pješčić

Sekcija: Arhitektura, urbanizam, ekologija

Mentorica: Senada Demirović-Habibija

Grčko groblje
na Ravnom
(Grgureve ili
Grgurske bare)
Minja Pješčić

Na visoravni Ravno iznad Gacka, na lokalitetu poznatom i kao Grgureve (ili Grgurske) bare, na nadmorskoj visini od oko 1400 m, pokraj drevnog puta Gacko-Plužine, gdje dan-danas obituju moderni katunari, nalazi se stara srednjovjekovna nekropola stećaka, poznata u narodu kao Grčko groblje.

Ravno

Ravno je viševjekovno katunarsko stanište korišteno za ljetnu ispašu goveda i ovaca. Nekada je cijela oblast bila u sastavu stare Hercegovine, a nakon Berlinskog kongresa i završetka Hercegovačkog ustanka, većina Ravnog je pripala Crnoj Gori (danas je u sklopu opštine Plužine). I danas kroz Ravno prolazi stari put Gacko-Plužine. Sama nekropola je smještena tik uz nevidljivu granicu i, sudeći po Google Maps, pripada Bosni i Hercegovini.

Zbog nepristupačnosti terena kroz visoravan se najviše prolazilo namjenski - zbog ispaše ili prolaska, odnosno, okupljanja vojske. Preko Ravnog su od najdavnijih vremena prolazili čobani sa stadima, naseljavajući ga najviše u ljetnom periodu, mada nije isključeno postojanje trajnijeg srednjovjekovnog naselja s obzirom na postojanje nekropole.

Pored stočara, na Ravnom su se okupljale ili preko njega prolazile vojne formacije Turaka, Pivljana i Gačana. Tuda je prošla kolona Smail-age Čengića i *'300 aračlija'* na kobnom putu za Drobniak 1840. godine, i na površi su se 1875. održale dvije ključne bitke Hercegovačkog ustanka,

štaviše, smatra se da su ratovi počeli baš bojem na Ravnom, kako je i opjevano u narodnoj pjesmi 'Početak bune u Hercegovini 1875. godine i prvi boj na Ravnome' . A u junu 1941. održavali su se narodni zborovi i pripreme za dizanje ustanka naroda Pive.

Danas Ravno još uvijek služi kao katunište. Na njemu se mogu vidjeti dvije-tri kuće i jedna vikendica, a početkom XX vijeka bilo je zabilježeno oko 50 domova u kraju. I danas se mogu razaznati ostaci starih kamenih kuća, često kao tek napuštene gomile kamenja. Primijećeno je da je polje lijepo pokošeno i po njemu krave pasu bez nadzora, ali dio neposredno uz stečke se ne kosi, pa oni stoga djeluju još više ulegnuti u zemlju i tajanstveni.

Nekropola

Zaklonjena od ljudskog pogleda i većinom malo poznata (osim lokalnom stanovništvu), nekropola na Ravnom kod Grgurevih bara je istinski dragulj gatačkog kraja. Naziv Grčko groblje možda zvuči neobično neupućenom modernom uhu, ali je jedan od najčešćih narodnih naziva za nekropole stećaka (drugi nazivi su mramorje, divsko groblje, mašeti). Po Šefiku Bešlagiću, našem vrsnom arheologu i istraživaču, taj naziv se najviše upotrebljava u istočnim krajevima Bosne i istočnim krajevima Hercegovine te u Srbiji i Crnoj Gori, a vjerovatno je došlo do toga jer *'se dugo vremena (u tim krajevima, prim.a.) pravoslavna crkva nazivala grčkom i što su u toj crkvi neko vrijeme viši crkveni dostojanstvenici zaista bili Grci, a možda i otuda što je u narodu za sve što je staro i vremenski tako daleko da se o tome već i svako predanje izgubilo (dalje i od samog turskog vremena), naziva grčkim'* .

Grčko groblje na Ravnom zauzima oveću površinu pokraj makadama koji vodi prema Plužinama. Stećci su uglavnom okrenuti u pravcu zapad-istok. Bešlagić je u svom katalogu naveo prebrojanih 88 stećaka, uglavnom ploča, ali i 36 sanduka i jedan sljemenjak, a Zemaljski Muzej BiH u Sarajevu je nedavno potvrdio da ih je 14 ukrašeno. Nažalost, većinu stećaka su oštetili vrijeme i teški klimatski uslovi - surove planinske zime, snjegovi i jaki zimski vjetrovi na visoravni. Natpisi, ukoliko ih je nekad bilo, djeluju izbrisani. Međutim, još uvijek se ističe nekoliko većih primjeraka sa crtežima, na kojima se mogu uočiti lovac, viteški mač, štit sa kopljem, te i na drugim mjestima poznati dekorativni motivi poput arkada ili vinove loze.

Pošto nije potvrđeno postojanje natpisa (a lokaciju bi svakako trebalo detaljnije izučiti, ukoliko to nije već urađeno), teže je utvrditi porijeklo stećaka. Međutim (a to je tek mišljenje autorke ovih redova), vrlo je moguće da pripadaju Vlasima Plišćićima koji su živjeli u gatačkom

kraju u XIV i XV vijeku (medijevalisti su također utvrdili prisutstvo Vlaha Drobnjaka u gatačkom kraju u srednjem vijeku). Mnogi zapisi o njima su ostali u dubrovačkoj arhivi, posebno o knezu Vukosavu Plišiću koji se javlja u izvorima 1375. i 1382. godine, a njegov sin Viganj (Vukosalić) Plišić 1403. godine. Vlasi Plišići su bili ljudi Sandalja Hranića i bavili su se stočarstvom, trgovinom i služili kao ponosnici (kiridžije), prenoseći tovar dubrovačkih trgovaca od primorja u unutrašnjost, obično do Bosne ili Srbije.

Postoji više nekropola Vlaha Plišića po Gatačkom polju i okolini, od kojih je najpoznatija ona u selu Stepen, ali i na drugim lokacijama poput obližnje Cernice, Samobora ili Rudina. Nije isključeno, štaviše, vrlo je vjerovatno da su Vlasi Plišići koristili Ravno za ljetnu ispašu, baš kao što je i danas koriste moderni katunari, te da su odlučili da tu podignu još jedno svoje groblje. Može se, dakle, pretpostaviti da i nekropola pripada XIV ili početku XV vijeka. Jedno od mnogih pitanja koja ostaju neodgovorena je - gdje su stećci klesani i kako su dospjeli do Grgurevih bara. U gatačkom kraju je otkriveno nekoliko majdana, odnosno kamenoloma za vađenje i odvaljivanje nadgrobnog kamenja. Prema Nasufu Fazlagiću, neke poznatije lokacije uključuju majdane u Strugovima i na Grajskoj glavici u gatačkoj opštini, kao i na rubu Gatačkog polja kod sela Kule na lokalitetu Geljeve grede, gdje je pronađen jedan neodvaljen i napušten stećak. Postoji mišljenje, pošto je gatački kraj bogat *'čvrstim i jedrim kamenom'*, da je *'majdana u ove svrhe bilo na sve strane'*. U slučaju nekropole na Ravnom, trebalo bi razmotriti i mogućnost da je majdan bio mnogo bliže toj lokaciji, jer je u suprotnom ogromne i teške kamene gromade trebalo vući uzbrdo.

Grčko groblje na Ravnom nije uneseno u spisak zaštićenih nekropola Bosne i Hercegovine UNESCO-a. O njemu je, kao što je već spomenuto, ukratko pisao Šefik Bešliagić, opisujući ga kao lokalitet *'Grgureve bare'*. Nekropola je takođe bila predmetom izučavanja poznate arheologinje

Nade Miletić. Čini se da Marian Wenzel, nažalost, nije uključila ovu nekropolu u svoja istraživanja, iako je detaljno obrađivala više lokaliteta kod Gacka i u blizini Avtovca. Ipak, njene mape i crteži pružaju korisnu informaciju u cilju analize i razumijevanja stećaka na Ravnom. Autor-ki ovog teksta nije poznato da li je nekropola uvrštena u neke modernije mape stećaka dostupne javnosti.

Gatački kraj, polje i površi, prebogat je srednjovjekovnim naslijeđem, a gatački stećci su među najljepšima. Zbog svoje rasprostranjenosti i mnoštva lokaliteta, kraj bi trebao oblikovati turističku ponudu. Idealan je za razvoj scenic road turizma, odnosno vožnje od mjesta do mjesta i razgledanja značajnijih srednjovjekovnih lokacija. Pritom treba naći način da se ispričaju detalji, ne samo o stećcima, već i o ljudima iz kraja, našim precima. Naši medijevalisti ih već decenijama zapisuju, oslanjajući se dobrim dijelom na dokumentaciju sačuvanu u Dubrovačkom arhivu. Za stećke i srednji vijek vlada sve veće interesovanje, a za Gacko je nastao idealan trenutak da svijetu najzad ispriča svoje daleke i zaboravljene priče.

Prilozi:

Mačevi su služili za sječenje u napadu sa malih odstojanja i korišteni su najčešće u ratnim sukobima i viteškim igrama. Koristili su se njime pješaci, a posebno konjanici. Po Šefiku Bešlagiću, mač na stećcima je uglavnom *'dugačak, prav, sa krsnicom i drškom koja se završava kao krug'*. U ovom slučaju, naziru se tri kruga na svakom kraju drške. Čini se da je mač predstavljen sam, što je također najčešći slučaj kod stećaka. Mač kao motiv se javlja na preko sto primjeraka popisanih stećaka, mada Bešlagić zaključuje da se rjeđe javlja u samom Gacku. Vjeruje se da su mačevi *'atributi vojnih i uglednih lica'*, a Bešlagić navodi i izjave nekih naučnika da je mač *'oznaka slobodnog čovjeka, ratnika ili simbol plemstva'*.

Sljemenjak je nakošen i djelomično ulegnut u zemlju. Pri-
kazan je lovac kao konjanik, a životinja vjerovatno pred-
stavlja jelena, mada mu se rogovi teško naziru. Bešlagić
je naveo da većina postojećih stećaka prikazuje scene
lova na jelena (166 ili oko 92%), i tek 11 stećaka prikazuje
scenu lova na vepra. Ako je i bilo još crteža ili čak natpis
na ovom stećku, danas je to teško razaznati. Inače, scena
lova je prilično česta u istočnoj Hercegovini (oko 50% svih
scena lova na jelena se tu nalazi) i klasičan je motiv na
sljemenjacima i visokim sanducima. Scene su obično kle-
sane sa bočne strane, što je i ovdje slučaj.

Konj je prilično lijepo uklesan i djeluje graciozno, dok je figura čovjeka prikazana elementarno i pomalo sa ukočenim stavom. U desnoj ruci konjanik drži koplje, a u lijevoj duguljasti pravougaoni objekt koji bi mogao biti štit, iako je neobičnog oblika za štitove. Koplje za lov se čini jednostavnog šiljatog oblika, mada su, inače, za lov često korištena koplja sa krsnicom (tzv. lovačka koplja). Koplja su se sastojala od drvenog držalja (kopljišta) i željeznog bodila (vrska). Upotrebljavali su ga i pješaci i konjanici.

Ukupno je nađeno oko 70 primjeraka stećaka s kopljima. Ponekad su scene lova uključivale i druge životinje, poput sokola ili psa, kao i zastavice, ali, ukoliko je to ovdje bio slučaj, to se golim okom više ne da reći sa sigurnošću. Po Bešlagiću, koplja su mnogo češća u sceni lova od mača.

Na jednom stećku se jedva nazire četvrtasti štit, moguće je i koplje, možda sa zastavicom privezanom u vrhu. Ako je na štitu nekada bilo nacрта, danas se ne mogu uočiti, mada

se čini da se primijećuje i jedan prilično pravilan krug (pri vrhu u sredini) ili rozeta (u lijevom gornjem vrhu). Nije isključeno da je postojao natpis na stećku, jer se u donjem lijevom uglu primjećuju znakovi u obliku slova koje je klesala ljudska ruka (a možda i vjetar?).

Štitovi su srednjovjekovno oružje korišteno na manjim i većim odstojanjima, u ratnim sukobima ali i igrama i turnirima pješadije i konjice. Å tit na ovom stećku je prilično kvadratnog oblika, što je pomalo neobično, jer je većina nađenih stećaka imala štitove duguljastog pravougaonog oblika, a ponekad srolikog, rjeđe trouglastog ili okruglastog.

Za ukrase štitovi su često imali motive kosih prečki, zvijezda (rozeta), ponekad životinja. Ne može se zaključiti šta je mogao biti slučaj na ovom stećku, ali ako je crtež postojao, štit bi mogao imati heraldički karakter. Po Bešlagiću, štitovi se najčešće javljaju kao samostalni motivi, što je i ovdje vjerovatno slučaj. Najveći broj štitova je isklesan u kombinaciji sa mačem, mada se u ovom slučaju možda više nazire koplje. Nađeno je oko 140 stećaka sa štitovima, najviše u istočnoj Hercegovini (Nevesinje, Popovo Polje). Heraldičke oznake također nisu rijetke u Hercegovini.

Arkade, rozete, tordirano uže

Moguće je da je ovaj stećak nadgrobni spomenik osobe koja se istakla u ratu, turniru ili lovu, te je vrlo vjerovatno da ističe pokojnika kao plemića ili uglednog čovjeka.

Na nekoliko stećaka se primjećuju motivi arkada, vinove loze i užeta. Prema Bešlagiću, povijena lozica sa trolistom je jedan od najomiljenijih motiva stećaka i javlja se u oko 350 primjeraka, najčešće pri vrhu sljemenjaka i sanduka. Radi se o pravilnoj jednostrukoj talasastoj vrpci. Ova vrsta bordure je jako česta u istočnoj Hercegovini i klasični je motiv hercegovačkih stećaka.

Uže ispod lozice je uvrnuto ili tordirano i veoma je omiljena bordura koja se javlja na svim vrstama osnovnih oblika stećaka u svim krajevima i obično je pravilno i lijepo klesana. Spada među najbrojnije bordure i javlja se preko 400 puta na raznim stećcima. U ovom slučaju bordura odvaja motiv vinove loze od arkada. Smatra se da stvara iluziju krova ili strehe kuće, odnosno kapka sanduka. Prema Šefiku Bešlagiću, tordirano uže je vrlo karakteristično za istočnu Hercegovinu.

Arkade su takođe veoma dominantan motiv na stećcima i javljaju se na oko 260 spomenika, obično na obe bočne strane. Brojčano su najrasprostranjeniji u istočnoj Hercegovini. Na stećcima na Ravnom su uočene po četiri arkade sa polukružnim lukovima, što je također jedna od najčešćih pojava. Između lukova arkada su umetnute rozete sa četiri lista.

Ostali prilozi:

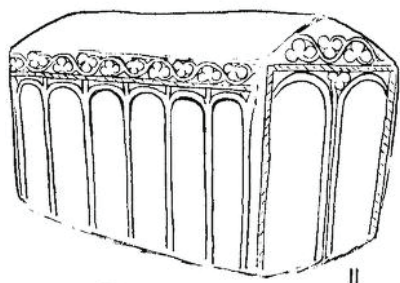
84 — Na Grgurevim barama, pokraj puta za planinsko naselje Ravno, koje pripada teritoriju Crne Gore, nalazi se nekropola sa 88 stećaka (51 ploča, 36 sanduka i 1 sljemenjak).

Obrada je dosta dobra, ali ima mnogo oštećenih i prevrnutih primjeraka.

Orijentacija je po pravcu z—i, osim 1 primjerka, koji leži po pravcu s—j.

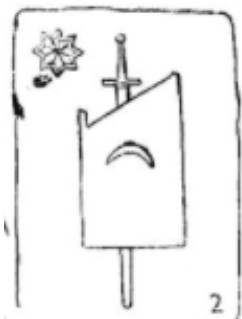
Ukrašeno je 14 primjeraka, i to 2 ploče i 12 sanduka. Najčešći ukrasni motivi su arkade, povijena lozica sa trolistovima, nizovi rozeta i rozete, a osim toga javljaju se štitovi sa mačevima, polumjeseci, krstovi, tordirane vrpce i scena lova na jelena.

11 Zborna Gomila, Avtovac, vs.,
M. W.

*

2 Zborna gomila, Avtovac,
vslj., Z,
M. W. (spomenik je sada u
Zemaljskom muzeju u Sara-
jevu — the monument is now
in the Zemaljski muzej Sara-
jevo).

Nasuf Fazlagić je dao opis početne faze gradnje stećaka:
‘Odvaljivanje kamenih blokova od kojih su nastajali stećci u Gacku išlo je dosta teško. Ima mišljenja da su u kamenu željeznim dlijetima vrćene rupe u određenom pravcu da bi kamen raspuknuo. Postoji mogućnost da su u izvrćene rupe nabijeni suhi jelovi klinovi, a zatim u njih sipana voda da zabreknu i da širenjem razbiju kamen, što bi se, donekle, moglo prihvatiti. Mišljenja o ovom poslu su uglavnom podijeljena, ali je pak najprihvatljivije da su u izvrćene rupe nabijani drveni klinovi, a u njih gvozdeni, a onda se zajednički maljevima složno u te klinove udaralo, kakvih slučajeva ima i danas, da bi kamen pod jednakim opterećenjem raspuknuo.’

Pjesme:

VITEZ I VJETAR

vjetar
 oštar kao mač
uklesan na mom
kamu

ko će prevagnuti

ko će koga
brusiti
na putu do
 vječnosti

moja viteška oštrica
 sijeći tebe

ili ti
 tupiti

brisati
moj bilig
 moju oštricu

vrijeme i
vječnost - na tvojoj strani

NIJEMA MOLBA

prije kamena sam bio
čovik

najbolji muž
u svoje
vrime
bih

na svojoj
na baštini

pored puta
poleg

volih

kao i vi
danas

ovaj život
ovaj dan

ovu zemlju

sa svimi seli i zaseoci
i s ljudmi
i s mejami
i pravinami
i s vodami
i s pašami
i drvmi
i grmljem

sel i zaseokov
rečenih

molju vi se
veli ljudi

ne hodite pokraj mene
kao da me

nema

PLEME STARIH VLAHA

Pleme starih Vlaha
u brdima
iznad Dubrovnika
na jugu
zemlje hercegovе

Što voljaše svoje
konje

što živješe
slobodno
u katunima
pod nebesima
koja sve znaju
i ništa ne praštaju

što čuvaše svoja
stada
od gladnih vukova

i tkaše svoje snove
srebrnim
nitima
na košulji

tvorci
bijelog sira
mekog kao duša

neobičnih imena

Bile
Bul
Brajan
Dakota

Don
Rajan

kao da su bili sa Divljeg Zapada

gdje nestadoste

kad se stopiste u
javu

A opet

znam
da ste živi

i da
postojite

u kamenu
povjetarcu
sjeni

u svima

nama

meni

MI U SREDNJEM VIJEKU

da nas neko smjesti u kasni srednji vijek

u onu zemlju kad bješe
prkosna i snena

mene bi zvali Minja Tihomirovica
po tebi, mom *uzmožnom* mužu,

(kao što su i mājku moju,
vjekovima kasnije,
zvali Ibrahinica)

ti bi nosio prezime Savić
po ocu
jer tad još ne bješe prezimena
tek očevih jednokratnih imena

bila bih majka i kućnica
i podružije tvoje drago

ti bi bio
možda katunar
ili ponosnik
a možda trgovac
ili drumski razbojnik

vezivao bi pās oko struka
u tom pāsu sav naš život

ja bih sebi tkala haljine
od cvijetja plela vijence
kad nam zatreba i čarape

možda bismo živjeli
daleko u brdu u katunu
pravili sir i tjerali vukove

a možda u nekom poznatijem gradu
Drijevima, Ljubomiru, Trebinju
Stjepangradu
Sokolu, Gacku il' Nevesinju
ili možda mnogo dalje
Foči, Goraždu, Šćepan Polju
a kad ne bismo
strepili od kuge, suše

ili rata
ljudokradica
po svemu sudeći i Turaka

plesali bismo u kolu
gledali viteške turnire
jahali na konju

jeli grozje
pili vino
brali cvijetje

bili bismo tek dvije od duša
četrdeset hiljada
što nastanjivahu Hum tada

Izvori:

- Zemaljski Muzej BiH, autorkina korespondencija sa kustosom
- Šefik Bešliagić, Stećci - kataloško-topografski pregled
- Šefik Bešliagić, Stećci, kultura i umjetnost, 1979.
- [UNESCO](#)
- Marian Wenzel, Ukasni motivi na stećcima, 'Veselin Masleša' , Sarajevo, 1965
- Svetozar Tomić, [Piva i Pivljani](#), poseban otisak iz Srpskog etnografskog zbornika knj. LIX Naselja i poreklo stanovništva knj. 31, 1946.
- Ustanak naroda Jugoslavije, zbornik, knjiga druga, pisu učesnici, Pivski partizanski bataljon u ustanku 1941., Vojnoizdavački zavod JNA 'Vojno delo' , Beograd 1964.
- Vjekoslav Klaić, Bosna (Zemljopis), Zagreb, 1878
- Radmilo B. Pekić, Cernica u doba Kosača, 2017.
- Esad Kurtović, Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača, Historijske monografije, Knjiga 4, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009.
- Esad Kurtović, Iz historije vlaha Pliščića, Akademija nauke i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Godišnjak, knjiga XXXVII, Sarajevo, 2008.
- Esad Kurtović, Vlasi Drobnjaci i stećci (Crtica o Nikoli Raškoviću i njegovim nasljednicima), Godišnjak, Knjiga 44, Sarajevo 2015.
- Nasuf Fazlagić, [Tragovi u kamenu](#)
- [Grgurske Bare](#)
- O crnogorskim katunima, [montenegrina.net](#)
- O radu Nade Miletić ([1](#), [2](#))
- Emir Isović, Infographics as a solution for a better visual promotion of cultural heritage, International University of Sarajevo, Sarajevo 2015

Fotografije: Minja Pješčić

Minja Pješčić

Sekcija: Arhitektura, urbanizam, ekologija

Mentorica: Senada Demirović-Habibija

Jedan kamen, jedna priča: Kula u Berušici

Minja Pješčić

Jedna verzija porodičnog predanja i prilozi istoriji sela Berušica kod Gacka i porodici grofa Save Lukića Vladislavića Raguzinskog. Pokušaj da se oživi jedna stara hercegovačka kula.

*Vrijeme gradi niz kotare kule,
vrijeme gradi, vrijeme razgrađuje.
(narodna poslovice)*

Prolazeći kroz Hercegovinu pažljivom oku obično ne promakne popriličan broj napuštenih starih građevina, među njima i domova nekada poznatih kao kule. Stoje te građevine kao oronule hrpe kamenja, tek blijede sjenke nekadašnjih sebe punih života. Dešavalo se da ih, kao u narodnoj izreci, uruši vrijeme, a najčešće je to bilo ljudskih ruku djelo, sukobi, preseljenja, pa na kraju i nemar i zaborav. Tihi i nijemi svjedoci prošlosti, danas napušteni i tajnoviti, često su u tako lošem stanju, da je tek na mašti putnika-prolaznika da zamisli njen prvobitan izgled ili život kakav je nekad u njoj mogao biti - a to je izrazito teško. U velikoj većini slučajeva, priče kula - drevnih ognjišta naših pradjedova - ostaju neispričane i nedostižne, a same kuće i ljudski likovi zaboravljeni. Rijetki su primjeri gdje priče o kulama i njihovim stanovnicima još postoje, i njih treba zapisati i sačuvati od konačnog zaborava.

Takva je i priča o kuli u selu Berušica kraj Gacka - dosad nezabilježena na papiru, a koja postoji preko 300 godina kod gatačkih bratstava Pješčića i Vukomanovića. Nije ni malo neobično da je potekla i sačuvana baš u gatačkom kraju kojeg krase jaka poetska usmena tradicija i sjećanje na stare običaje i veoma daleke pretke (*'bije le orlove'* i *'bije le pčele'*), i gdje su se vjekovima najrazličitije priče i događaji pretvarali u spjevove o junaštvu, slobodi, snalažljivosti te narodnom prkosu i otporu osvajaču. Nije lako, a vjerovatno ni sasvim moguće, provjeriti detalje na osnovu oskudnih pisanih izvora, ali ipak vrijedi ispričati predanje koje se prenosilo s koljena na koljeno više vjekova, i u kom

se isprepliću mnogi glavni akteri gatačke istorije XVII - XIX vijeka, poput grofa Vladislavića, Smail-age Čengića te jedan davni pokušaj ustanka protiv Osmanskog carstva.

Istorija kule: staro porodično predanje, činjenice i legende

Imanje-ognjište u selu Berušica kod Gacka bračnim vezama prelazi u ruke porodice Pješčić početkom XVIII vijeka. Do tada je bilo dio imanja jaseničkih feudalaca Vladislavića, sposobnih i dobrostojećih kneževa koji su održavali trgovačke veze sa Dubrovnikom, Srbijom, Istanbulom i Venecijom. Prema podacima koje je sakupio i objavio pjesnik Jovan Dučić za knjigu *Grof Sava Vladislavić*, na glavnom jaseničkom porodičnom imanju je u XVII vijeku živio trgovac i knez Luka Vladislavić sa suprugom Simom i četiri sina - Todorom, Savom, Dukom i Jovanom i drugim članovima porodice. Na imanju je bila velika kula-dvospratnica širine 10 m i dužine 20 m, posluga, na stotine ovaca, poveć a štala sa konjima, osam mlinova na potoku, voćnjak, pčelinjak. Kao veliki zemljoposjednici, Vladislavići su imali zemlju, kuće i ljetnikovce svuda po istočnoj Hercegovini, vjerovatno i u primorju i Dubrovniku. Zabilježeno je da je knez Luka poznao i pomagao episkopa manastira u Ostrogu koji će kasnije biti proglašen Svetim Vasilijem Ostroškim (1610-1671) i s kojim je kao pratnja putovao u Peć 1667. godine. Neki Lukini sinovi i potomci su ostali živjeti na imanju, a bar jedan od njih - najpronicljiviji Sava, poslan je na školovanje u Dubrovnik i Veneciju. Njega će život odvesti u avanture dostojne jednog filma.

O životu Save Lukića Vladislavića (1668 Jasenik - 1738 Sankt Peterburg) u Rusiji, kao jednog od saradnika cara Petra Velikog i tajnog carskog savjetnika, dosta su pisali ruski i drugi strani autori oslanjajući se na bogatu građu ruskog arhiva. Međutim, o njegovom ranijem privatnom životu u Hercegovini i Dubrovniku malo je zvaničnih po-

dataka. Poznato je da je bio ženjen dva puta, jednom u Jaseniku u Hercegovini i drugi put u Rusiji (sa Venecijankom iz porodice Trevizan, s kojom je imao tri kćerke, sve, nažalost, umrle u mladoj dobi). O prvoj ženi Hercegovki, kojoj je moglo biti ime Marija, iz oficijalne biografije se ne zna gotovo ništa, osim da je Sava s njom imao sina Luku, a prema porodičnoj legendi Pješčića, koju poznaju i jasenički Vukomanovići, par je imao i tri kćerke.

Po jednoj verziji predanja, oko 1700. godine Jovan Jakanović iz sela Trebijova kod Trebinja (prvi nosilac prezimena Pješčić), nakon sukoba sa lokalnim moćnikom, obreo se u osamdesetak kilometara udaljenom Jaseniku gdje se zaposlio kao najamni radnik na imanju Vladislavića. Nakon nekog vremena ponuđena mu je za ženu jedne od tri sestre, Savine kćerke. Njemu je za oko zapala najstarija, djevojka po imenu Mara. Prema priči koja je došla do našeg vremena, bila je *'sakata u ruku'*, odnosno imala je malo iskrivljenu ruku nakon nezgodnog pada u djetinjstvu, što nije smetalo mladoženji, tim više jer se tada smatralo da je *'sakata žena talik'*, odnosno znak da *'te pušćano zrno neće'*. Mara je u miraz donijela dvospratnu kulu u susjednom selu Berušica zajedno sa starom crkvom i imanjem (voćnjakom).

Kad je ruski car Petar Veliki započeo rat s Osmanskim Carstvom 1710. godine, pozvani su na ustanak i balkanski hrišćani. Grof Sava je 1711. iz Rusije poslao kod crnogorskih plemena i u Hercegovinu sa carskim manifestom posebnog izaslanika, ruskog oficira Mihaila Miloradovića, takođe porijeklom Hercegovca. Ovaj dokument se prepisivao po nekoliko puta da bi ga čitali po raznim selima, te se *'proširio kao vatra'*. Jedna kopija dospjela je u ruke Savinog nećaka Živka u Jaseniku koji je planirao da agituje za ustanak u svom kraju. Turske vlasti su saznale za tu tajnu povelju, a prema opisu Jovana Dučića, jedna kopija tog pisma je *'ispala Živku iz njedara'*, kad su tadašnji nosioci vlasti u kraju *'upali'*, što se završilo krvavim okrša-

jem, u kom je *‘Živko pogubljen’*, a *‘gnijezdo Vladislavića razoreno’*, odnosno kula uništena, a ostali članovi porodice protjerani. Dio Vladislavića se naselio u tadašnjoj Mletačkoj Republici (Herceg Novom, Risnu), i Dubrovniku, a dio se uputio u Rusiju kod Save (sin Luka, majka Sima i drugi članovi porodice). Prvu suprugu Mariju, prema jednom ruskom izvoru, *‘Vladislavić je očekivao u Rusiji 1714., zbog čega joj je nabavio garderobu. Ipak, njen dolazak se nije desio. Čini se da je dosta godina provela kao talac osmanskih vlasti’*. A sve tri njihove kćerke koje su, prema predanju, bile udane u Hercegovini, ostale su u gatačkom kraju (Mara s porodicom u Berušici).

Stanovnici Jasenika i danas pričaju da su Vladislavići pokušali povratiti jaseničko imanje, ali bezuspješno. Napušteno imanje je trunulo i ogolijevalo godinama, dok su mještani i razne vlasti povremeno s njega skidali kamene ploče ili željezo za druge građevinske potrebe.

Pješčići su nastavili da žive u kuli na berušičkom imanju sljedećih 120-ak godina. Smjenjivale su se generacije - upamćeni su Marini i Jovanovi potomci Miloje, Dragoja i Joko. Joko, rođen oko 1740-1750., imao je četiri sina: Iliju, Šćepana i Anta rođene oko 1770-1780. i znatno mlađeg Mitra, rođenog oko 1800.

Ilija se bio odmetnuo u uskoke. Hajdukovao je preko dva deset godina u Ljevištima na Morači sa družinom od *‘bar šezdesetak sposobnih momaka’* kojom je komandovao Jakša Avdalović Gačanin. Oženio se Jakšinom sestrom i s njom imao tri sina. Uskoci sa Morače su bili neobični time što su po cijelu godinu živjeli u planinskim vrletima, a ne samo, kako je bilo uobičajeno, *‘od čurđevdana do Mitrovdana’*. Bili su slobodnjaci, neustrašivi u borbi i jakih ideala, ali skloni i međusobnoj kavgi. Nisu priznavali nikog iznad sebe, osim crnogorskog vladike. Spremno su, sa blagoslovom vladike Petra I, odgovorili na Karađorđev poziv na ustanak 1804. godine, nakon što se družina Jakše

Avdalovića stavila pod komandu čuvenog Karađorđevog barjaktara Gavрила Šibaliје. I uskok Ilija se borio u više bitaka, poput one na Mišaru pored Beograda 1806. godine (u kojoj se kalio i mladi Smail-aga Čengiћ). Nekoliko puta je sa družinom odlazio u Srbiju i vraćao se u Ljevišta, a bio je učesnik i bitke u Morači 1820. godine, nakon koje su Ljevišta i Morača ušli u sastav Crne Gore.

Oko 1835. godine, već vremešni uskok Ilija se želio vratiti u rodno selo. To su saznali Čengići koji su već godinama pokušavali da ga uhvate, pa su se s tom namjerom iz Lipnika zaputili u Berušicu. Iako se Ilija nije zatekao u kuli, uslijedio je sukob koji se završio slično slučaju Vladislavića u Jaseniku 120-tak godina ranije. Ovom prilikom je u Berušici poginuo Ilijin mlađi brat Mitar, a kula je zapaljena i uništena. Nije više nikad bila obnovljena.

Po predanju, Ilija je namjeravao da se osveti za bratovu smrt, konkretno Smail-agi, ali do toga nije došlo. U međuvremenu su crnogorski prvaci skovali plan da se osvete Smail-agi zbog poraza u bici na Grahovu 1836. u kojoj je ubijeno devet Petrovića. Zato je Smail-agu trebalo privući na Drobnjak, pošto drobnjačka plemena četiri godine nisu plaćala harač, dok je on odsustvovao gušeći bunu u Egiptu. Smail-aga je tada tražio garanciju od Joke Adžića, oca Vuleta Adžića, jednog od vođa kasnijeg ustanka 1875., da ga *'Ilija sa uskocima neće napasti na putu iz Gacka za Drobnjak'*. To je Joko saopštio Iliji, tražeći od njega da ostane po strani. Do napada i Smail-agine pogibije je došlo na Mljetičku 1840. godine, kuda je prolazio sa pratnjom od tristotinjak *'aračlija'* - događaj kojeg je Ivan Mažuranić opjevao u svom čuvenom spjevu.

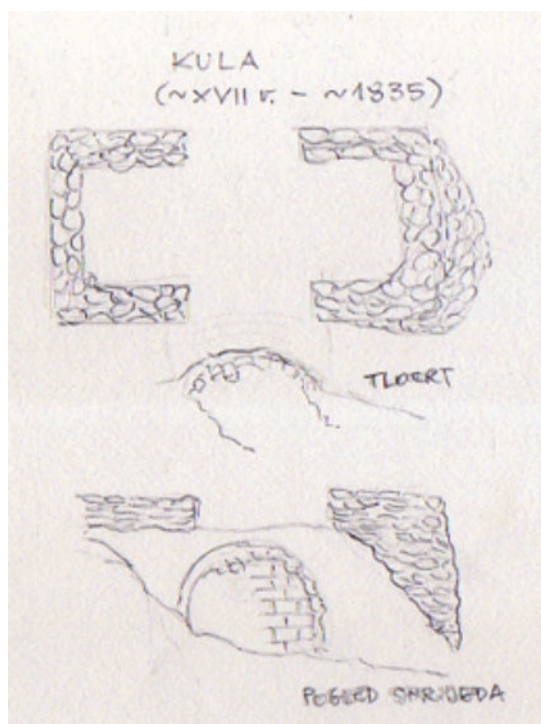
Kula: Pokušaj da se oživi jedna stara hercegovačka kula (jedna verzija mogućeg izgleda kule u Berušici)

Kula u Berušici je danas gotovo zaboravljena, te je jedna je od dobro čuvanih tajni gatačkog kraja. Do njenih

ostataka je još uvijek nemoguće doći vozilom. Pokrivena je gustim rastinjem i nalazi se u samom podnožju berušičkih bregova, uz 'živu vodu', odnosno desnu obalu Pješčića potoka.

Mada nema sačuvanog predanja o njenom izgledu, oslanjajući se na dosadašnja iskustva i znanja u vezi hercegovačkih kula iz XVII vijeka, posebno primjeraka koji su preživjeli do našeg vremena, možemo zamisliti bar jed-

nu moguću verziju vjerovatnog izgleda kule i imanja u Berušici u XVII i XVIII vijeku.

Hercegovačka kula je jedna od dvije osnove vrste kamene hercegovačke kuće - za razliku od jednospratne ili jednodjeljne 'prizemljaše', kule su se gradile na dva ili, što je rjeđe, više spratova, odnosno bojeva.

Berušička kula danas i nekad (jedna pretpostav-

ka mogućeg izgleda), crtež.

Berušičku kulu su podigli domaći feudalci, jasienički zemljoposjednici i trgovci, kojima je služila kao ljetnikovac. Vjerovatno stoga nije imala odbrambenu ili fortifikacionu funkciju, tim više što je sagrađena u podnožju brdašaca. Moguće je da je bila zamišljena kao povremeni stambeni objekat Vladislavića, za razliku od glavne porodične kule

u Jaseniku, koja je bila na uzvišici i građena kao fortifikacija. Vladislavići su vjerovatno, samo u ljetnom periodu,

Kula u Berušici kroz vrijeme

odsjedali u Berušici, gdje su sakupljali ljetinu, dok su veći dio godine boravili u Jaseniku.

Godina gradnje berušičke kule nije poznata. Pošto su Pješćići ženidbenom vezom došli u posjed kule oko 1700-1710. godine, period njene gradnje se stavlja najkasnije pred kraj XVII vijeka. Kao mnoge hercegovačke kuće, vjerovatno je djelo nepoznatih dundera, odnosno majstora iz naroda.

O izgledu kule i enterijeru nisu sačuvana nikakva predanja. Danas je već na prvi pogled posjetiocu jasno da od kule nije ostalo mnogo. Vide se tek zidine dvije prostorije prizemlja i ostaci podruma.

Po visini berušička kula je vjerovatno imala podrum, prizemlje i jedan ili dva boja. Primjećuje se dio djelomično sačuvanog donjeg dijela kuće, širokog ovalnog otvora, koji odgovara podrumu. Na njemu je vjerovatno bio podest, sa kog se ulazilo u kulu sa nivoa prizemlja, po kamenom

stepeništu, prislonjenom uz vanjski zid. Takav podrum se zvao izba ili konoba i mogao je služiti za ostavu ili zatvaranje stoke. Podrum ima sadašnju visinu oko 1 m (preostali dio je, moguće, zatrpan) i širinu oko 1.5 m. Lučno zasvođeni ulaz u podrum solidnije je klesarske obrade. Građa podruma upućuje na veoma staru, možda i kasnu srednjovjekovnu izgradnju koja nije tipična za kasnije jednostavnije oblike kuća. Primjećuje se razlika između lijepo oblikovanih i solidno tesanih kamenih komada u zidu podruma u odnosu na grublje tesan kamen (slabije obrađene 'tesanike') sa vanjske strane zidina kule. Dio unutrašnjih zidova podruma također ima grubo tesano kamenje, što možda ukazuje na to da je u kasnijem periodu neki otvor u zidu zazidavan, možda i nakon propasti kule.

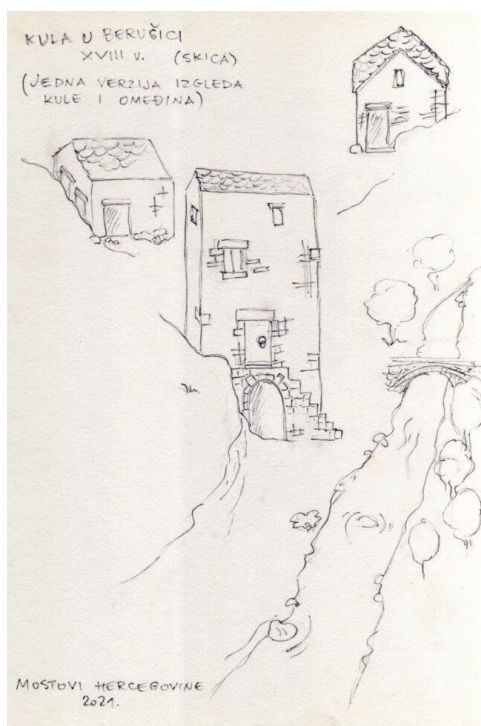
U pravljenju kule je korišten sav prirodan materijal, pošto je *'narod (...) stvarao s onim što je imao i onako kako je znao'*, prema pisanju poznatog arhitekta Grubijana. Spolja je građena od čvrstog kamena krečnjaka nepravilnih dimenzija i grubo tesanih, najvjerovatnije međusobno spojenih krečnim malterom (žbukom). Vezivanje kamena žbukom je *'prastari postupak iz doba prije upotrebe željeza a iz krajeva, gdje nema drveta, da bi mogli paliti kreč'*. Debljina zidova iznosi 60-70 cm. U unutrašnjosti zidovi su mogli biti goli ili dersovani.

Pretpostavlja se da kula nije imala otvore koji liče na puškarnice. Rijetki prozori su se vjerovatno zatvarali drvenim kapcima, a vrata su bila drvena, teška i jaka.

Krov, koji je odavno porušen, bio je vjerovatno riješen na principu krovova tog vremena - pokriven kamenom pločom, što je uobičajena pojava na gotovo svim objektima iz turskog perioda u ovom dijelu Hercegovine. *'Svi su krovovi i vrata takvih kuća gotovo jednaki, mogli bi je nazvati kućom za svakog, sve su te kuće u mjerilu čovjeka, sve su kao srasle u zemlju, sva njihova dekoracija izvedena je iz konstrukcije i strukture građe - arhitektura*

tope, prirodne, domaće građe (Grubijan)'. Ako bi se izvršila analiza i kopalo oko kule, moguće je da bi se našli ostaci ploča kojim je bila pokrivena, kao i kamen sa zidova.

Kula je podignuta na nakošenom brdskom terenu s kojim je s vremenom srasla u jednu cjelinu. Po svemu sudeći nije građena kao luksuzno zdanje. Izgled je jednostavan. Kule tog vremena se nisu mnogo razlikovale jedna od druge. Osnovni oblik kule je nastao u srednjem vijeku i prilagođen je domaćim potrebama. Međutim, *'baš ova provincijalna skromna arhitektura je ono, što djeluje neposrednije, čovječnije i povezanije s prirodom (...) Nesiguran život nije dopuštao da bi imućni seljak zidao svoju kuću drugačije od siromašnog, da mu se ne bi prilikom prve invazije ugnjezdio u kuću okupator. Možda su baš te okolnosti utjecale, da je (bosanska) kuća ostala jednostavna, bez suvišnog uresa, kao i dalmatinska periferija venecijanske republike (...)'.* Narod *'nikad nije izgubio smisla za stvaranje lijepog, plemenitog, uzvišenog, ostao je uvijek, uprokos svih vanjskih upliva, samonikao i ustrajan (...)* Naš čovjek *'nije mistik, već realista i otuda ova realna, vedra, kobna arhitektura, koja je*

Kula u Berušici XVIII v. - Jedna verzija izgleda kule i omeđina, crtež

ujedno udobna, skromna i demokratična' (Grubijan).

Ni o unutrašnjosti kule nemamo nikakvih podataka ni predanja. Čini se da su bile dvije prostorije u prizemlju. Po ugledu na druge kule iz istog perioda možda možemo pretpostaviti da je imala unutrašnje stepenište - drveno jednokrako, a međuspratne konstrukcije takođe građene od drvenih greda po običaju tog vremena. Strop je mogao biti od drveta, sastavljen unakrst iz stropnih greda i pragova sa drvenim plafonima odozdo.

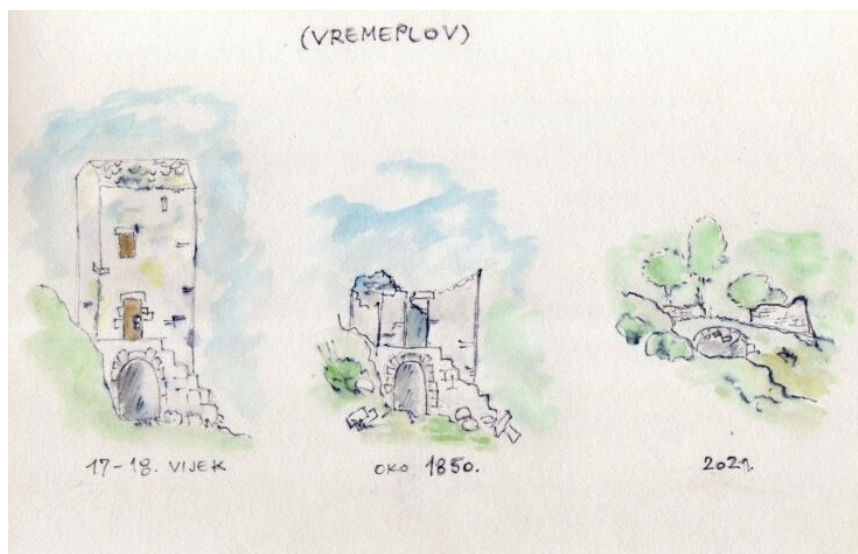

Život nekad - selo Berušica u XVIII vijeku (umjetnička impresija)

Pošto je kula vjerovatno bila skromno namještena, u njoj je moglo biti osnovnih predmeta tog doba - od pribora - kašike i noževi, sudi od bakra, presvučeni kositrom (kalajisani), od namještaja drveni kreveti, tkanine i ćilimi vezeni u domaćinstvu, tronožac za sjedenje. Putopisac

Evlija Čelebija, koji je naše krajeve obišao prilikom pohoda osmanske vojske 70-tih godina XVII vijeka, pisao je o skupocjenom posuđu opljačkanih kuća obližnje Pive, Drobnjaka i Nikšića, pa nije isključeno da je bilo i nešto skupocjenijeg posuđa i u ovoj kuli. Neizostavne su bile i gusle, obavezne u to doba u svakom domu, i koje je znao svirati bar jedan član porodice, jer su se večeri provodile pored ognjišta gdje se pjevalo o slavnim bitkama i junacima, Kraljeviću Marku i Kosovu.

Prema predanju, oko kule je nekad bio voćnjak, o čemu, moguće, svjedoče divlje šljive i jabuke koje i dan-danas

Život nekad - selo Berušica u XVIII vijeku (umjetnička impresija)

rastu s druge strane potoka. Po ugledu na kulu u Jaseniku, i u blizini berušičke kule su mogle biti štale, gumno,

ambari, košnice, česte na imanjima tog vremena. Ipak, glavno zanimanje domaćinstva je bilo stočarstvo. Ovce i krave su se vodile na ispašu, ljeti vjerovatno i na obližnju

visoravan Ravno gdje se i danas nalaze katuni Pješčića.

Kula je pretrpjela viševjekovnu destrukciju. Nakon razaranja oko 1835. čini se da nikad više nije prepravljena ili ponovo građena. Moguće je i da je njen kamen odnošen i korišten za gradnju drugih objekata (poput kuća-omeđina u blizini) ili je s vremenom sve više zatrpavan pod zemljom.

Omeđine

Kao što je sama kula skrivena od pogleda, neupućenom je teško znati i za postojanje desetak omeđina, tj. porodičnih kuća drugih članova porodice, koje su nicalle u neposrednoj blizini kule. Jedna takva kuća se nalazi 30-ak metara iznad kule. To je četvrtasta građevina dužinom i širinom oko 6 m, zidovima debelim oko 60-cm i trenutnom visinom oko 1 m. Ima otvor za jedna vrata sa strane Jasenika i nekoliko manjih, sada nisko položenih prozora s lijeve i desne strane. Još jedna prostorija je bila na uzvišenju uz kuću. I ova kuća je obrasla rastinjem i na njoj raste poveće drveće, a prozori su zatvoreni kamenim pločama, vjerovatno radi zaštite kuće, što je moglo biti učinjeno nakon što je kuća napuštena.

Po svemu sudeći, omeđine pokraj berušičke kule su građene kao prizemljuše (objekti bez spratova), obično kao jedna prostorija, odnosno bez unutrašnjih pregrada ili zidova, od kamena i pokrivene kamenim pločama. Pod prizemljuše je bio od nabijene zemlje, rjeđe od kamena ili ploča, bez dimnjaka, sa otvorom na krovu od razmaknutih i odignutih ploča koje se zovu sačaci. Na kući su jedna ili dvojna vrata, u zidovima četvrtasti, većinom mali otvori koji su se zatvarali kapcima. Ognjište je bilo na sredini prostorije.

Omeđine su građene vjerovatno kako se širila porodica - ili, bar u početku, zbog nemogućnosti popravljjanja kule.

Napuštene su 1860-ih godina kad su se gotovo svi Pješčići preselili u Krivodo u Pivi i pridružili pivskim bratstvima.

Crkva i groblje

Prema predanju, na berušičkom imanju, na brežuljku iznad kule i potoka, nalazila se i stara srednjovjekovna crkva koja je pripadala Vladislavićima. Crkva koja se danas vidi u Berušici, Hram Svetog Proroka Ilije, sagrađena je 1893. godine, moguće na mjestu stare crkve. Nisu pronađeni podaci koji bi potvrdili postojanje originalne crkve, pa to pitanje još stoji otvorenim, ali stanje grobova na groblju upućuje na mogućnost da su stariji od sadašnjeg hrama.

Berušica sa starom crkvom, oko 1850. (umjetnička impresija)

Pravoslavna crkva je igrala posebnu ulogu u životu hercegovačkog seljaka ovog kraja. Jedan historičar je rekao da je *'narod spasio crkvu'*, jer je čuvao duhovni dom i držao se obreda čak i kad nadaleko i nadugo nije bilo sveštenstva u blizini. Takvi čuvari crkve i vjere su, po svemu sudeći, bile i generacije Berušićana koje su obnavljale svoju crkvu nakon svakog stradanja. Kad se za vrijeme pohoda Omer-Paše Latasa na Crnu Goru Pješčići odlučuju da se presele u Krivodo u Pivi, crkva je predata berušićkom bratstvu Grgura na čuvanje.

Prema Jovanu Dučiću, kamen sa kule Vladislavića u Jaseniku je korišten 1893. godine za gradnju ovog hrama koji danas pripada avtovačkoj eparhiji. I za njega se kaže da su ga kasnije porušili Austrougari, te da je novi zvonik postavljen 80-ih godina prošlog vijeka, a zadnja kompletna obnova je bila 2005. godine.

Epilog - akteri i njihovi potomci

Prema Jovanu Dučiću, *'jedna nevjesta iz porodice Vladislavića koja je zaostala u Hercegovini rodila je sina Vukomana'*, i od njega je jasenička porodica Vukomanovići, koji se smatraju najbližim nasljednicima Vladislavića. Sam pisac je smatrao da vodi porijeklo od Savinog brata Duke Lukića Vladislavića.

Uskok Ilija je umro prirodnom smrću sredinom XIX vijeka i sahranjen je u Berušici. Njegov unuk, takođe Ilija Pješčić sa Ravnog, jedan je od učesnika Hercegovačkog ustanka 1875-78. Bio je perjanik na crnogorskom dvoru i poginuo je u bici na Krscu 23. 5. 1877.

Mitrova udovica Krstinja (rođ. Divljan) je nakon gubitka doma zajedno sa tri mala sina, Nikolom, Lukom i Jovanom napustila Berušicu. Preselila se u selo Fojnica kod Gacka, na poziv sestre udane za Tomu Guzinu. Tomo Guzin je bio otac čuvenog Boška Guzine, jednog od koman-

dira Hercegovačkog ustanka 1875., opjevanog u narodnoj pjesmi. Krstinjini i Mitrovi potomci su živjeli u Fojnici narednih stotinjak godina, a njihov unuk je i prota Sava Lukić Pješčić (Fojnica 1860-Svilajnac 1924), poznati vjerski i nacionalni radnik XIX vijeka, sveštenik i propovjednik, besjednik, biograf i putopisac, te hroničar svog vremena. Mitar i Krstinja su kurđel i kurđela autorke ovog teksta.

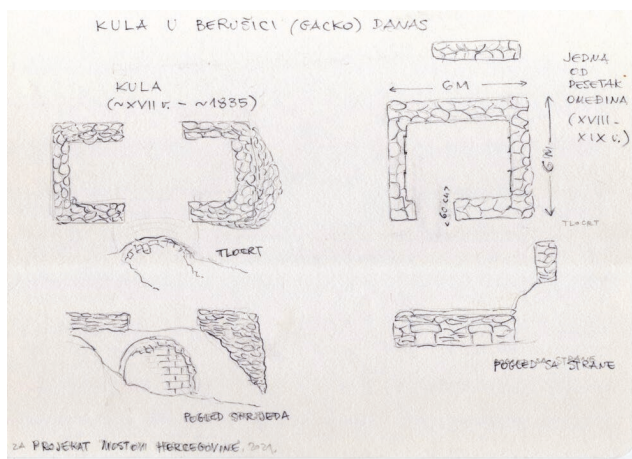
Danas se hercegovačka sela poput Berušice uglavnom doživljavaju kao slabo naseljena mjesta. Palo je u zaborav da su vijekovima vrvila životom *'kao u košnici'*, po pisanju nekih istoričara. Po danu se radilo, vodila se stoka na ispašu, pravio med, mlijeko i mliječni proizvodi, a uveče se sastajalo kraj gumna ili vatre, pjevalo i plesalo u kolu i sanjalo o slobodi. Broj stanovnika Berušice se vrtoglavo smanjivao kroz cijeli XX vijek, spavši sa 60-ak stanovnika 1960. na svega sedamnaest 1991. godine, po čemu je Berušica doživjela tužnu sudbinu bezbroj gatačkih i hercegovačkih sela zanimljive i bogate prošlosti. U Berušici danas žive uglavnom porodice Grguri i Dragumilo, i jedna porodica Pješčića.

Kula u Berušici je čukun-čukundjedovsko ognjište svih Pješčića danas, rasutih po Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji i Kanadi. Iako je od kule i omeđina ostalo vrlo malo, ove stare građevine zaslužuju našu pažnju i analizu, jer su još uvijek živi (iako usnuli) svjedoci značajnih istorijskih zbivanja u nemirnom i po mnogo čemu slavnom vremenu XVIII i XIX vijeka.

Prilozi:

Stara kula (nekadašnji ljetnikovac Vladislavića) i omeđine Pješčića se nalaze u ovom šumarku pokraj Pješčića potoka u Berušici

Kula: Skica ostataka kule i jedne omeđine (2021.)

Ostaci nekadašnje kule (ljetnikovca) Vladislavića koja je predata u miraz Pješćićima. Po predanju, uništena je u oružanom sukobu oko 1835. godine. Veoma je teško razaznati obrise i veličinu kule zbog obilnog rastinja koje prekriva temelje i preostale zidove.

Pogled na 'unutrašnjost' kule: zidove je jako teško primijetiti

Lijeva strana zida ima nepravilno tesano kamenje, i moguće je da je u pitanju otvor koji je kasnije zazidan.

U vanjskom svoltanom otvoru podruma se mogu primijetiti lijepo tesani kameni blokovi sa desne strane.

Jedna od 10-tak omedina u blizini kule, takode ruševina. Omedine su građene jednostavnijim načinom gradnje. Lijevi i desni zidovi jedne omedine:

GACKU

U Gacku se najbolje
sanja

ne vjerujete mi

a ja
u razrovanom slavnom
polju
kroz dim termoelektrane

vidim

nedosanjane
prekinute snove
priče kamene neispričane
tajnovitih stećaka
sudbine zaboravljene
kula, konja i junaka

majdan gdje se nekad
tesao kamen
put kojim je
ponosnik hodio
djeva što pjeva stare
sevdalinke
polje na kom je osvajač
šarene šatore utaborio

*Miogost de Gačeca
lovac na biljegu
hajduk sa Ravnog
kula u Berušici*

...čekaju da ih otkrijem.
Da, u Gacku se najbolje
sanja

PORUKA

U mom porodičnom stablu
skoro sve sama muška imena
i tek pokoja žena.

pa sad
sa daljine vijekova
i ja hoću reći

pramajkama svojim poručiti

da znam

da ste postojale

same kraj drveta rađale
brižne njivu obrađivale
na ognjištu vatru održavale
sa izvora vodu donosile
ogrubljenim rukama tanke niti ispredale
svoju djecu kao vučice čuvale
vjetru pjevale
sunčevu kosu dodirivale

niste zaboravljene

SLOBODNA DRUŽINA SA MORAČE

Nekoć davno moj daleki stric Ilija
čak dvadeset godina je hajdukovao
kraj Morače hladne vode -
pitam se doživi li ideal slobode

U družini Avdalovića Jakše
u sjenci humke Lopušine Vuka

bješe samo on, vjerna ljuba, djeca i družina
- zajednica slobodnih uskoka

i kućica-slobodica u gorskim vrletima
u hajdučkom selu gdje ne smje' niko da kroči
ni harača ni cara ni sultana
samo nebo iznad, planinska širina
kud god noge nose i gledaju oči

znam da stvari nisu bile tako proste
da se negdje morala platit' cijena
al' mi nešto prija ta romantična skica
slobodnog života mog kurđela strica

NOGE LAGANE

da mi je skočit' na konja vrana,
krilata Čilaša,
il pomamna Brnjaša,
bijela Labuda,
nekog Zeka
il' Zelenka
može i Dora od megdana

da proletim herceg-zemljom
kao junak
od davnina

pronesem se
poput pjesme
po njima znanim
putevima

da l' bi me prepoznali fojnički bregovi
da l' bi mi mahnuli gatački snjegovi
vjetar sa Ravnog zamrsio kosu

sjetila berušička živa voda

progovorila mi berušička kula

da l bi rekle, došla si, naša si
dobrodošla si

U tvom liku - poznate
treperave sjene
iste oči u kamenu ogledane
u pokretu ruke
gorski osmijeh od davnina
u tvojim snovima
plavetnilo naših dubina

Gdje god da jesi, naša si!

Izvori:

- Lična prepiska autorke s doc. dr. Milimirom Pješčićem; mnoge podatke o kulama u Jaseniku, Berušici Milimiru je prenio istoričar Mladen Vukomanović (Vladislavić)
- Јован Дучић, Гроф Сава Владиславић, Београд, Дерета, 1999.
- Павленко Н.И., Птенцы гнезда Петрова, Мысль, 1985.
- Велимир И. Ивановић, Дурбин грофа Саве Владиславића, романсирана биографија, Београд, Ало Медиа Систем доо, 2019.
- Dušan Grabijan, J. Neidhardt, Arhitektura Bosne i put u savremeno, Ljubljana, Drž. Založba slovenije, 1957.
- доц.др Милимир Пјешчић, Прота Сава Пјешчић, Подгорица, 2010.
- Enes Pelidija, Stanje u hercegovačkom sandžaku i držanje plemena u vrijeme dolaska ruskog emisara pukovnika Mihaila Miloradovića u Crnu Goru 1711. godine, časopis Hercegovina br. 4
- Сима Ћирковић, Срби међу европским народима, Београд, Equilibrium, 2004.
- Marko Vujačić, Znameniti crnogorski i hercegovački junaci, Titograd : NIO "Pobjeda", 1990
- Светозар Томић, Пива и Пивљани, посебан отисак из Српског етнографског зборника књ. LIX Насеља и порекло становништва књ. 31, 1946.
- Anđelko Zelenika, Gabela kao obrambeni centar donje Neretve u doba Turaka, časopis Hercegovina br. 1
- Dr Asim Peco, Kule po Hercegovini, časopis Most.
- Salko Šarić, Mostarska oaza koje više nema, časopis Most
- Grof Sava, savetnik ruskih careva, Politikin Zabavnik, 2009.

Fotografije Berušice i crteži: Minja Pješčić

Minja Pješčić

Sekcija: Arhitektura, urbanizam, ekologija

Mentorica: Senada Demirović-Habibija

Лицем на свијетло Васкрсеније стигне глас и на наш крај, да ће бити извршено посвећење новог митрополита г. Серафима Перовића на неђељу Тожину на 16. Априла ове године. Овај глас обрадовао је сваког православног Србина наше кршине Херцеговине, једино: што је то син њен, који је за њу патио и радио, а друго: што је његовим ступањем на престо светитеља Саве првоучитеља и просвјетитеља, за вагда утрвен пут нашим синовима на то високо знање. Радост је била општа. А како да не буде, кад се тим чином јасно доказује, да се на највишем мјесту испуњавају жеље нашега народа, што се виђело и ступањем на архијерејску столицу блажено почившег митрополита Леонтија Радуловића, који је био прави љубимац сваког православног Херцеговца, како богата тако и сиромашна. — Но онђе нећу о њему да говорим ни да поселеђујем скоро замирене ране у срцима

његових синова, јер је сво Херцеговина добила достојна њему наслједника, који ће сигурно као ватрен Србин и Херцеговац као патњом прекаљени борац за вјеру и народ свој, знати, хтјети, и смјети чувати србине светније у винограду Господовом, кога Његова света десница засади по непобожним и ерском крвљу обливеним кршевима храброг Херцеговца, који одица умије ватрено бранити и љубити своје али нека зна свака да он вагда почитује туђе.

Једва сам, што-но веле, дочекао даи поласка у Мостар; да видим чин посвећења, да видим наше Архијереје, да учествујем у веселу, са свештенством и народом у тој ријеткој свечаности. — Или ћу редом на овом мом путу, па ћу пропричат оно што ме највише занимало. — Да почнем са Требињем!

Требиње је трећа варош по величини у Херцеговини; али, по љепоти и уређености

Iz Trebinja za Mostar, aprila 1889. godine: Sjećanje na jedan stari putopis Minja Pješčić

Iz pera trebinjskog prote Save Pješčića (1860-1924) ili Kako je kroz jedan davni putopis po južnoj Hercegovini autorka otkrila ne samo stare načine putovanja i utiske o naseljima, već 'upoznala' i jednog dalekog pretka.

*Hartiju, mastilo preda se,
a pero u desnicu, pa piši što znaš!*
(Prota Sava, 1888.)

Nekoliko kurioziteta i događaja su obilježili svijet togavnog proljeća 1889. godine, kad je nastao ovaj puto-pis. Jedan je šokirao Monarhiju, da bi uskoro bio sasvim zaboravljen - smrt austrougarskog carevića i nasljednika Rudolfa 30. januara. Drugi je izazvao burne kritike tadašnje kulturne javnosti, a nedugo zatim divljenje cijelog svijeta, koje do danas nije posustalo - otvaranje Ajfelovog tornja u Parizu 31. marta. A trećeg, koji će bitno uticati na svjetske potrošačke navike u sljedećem vijeku, tadašnja javnost nije ni primijetila - osnivanje američke korporacije Coca Cola.

Moderan život je prodirao i u usnule dijelove Hercegovine, tek pridružene Austrougarskoj Monarhiji, što se najviše očitovalo izgradnjom željezničke pruge u prethodnoj deceniji. A 13. aprila te iste godine, jedna delegacija crkvenih i svjetovnih zvanica krenula je iz Trebinja za Mostar radi prisustvovanja ceremoniji ustoličenja novog mitropolita Serafima Perovića (1827-1903.) u novoizgrađenoj mostarskoj sabornoj crkvi Svete Trojice na Bjelušinama.

Suprotno očekivanjima, delegacija se upustila na 130 km dugo putovanje okolnim putem - da se našalimo, po principu *‘preko preče, naokolo bliže’*, i to u tri etape: prvo konjskim prevozom do Dubrovnika, potom parobrodom (“vaporom”) do Metkovića i, najzad, novoizgrađenom željeznicom do Mostara.

Možemo pretpostaviti da je udobnost, pa i praktičnost putovanja modernim sredstvima prevoza, bila jedan od razloga za takvu odluku, kao i to, što su se putnici u Du-

brovniku sastali sa drugim zvanicama da bi nastavili put zajedno.

Plan putovanja - konjem ili kolima, 'vaporom' i vozom:

- Subota, 13. 4. 1889. u 3 h popodne - polazak delegacije iz Trebinja, dolazak u Dubrovnik pred noć.

- Nedelja, 14. 4. 1899. u 8 h ujutro - kišan dan - polazak iz Dubrovnika (Gruža) za Ston... Stanice Trsteno... Lopud... Slano... Šipan]. U Velikom Stonu ručak... Još 3 sata vožnje do ušća Neretve, i 2 sata uz Neretvu do Opuzena.

- Ponedjeljak 15. 4. u 10:30 h polazak za Mostar sa željezničke stanice u Metkoviću

Mapa putovanja i glavne stanice: Trebinje - (Tvrdoš, manastir Duži, Gluva Smokva, Drijen) - Dubrovnik - Trsteno - (Lopud... Slano... Šipan) - Ston - ušće Neretve - Metković - Mostar

[<Klikni za mapu>](#)

U prvom dijelu putopisa autor, trebinjski sveštenik Sava Pješčić, daje kratke opise i utiske o gradovima i predjelima te 1889. godine, što je i svojevrstan put kroz vrijeme. Podsjeća nas na malariju koja je nekada harala donjim močvarnim tokom Neretve, izbjeglice koje su za vrijeme Hercegovačkog ustanka tražile utočište u Metkoviću ili da je Klek *'ercegovački gradić koji prima turske vapore'* (odnosno, nekadašnja glavna turska luka u Neumskom zaljevu). Saznajemo da je manastir Tvrdoš kraj Trebinja bio u ruševnom stanju. Ili da je čuveni platan u Trstenom još i tada bio toliki da ga do sedam ljudi ne mogu obuhvatiti. A u Mostaru su nekoć oduševljavale putnike ne samo bašte, već i, danas odavno zaboravljeni i nestali, vinogradi! Putopisac, koji je cijeli život njegovao ljubav prema muzici, posebno crkvenom pojanju, i koji je

i sam, kao mladi učitelj u Foči 1886-7. godine, bio osnivač jednog od prvih crkvenih horova u BiH, nije mogao a da ne primijeti da *'mostarsku školu u pjevanju mučno da može i jedna (druga škola) dostići, a kamo li prestići'*, te da *'mostarska mladež obećava mnogo'*.

Ponešto o načinima putovanja možemo saznati i sami. Još nije bilo magistralnog puta Metković-Dubrovnik, odnosno Jadranske magistrale, sagrađene tek u XX vijeku. Željeznica do Dubrovnika je puštena u promet tek desetak godina kasnije, 1901. (postojala je do kraja 60-ih godina prošlog vijeka, ostajući tako nepoznata većini današnjih čitalaca). A Metković je bio glavna luka u koju su tada još pristajali brodovi sa robom i putnicima prema Bosni i Hercegovini (brodovi su postajali sve veći, i kad više nisu mogli zalaziti u Neretvu, primat je dat luci Ploče).

Drugi dio teksta, po dolasku delegacije u Mostar, postaje reportaža u kojoj autor dočarava doček delegacije, ambijent i ceremoniju ustoličenja, zvanice (koje uključuju vojvodu gatačkog i protopopa Zimonjića, jednog od vođa Hercegovačkog ustanka, i austrougarske zvaničnike), što je zanimljivo štivo za one koji bi da upotpune sliku ili saznaju nešto novo o pravoslavnoj crkvi uoči zadnje decenije XIX vijeka.

Ovaj putopis je pisao poletni dvadesetdevetogodišnji trebinjski sveštenik (nedugo zatim i prota) Sava L. Pješčić, na početku svoje dugogodišnje sveštenečke karijere. Iako je pripreman za službu u rodnom kraju, nemirna vremena i progon od strane austrougarskih vlasti će ga odvesti van Hercegovine. Iza Save su bile djetinjstvo u gatačkom kraju, školske godine mostarske i beogradske *'stranačke'* bogoslovije, učešće, kao đaka-dobrovoljca, u Srpsko-turskom ratu 1876-77., te nekoliko godina učiteljskog rada u Foči i Goraždu. A ispred njega - egzil i utočište u Srbiji, jedan mirniji period učiteljevanja u čuvenoj Višoj ženskoj školi u Beogradu (čija je upraviteljica bila Katarina Mil-

ovuk, koja se danas smatra začetnicom srpskog feminizma), služenje u crkvi Sv. Natalije u Beogradu (sagrađene pod pokroviteljstvom kraljice Natalije Obrenović, i kasnije spaljene u Velikom ratu), a nakon pada te dinastije, život i rad u srcu Srbije, Svilajncu. Tu je, zajedno sa svojim novim sugrađanima, dočekaao Prvi svjetski rat, četiri teške godine gladi, tifusa, prilično surove bugarske okupacije, te smrt voljene supruge.

Ipak, da se vratimo Savi iz vremena ovog putopisa. Pred nama se gradi lik mladog sveštenika prepunog divljenja prema mjestima kroz koja prolazi. Osjetimo njegovu dječaćku uzbuđenost zbog putovanja i predstojeće mostarske ceremonije (Jedva sam, što-no vele, dočekaao dan polaska u Mostar; da vidim čin posvećenja, da vidim naše Arhijereje, da učestvujem u veselju, sa sveštenstvom i narodom u toj rijetkoj svečanosti). Čini se radoznao (Porano stigismo u Dubrovnik, te ja odmah udri ovamo, udri onamo bojeći se da mi što ne umakne ispred očiju), i nenaviknut na putovanje morem ('! kako ćeš se usudit navesti se na leđa one nepregledne žitke pučine!'). Osmjehnemo se kad postane pomalo iziritiran zbog putovanja vozom (Željeznicom putovati, znači letiti, pa malo šta može čovjek videti i upitati), posebno kad saznamo da su vozovi tada razvijali najveću brzinu od oko 40 km na sat. Naziremo i spisateljski talenat koji će autor ispoljavati cijeli život kroz brojne članke i propovijedi.

Jezik pisca je posebno interesantan - ne samo da odaje duh svog vremena, već je i svojevrsan omaž narodnom jeziku kraja u kojem je odrastao (selo Fojnica kod Gacka). To je *'ercegovačka'* ijekavica, koju sve manje ljudi govori u izvornom obliku (kao i druge lokalne govore uostalom), a koju bismo danas, svjesni neke njene neobičnosti i rijetкости, poželjeli da sačuvamo od zaborava.

Neke odlike tog govora su upotreba glasa đ - neđelja, đe, ovđen, đevojčica, prađedovi, videti ili š - pošlje, našl-

jednici, Žitomišljici, dok se glas *h* javlja na nekim mjestima, a na drugim nestaje (lahko, ercegovački). I nazivi nekih poznatih mjesta drugačije zvuče: Opuz, Metkovići (u množini), Drač (plaža Drače na Pelješcu), Trijest. Protinopisanje je često prošarano narodnim izrekama *‘što no vele: Ni ubi Bože mimo svijet, ni pomози Bože mimo svijet; Brat je mio, koje vjere bio. Nezvanu gostu mjesto za vratima; ta Bog zna ko li živ ko li mrtav’*.

A ako autorku ovog teksta pitate koji dio putopisa je njoj zanimljiviji - priznaće da je posebno oduševljavaju upravo momenti koji otkrivaju ličnost putopisca - u njenom slučaju, jednog davnog pretka, kao i mogućnost, da se, bar malo, prepozna u njegovim mislima i riječima.

Jer njoj se nameće neizbježno pitanje - koliko mogu imati zajedničkog dva prezimenjaka koje dijeli stotinjak godina i sasvim drugačiji uslovi odrastanja? Osim što ih je oboje sklop izuzetnih okolnosti odveo podalje od rodnog kraja, ili što su oboje iskazali sklonost i zanimanje za pisanu riječ, jezik i, konkretno, narodne izreke?

Najviše se, ipak, ‘pronašla’ u jednoj Savinoj rečenici. *‘(...) malo mi lahnu’*, opisao je prota jedan poseban trenutak nakon duge plovidbe oko Pelješca, *‘jedno što ostavih onu sivu pučinu, a drugo što sam opet ugledao stijenje moje Hercegovine’*.

Tako i njoj, svaki put nakon dugog leta, a pri slijetanju na dubrovački aerodrom preko jedne druge pučine, na prvi znak onog poznatog krajolika, zaigra srce.

Ko gdje (de!) nik’o, tu i obik’o, što’no vele.

Kratka biografija putopisca:

Prota Sava L. Pješčić (Fojnica kod Gacka 1860. - Svilajnac 1924.)

Sveštenik i propovjednik, učitelj, besjednik, biograf, putopisac i hroničar svog vremena, novinar, dopisnik i saradnik crkvenih i političkih listova, te dugogodišnji urednik sopstvenog sedmičnog lista.

Opisivan kao ‘valjan sveštenik’ i ‘omiljeni učitelj’, prota Sava je bio neumorni pregalac koji je cijeli život posvetio vaspitanju omladine i prosvjećivanju naroda. U svojoj dugogodišnjoj karijeri bavio se etnografijom, istorijom i njegovanjem crkvenih pjevačkih društava. U Dabro-bosanskom istočniku, listu pravoslavne crkve, je objavio više članaka o ulozi crkve, sveštenstva, djece i roditelja, na temu jezika i pisma, nekoliko propovijedi, i dva putopisa. U Šematizmu srpsko-pravoslavne mitropolije i arhidijeceze Hercegovačko zahumske za godinu 1890. dao je opise hercegovačkih pravoslavnih crkava i starih povelja, te biografiju mitropolita Leontija Radulovića (1835-1888). Bavio se humanitarnim radom, sakupljanjem dobrovoljnih priloga i pomaganjem siromašnih. Nosilac je odlikovanja Ratne spomenice i srebrne medalje Srpsko-turskog rata, crvenog pojasa pravoslavne crkve, Belog orla petog stepena (najvišeg odlikovanja dodijeljivanog civilima).

Za Mostar protu Savu vežu ne samo školske godine i povremeno služenje u mostarskoj sabornoj crkvi, već i porodične veze. Stariji brat Đuro, krojač po zanimanju, živio je u Mostaru u Donjoj mahali i sahranjen je na pravoslavnom groblju u Bjelušinama. Sava će takođe ostati upamćen i po kratkoj prepisci sa Aleksom Šantićem. Pro-

tin život i djelo su od posebne zanimljivosti za istraživanje istorije srpske pravoslavne crkve i sveštenstva s kraja XIX i početka XX vijeka, posebno u Hercegovini.

Putopis *Od Trebinja do Mostara* je objavljen u dva dijela u Dabro-bosanskom istočniku, glasniku srpske pravoslavne crkve, koji je izlazio od 1887.-1911. godine. U cijelosti se može pronaći u digitalnoj verziji na stranicama beogradske ili banjalučke biblioteke, u dva broja časopisa iz 1889. godine: broj 10, str 155., te broj 11-12 str 186.

Nekoliko mjeseci nakon ovog putovanja, mitropolit Serafim je uzvratio posjetu Trebinju, gdje ga je, između ostalih, dočekaio i odakle ga je otpratio prota Sava, o čemu je pisao u jednom drugom putopisu (Mitropolit Serafim u Trebinju, Dabro-bosanski istočnik, broj 21 i 22, novembra 1889.)

Izvori:

- Пјешчић, доц. др Милимир: Прота Сава Пјешчић, Историја, Херцеговачки путеви, Год. 9, бр. 16, 24-28.
- Пјешчић, Сава: Од Требиња до Мостара, путопис, Дабро-босански источник, број 10, Год III, Сарајево, 15. маја 1889.; наставак Дабро-босански источник, број 11 и 12, Год III, Сарајево, јуна 1889.
- Лазаревић, Л.(1930) : Прота Сава Пјешчић, Мали Поменик, Правда бр. 346, 21. 12. 1930, стр 16.
- Леутар, С.Д. (1889): Примјер ваљана свештеника (ријеч двије из јужне Херцеговине), чланак, Дабро-босански источник бр 24, стр. 374-377
- Kuran, Krešmir, Povijesno-geografski razvoj luke Metković , “Naše more” 59(1-2)/2012
- Manastir Tvrdoš https://eparhija-zahumskohercegovačka.com/?page_id=1930

Voz Ćiro: aljazeera.net, depo.ba, ciro.herzegovinabike.ba, vremeplov.ba, slobodnadalmacija.hr, zfbih.ba

Izvori za stare razglednice na mapi: trebinjeinfo.com, trebinjelive.com, [Trebinjci Welcome](http://Trebinjci>Welcome), Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, kolekcionar.hr, Wikipedia, Muzej Lindo, njuškalo.hr, Arhiva Metković

Minja Pješčić

Sekcija: Putopisi, hodopisi, poezija

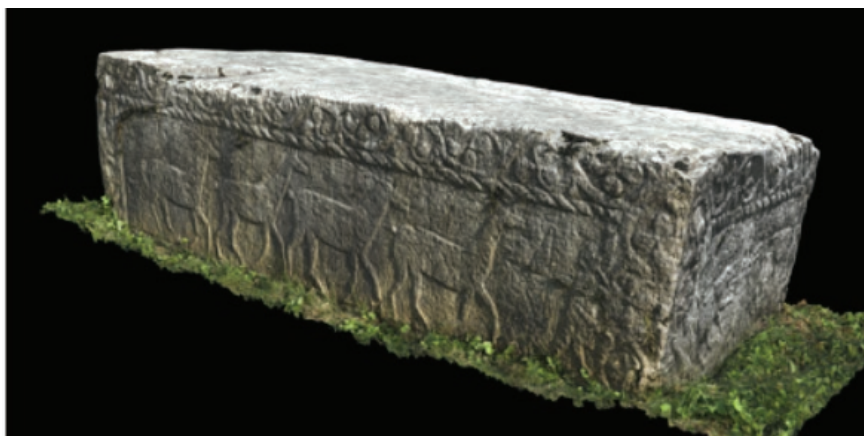
Mentorica: Anita Pajević

Neum: More, plaže... i stećci

Minja Pješčić

Neumski stećci su jedni od najznačajnijih - u obližnjoj nekropoli se nalaze rijetki primjeri, poput jednog od najstarijih u obliku sanduka, čak tri sa natpisom (od kojih jedan od ugledne žene), neke netipične scene lova, te vrlo rijedak primjer klesanog porodičnog vlastelinskog grba.

3D model stećka iz Vranjeva Sela kraj Neuma / sketchfab.com

U Neum malo ko dolazi da razgleda stećke. A šteta. Rijetki se osvrću na činjenicu da ovaj kraj obiluje izvanrednom kulturnom baštinom, još od rimsko-ilirskog doba. Ili da je ovdje, najviše zbog blizine Dubrovnika, Popova Polja, ali i nestalog grada Drijeva, odnosno drevnog trgovačkog puta, cvjetao život i u srednjem vijeku, o čemu svjedoči stara nekropola stećaka.

Riječ je o lokalitetu zvanom Vranjevo Selo, 2 km udaljen-

om od jadranske magistrale i Neumskog zaljeva. Tu, pod brdom Žrnjevom i uz cestu, nalazi se nekropola srednjovjekovnih stećaka datiranih u XIV i XV vijeku i naizgled raspoređenih u dvije skupine.

U Vranjevu Selu je bilo sjedište Branivojevića, gospodara srednjovjekovnog Huma i Zažablja koje istoriografija spominje početkom XIV vijeka (po kojima je, prema Pavi Anđeliću, možda Vranjevo Selo dobilo ime Bran -> Vran), a nakon njihovog žestokog pada u sukobu sa Dubrovčanima oko 1326. godine, i humske vlastele Nikolića.

Lokalitet, na kom je svojevremeno prebrojano 145 (po nekim izvorima 152) spomenika (oko 70 ploča i 75 sanduka), od 2004. godine uvrštenih u nacionalne spomenike BiH, privlačio je pažnju naših najvećih stručnjaka. U prošlom vijeku su ga istražila naša dva vrsna epigrafičara, odnosno 'čitača' srednjovjekovnih natpisa, Šefik Bešlić (zbirka Leksikon Stećaka) i Marko Vego (knjiga Zbornik srednjovjekovnih natpisa BiH). Crteže je obradila Marian Wenzel, a natpise je Mak Dizdar uvrstio u svoju zbirku Stari bosanski tekstovi. U istoriografiji se često citira i značajan rad Tihomira Glavaša iz 1987. godine. Začuduje, s obzirom na starost i značaj ovih stećaka, da nisu uvršteni u UNESCO-vu knjigu koja je novijeg datuma.

Po oficijalnim evidencijama, oko 60-tak hiljada stećaka je sačuvano diljem našeg podneblja, a onih s natpisima je nemjerljivo manje - oko 330. Od tih tristotinjak, tri su u Vranjevom Selu. A na jednom je i plemićki grb sa zastavom, što je izuzetno rijetko. Nekropola u Vranjevom Selu je značajna i po tome, što se u njoj (uporedo sa grobnicom Sankovića u selu Biskupi kod Konjica) nalaze naši najstariji stećci u obliku sanduka (UNESCO), od kojih jedan pripada ženi. *'Rijetki su stećci sa natpisima koji se odnose na najuglednije žene, kao što je natpis (...) Kataline Nikolić. U tim natpisima se žene nazivaju gospođama'*, naveo je Bešlić (Leksikon).

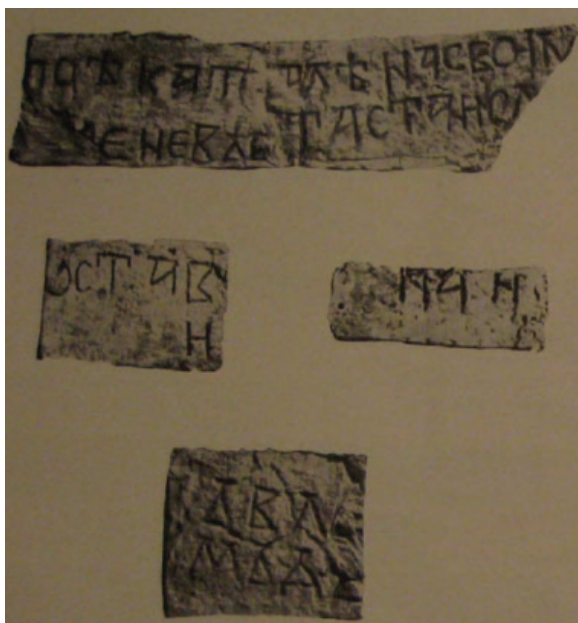
Stećci sa natpisima

Neumski stećci s natpisima predstavljaju grobove iz XIV vijeka koji pripadaju članovima tri generacije Nikolića. Nalaze se u skupini danas poznatoj kao Nekropola I.

Jedan je od Kataline, podružja i kućnice Nikole, župana ove oblasti i rodonačelnika ove porodice. Druga dva stećka pripadaju njihovom sinu, knezu Vladislavu, i Vladislavovom sinu Petru.

San-
br.

duk
6:

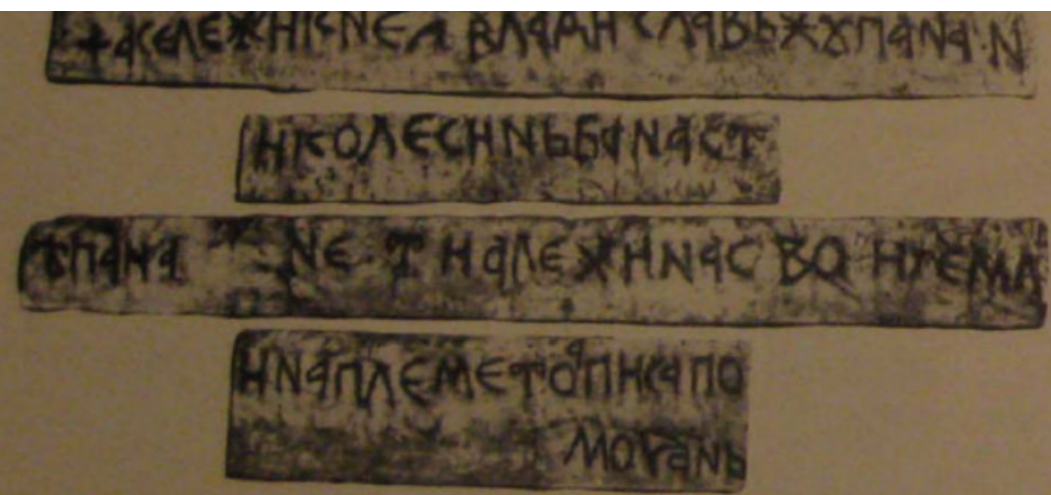

Slike i transkripcija – Marko Vego: Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Knjiga 1. Zemaljski muzej, Sarajevo, 1962., 42-43.

Nekada u obliku sanduka, sa natpisom sa strane, pronađena su četiri fragmenta. Vladislavov natpis je klesao izvjesni Pomoćan, a klesar Katalininog natpisa je ostao nepoznat. Sudeći po sadržini natpisa, Katalina, koja je umrla sredinom XIV v., sahranjena je pored muža Nikole.

Sačuvani su slijedeći fragmenti ćiriličnih natpisa na stećcima, kako ih je pročitao i objavio Marko Vego 1970., što nije bio nimalo lak zadatak, jer su natpisi, posebno Katalinin, bili poprilično oštećeni još i tada:

‘A se leži gospoja Katalina sa svojim gospodinom županom Nikolom koji služaše Kotromjenović tasta i slavnoga bana Stjepana, postavi na nju Vladislav i Bogiša brat mu’

Sanduk br. 7: Slike i transkripcija – Marko Vego: Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Knjiga 1. Zemaljski muzej, Sarajevo, 1962., 42-43.

Nikolići su inače dobro dokumentovani u bogatoj Dubrovačkoj arhivi. Po nekim historičarima, bili su potomci humskog kneza Miroslava, brata srpskog vladara Stefana Nemanje, a preko Miroslavovog sina, humskog kneza Andrije (P. Anđelić). Više je poznato o rodbinskoj vezi Nikolića sa bosanskom vladarskom porodicom Kotromanića. Ban Stjepan je nakon priključenja ovog dijela Huma (iza 1322.) stupio u rodbinske veze sa svojim vazalom ili slugom, knezom Nikolom. Nadgrobni spomenik kneza Vladislava Nikolića spominje da je on *'net'*, odnosno nećak bosanskog vladara bana Stjepana II Kotromanića po majci Katalini, koja mu je bila sestra.

Knez Vladislav Nikolić je zasnjeđen sredinom XIV vijeka (1357- 1363) u arhivskim izvorima. Slijedeći su primjeri na latinskom jeziku iz spisa Monumente Ragusine (izvor: Esad Kurtović *'Historijska kontekstualizacija stećaka'*):

'posse dare Vladislauo Nicolich illum terminum, qui eis videbitur, super lamentationibus factis super ipsum ut veniat ad se concorandum tam cum communi quam cum specialibus personis' Â (19.10.1357.), Monumenta Ragusina, Libri reformationum, Tomus II (1347-1360), Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 13, Zagreb, 1882., 198.

'Prima pars est de dando fidem Vladislavo Niculich et illis suis qui venient secum quod possint venire Ragusium ad se concordandum pro VIII diebus. Et si non poterunt se concordare cum comune Ragusii quod possint cum rebus suis redire libere ad domum suam' Â (15.04.1363.), Monumenta Ragusina, Libri reformationum, Tomus III (1359-1364), Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 27, Zagreb, 1895., 258.

Katalina i Vladislav su zadnji put spomenuti 1363. godine. Kasniji spomeni su od slijedeće generacije, sinova Vladislava i njegove kućnice Stanislave, a koju su činili

kneževi Vukosav, Petar i Miliša (1380. i 1392.)

Jednom od braće, Petru Vladislaviću, pripada treći grob (vodi se pod brojem 8) sa slijedećim natpisom u transkripciji:

*+ ASE LEŽI KNEZ'
PETAR' KNEZA
VLADISLAVA SIN'*

Na ploči je i stiliziran grb (zlamenje) Nikolića sa zastavom (takođe sačuvan na pečatu majke, 'gospođe Stanislave', iz 1393. i pečatu kneza Grgura iz 1418.).

Crtež i fotografiju dostavio don Ivica Puljić

Petrov brat Vukosav, kao vlastelin Sandalja Hranića, učestvovao je u ratu između Bosne i Dubrovnika. Prilikom jednog upada na dubrovačku teritoriju poginuo je i bio sahranjen u Stonu. Imao je dva sina Grgura i Radoja, čije potomke možemo da pratimo do 1453. godine. Grguru (u. 1436.) je bilo dozvoljeno 1403. godine da stavi ploču na očev grob.

Rod Nikolića sve više gubi svoju moć u kasnom srednjem vijeku, ali njihovi posjedi ostaju dobrim dijelom u rukama njihovih potomaka. Prema jednom izvoru, *‘određene njihove grane ipak ostaju na našim prostorima kao niže plemstvo i nakon turskih osvajanja. Konačno se osiromašeni izjednačuju s drugim pučanstvom, pod novim prezimenima’* (Humski Zbornik I)

Sretna je okolnost da je grb sačuvan na stećku, jer su Nikolići, iako značajna vlasteoska porodica, iz nepoznatog razloga izostavljeni iz Ilirskog grbovnika. O tome je pisao historičar Srđan Ruđić, navodeći da *‘ne možemo u potpunosti da odgonetnemo princip po kojem je sastavljač (Grbovnika, prim. a.) birao koje će porodice uvrstiti u Grbovnik (...) Nije jasno zašto su u Grbovniku prisutne neke sasvim beznačajne srednjovekovne porodice, dok su u isto vreme izostavljene neke, poput Nikolića i Vlatkovića, koje su bile izuzetno značajne i moćne u svoje doba’* (Vlastela Ilirskog grbovnika).

Stećci sa crtežima

Pored tri groba sa natpisom, na još 15 primjeraka u obliku sanduka uklesani su raznovrsni reljefi, poput *‘polumjeseca, rozete, krsta, povijene lozice sa trolistovima, ljljana, ruke s mačem, scene lova na jelene i košute, scene borbe čovjeka sa medvjedom, kola i nekih drugih scena’* (Bešlagić, *Leksikon*). Već sad primijećujemo da su među nabrojanim motivima oni najrjeđi (Bešlagić u jednoj knjizi navodi medvjeda, mada u drugoj kaže da je to

vepar, odnosno da ih je zbog načina izvedbe teško razlikovati), a navodi i one najposebnije: *‘originalan je motiv kombinacije krsta sa polumjesecom na čijim završecima su rozete’*.

Skice iz knjige Marian Wenzel, *Ukrasni motivi na stećcima*, Veselin Masleša, Sarajevo (1965): Vranjevo Selo, Neum, Hercegovina (tabla-redni broj): Arhitektonski prikazi, Tabla XI-7; Krstovi, Tabla XXIII-32; Krstovi: Tabla XXXII-24; Rozete: Tabla XXXVIII-8; Krin (Ljiljan): Tabla XLI-3; Štitovi: Tabla LXII-8; Štitovi: Tabla LXIII-8; Konj bez jahača: Tabla LXXII-10; Mješovito kolo: Tabla XCVI-27; Kompozicije s konjanikom: Tabla C-2 (sada u Sarajevu); Lovci-pješaci: Tabla CIX-13; Lovci-pješaci: Tabla CX-7; Konjanik u lovu na jelena, Tabla CXII-19. (Marian Wenzel je ukazala da se stećak Tabla XI-7 nalazi u dvorištu Zemaljskog muzeja u Sarajevu.)

Poznato je da postojanje nekropole obično svjedoči o postojanju srednjovjekovnog naselja. Tako je Vranjevo Selo i njegova bliža okolina služilo kao posjed Nikolića. Prema informaciji koju je ponudio don Ivica Puljić, izvrstan poznavalac lokaliteta, nedaleko od nekropole je i *‘grudina u kojoj se uočava zid s krečnim malterom, koja se u narodu zove ‘Kapela’ . A poviše grudine su ostaci Nikolića dvorova u temeljitim ruševinama’*. Takođe, *‘u suhozidu poviše nekropole iskopana je, i nažalost propala, (najvjerojatnije) neka liturgijska knjiga obitelji Nikolić iz njihove crkve’* (Humski Zbornik I).

Pored nekropole stećaka, u Vranjevu Selu se nalaze ostaci još starije civilizacije (zborne gomile i gradine), kao i ostaci rimske vile i naselja uz staru cestu, kasno-antičke crkve, te grob ilirskog ratnika (lokalitet Vidića Guvno). Viševjekovnom životu u Vranjevu Selu je pogodovalo više faktora - povoljni klimatski uslovi, kao i *‘živa voda’* u Blacama, tako da je područje sela nastanjivano još od rimskog doba, o čemu su pisali P. Anđelić i S. Vukorep. Smatra se je spomenuto naselje, čije je ime danas nepoznato, bilo stalno naseljeno do 6. vijeka nove ere, i danas se smatra jednim bosanskohercegovačkim rimskim gradom na moru. A kako danas sve to izgleda, pitate. Odgovor nalazimo u činjenici da je lokalitet vijekovima zanemarivan.

Još je Bešlagić primijetio da je *‘danas ova nekropola u veoma neuglednom stanju. Neki stećci su oštećeni, a neki uzidani u ogradu i cestu’*. A u rješenju Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika je šokantan zaključak: *‘Geodetskim snimanjem u februaru 2004. godine, utvrđeno je da je ukupan broj stećaka (66) na nekropoli danas znatno manji u odnosu na stanje iz 1985. godine, kada su evidentirana 152 stećka. Nedostaje 86 stećaka’*.

Za one koji nisu sigurni da su dobro pročitali, ponavljamo: nedostaje 86 stećaka, i to samo u zadnjih 40 godina.

(To može da objasni zašto se nekropola danas čini podijeljena u dvije skupine. Iz istog izvora: *‘Nije sigurno da je nekropola oduvijek bila podijeljena. Jedan broj stećaka je razbijen, prevrnut ili ugrađen u obližnju ogradu i cestu, što govori o razaranjima nekropole u prošlosti, kada je ukupan broj stećaka bio mnogo veći’*).

Stećak iz Vranjeva Sela koji se čuva u Zemaljskom Muzeju u Sarajevu. Izvor:

Monografija Neum, str 27.

Isti izvor primjećuje o pristupu nekropoli: *‘Ne postoji nikakav pristupni put niti staza do nekropole I. Jedini mogući prolaz vodi kroz okolne parcele na kojima se izvode poljoprivredni radovi. Parcele su ograđene visokim šibljem. Cijelo područje je zaraslo u visoko samoniklo rastinje. Nekim dijelovima nekropole nije moguće pristupiti.’*

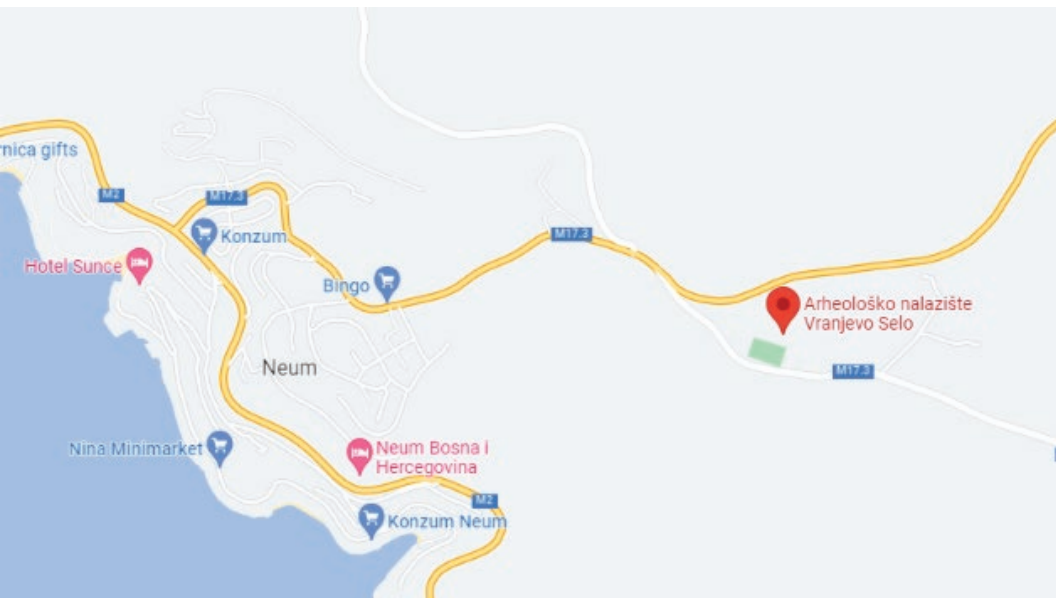
Uprkos tome, mještani nam kažu da su posjetioci dobrodošli i da je bar neke spomenike lako posjetiti.

Oni najradoznaliji putnici-namjernici među nama,

naoružani novim znanjem o značaju neumskih stećaka, možda se prilikom naredne posjete Neumu odluče na drugačiji izbor na čuvenom neumskom semaforu - odgode silazak u grad, i skrenu s magistrale prema starom Neumu, put Vranjeva Sela. I kad su već tu, možda svrate i do neumskog muzeja koji se nalazi prostorijama katoličke crkve i sadrži vrijedne primjerke iz istorije Neuma i okoline kroz razne istorijske epohe, a koje je nastalo od prvobitne kolekcije don Ivice.

Možda porast interesovanja posluži kao podstrijek oblikovanju turističke ponude oko stećaka i drugih nalazišta, odnosno proširenju ponude na istorijski turizam, pored onog tradicionalnog, *'morskog'*.

Jer, danas je teško ne zavidjeti nekim budućim generacijama koje će jednog dana posjetiti ovu nekropolu i otkriti moderan muzejski prostor na otvorenom, lijepo označen, noću osvjetljen, sa mjestom za odmor i maštanje o prošlosti, pričama o Nikolićima i srednjem vijeku, a i onim mnogo starijim, te sa spomenicima sačuvanim, i što da ne, restauriranim i zaštićenim, u mjeri koliko je to moguće. Onako kako to naši preci i sam lokalitet Vranjevo Selo, nekad tako važan i značajan (naše plemenito!), i zaslužuju.

Izvori:

- Vego, Marko (1970): Zbornik srednjovjekovnih natpisa BiH, Knjiga 4, Sarajevo.
- Bešlagić, Šefik (1971): Stećci kataloško-topografski pregled, Veselin Masleša, Sarajevo
- Bešlagić, Šefik (1982): Stećci kultura i umjetnost, Veselin Masleša, Sarajevo
- Bešlagić, Šefik (2004): Leksikon Stećaka, Svjetlost, Sarajevo
- Wenzel, Marian (1965): Ukrasni motivi na stećcima, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Dizdar, Mak (1969): Stari bosanski tekstovi, Svjetlost, Sarajevo.
- Andelić, dr Pavao (1983): Srednjovjekovna Humska župa Žaba, Hercegovina br. 3, Mostar
- Puljić, Ivica i Vukorep, Stanislav (2006): Dubljani, Humski Zbornik X
- Bačić, V. et al. (ur.) (1995): Neum, zavičaj i zemlja Hrvata, Humski Zbornik I
- Kurtović, Esad (2015): Historijska kontekstualizacija stećaka, Godišnjak 2015/445
- Рудић, Срђан (2006): Властела илирског гробовника, Историјски институт – Посебна Издања књига 52, Београд
- Срђан Рудић (2005): Повелџа краља Стефана Дабише кћерци Стани, Стари српски архив, књ. 4, стр. 173–192, ГрафоМарк Лакташи
- Puljić, Ivica: Nepoznate i nedovoljno poznate nekropole, stećci i natpisi s neumskoga područja, Hercegovina 15 – 21, str 113-138.
- Glavaš, Tihomir: Nekropola knezova Nikolića u Vranjevu selu kod Neuma, GZM n. s. A. 42/43 1987-1988, 143-164.
- Miličević Capek, Ivanka : Vidića Guvno, Vranjevo Selo – zaštitna istraživanja, časopis Hercegovina 2021-02, str. 139-144.
- Vukorep, Stanislav: Neumska baština, Hercegovina 2021-02, str. 189-210.
- Monografija Općine Neum 2008. Godine
- [Odluka Komisije/Povjerenstva za Očuvanje Nacionalnih Spomenika BiH](#)
- zupa-gospeodzdravlja.com
- sarajevotimes.com
- Vranjevo Selo, Neum, radiosarajevo.ba

- [UNESCO](#)

- [Jasmina Hanjalić](#), Vranjevo selo, dobro skriven nacionalni spomenik BiH, Jasmina Hanjalić

Posebna zahvala don Ivici Puljiću na ustupanju korisnog materijala o vlasteli Nikolićima.

Minja Pješčić

Sekcija: Arhitektura, urbanizam, ekologija

Mentorica: Senada Demirović-Habibija

Putopjesmarica

Minja Pješčić

Pjesme i ilustracije iz neobjavljene knjige poezije Minje Pješčić „Dobri naš junak i čovek“

KO SE KOGA SJEĆA

Često me pitaju da li se sjećam Mostara

a ja se pitam da li se
Mostar sjeća
mene

da li čuva uspomene

na onu žgoljavu malu
mršavicu
svoju nadu
uzdanicu
osjetljivu pametnicu
hitru vitku
ponornicu

ono što sam mogla
njemu

htjela
trebala

biti
postati

a nisam

SAN

da mi je imat' kuću na Neretvi
baš u nekom mostarskom sokaku

široku sunčanu avliju
koju ću oblucima popločati
i staru drvenu kapiju
koju ću sama popravljati

još da napravim česmu i sofu
u sof i posadim cvijeće
da mi mirišu muškatli i zumbuli
i navrate vrapci i bulbuli

Posadiću šipak i džendarike
i slatke trešnje alic
možda pipun i karpuzu
da častim raju i drugarice

kad mi dođu da čavrljamo
de si bona, moja ti
smijemo se i zafrkavamo
dok kasno u noć roštiljamo

pa kad vjetar sa Neretve puhne
i odagna sve tjeskobe
da pomislim - evo me -
sad sam i ja svoja na svome

OTKRIĆE

Čitajući jednom neke retke
nađoh priču vezanu za pretke

Saznala sam da je nekoć seljak Vujadin
gonio po trideset volova u Konavle
ponekad ih na brod u Cavtatu utovarao
žustar bio i dobro zapažao
a u povratku pričao znatiželjnima
kako je kraj mora
i šta je tamo vidio

More kao nebo
nema kraja...

*Gledao sam i to...
vozi se čovjek na dva obruča
isprva sam mislio da je đavo
a nije
čovjek k'o i mi
samo u uskim gaćama...*

čitajući dalje sam shvatila
da je Vujadin mog pradede deda
pa kad je Vujadin otkrio bicikl
u istoj priči otkrih ja njega

A knjigu tu i danas imam
i listam kad god bih da me gleda
sa stranica minulih njenih
moj šaljivi navrnededa

PRANENA HAJDUČICA

Moja pranena
Mostarka

Šaćira su je zvali

nisam je nikada srela

siromašna
kako je
mostarska sirotinja
znala biti

sa šesnaest se udala

sa devetero djece

sa
mužem
koji je

volio popit'

bez posebne škole
i obrazovanja

u marami
i dimijama

brza i
okretna

zanat je izučila

hercegovački je

duhan
oko pāsa
motala

u dimijama
skrivala

ispred žandara
hodala

djecu hranila

hajdučica
svoje vrste
bila

i u Drugom svjetskom

kao jedna
od pedesetak
mostarskih hrabrih žena
oružje i poruke
proletera

svoje djece

u dimijama

isto skrivala

ispred mrke vojske
hodala

obična mostarska žena

mostarska deli-djevojka

U Hercegovini je
snalažljivosti i
hrabrosti

uvijek bilo

na pretek

'41. U MOSTARU

Moj dedo Ibro
bravar zlatnih ruku
svakog prvog u mjesecu
imao bi istu muku

nakupovao bi mesa hrane
gozbom obradovao djecu
svu platu za tri dana potrošio
i tako u svakom mjesecu

poput mnogih Mostaraca
volio je kapljicu
svoju kuću i avliju

cijenio miran život
samo da ga ne diraju

Sve do '41.

kad je mogao da podnese štošta
do crna obraza
i tuđeg
ponižavanja

nemoći i stradanja

Tada je govorio
Đedoviću
prvom komšiji
radniku na željeznici

komšija bliži nego brat, kažu

da kod njega
na šišu dođe
skloni se i sakrije
dok ovo
ludilo ne prođe

Taj Đedović
radnik na željeznici
odgovorio je njemu
i ženama iz ulice
jasno, čisto
dragim, usplahirenim licima
što okupiše se oko njega
i moljaše za isto

Šta vam je, ljudi moji
Ja nikom ništa
nažao učinio

nisam

skrivati se neću

Po Đedovića su došle horde smrti

nestao je
u paklu Jasenovca

za grob mu se ne zna

na ime mu se skoro zaboravilo

jedva da se pamti
da je bio
tu i tada

nekad tamo

u Mostaru
na Mazoljicama

neki Đedović
radnik na željeznici

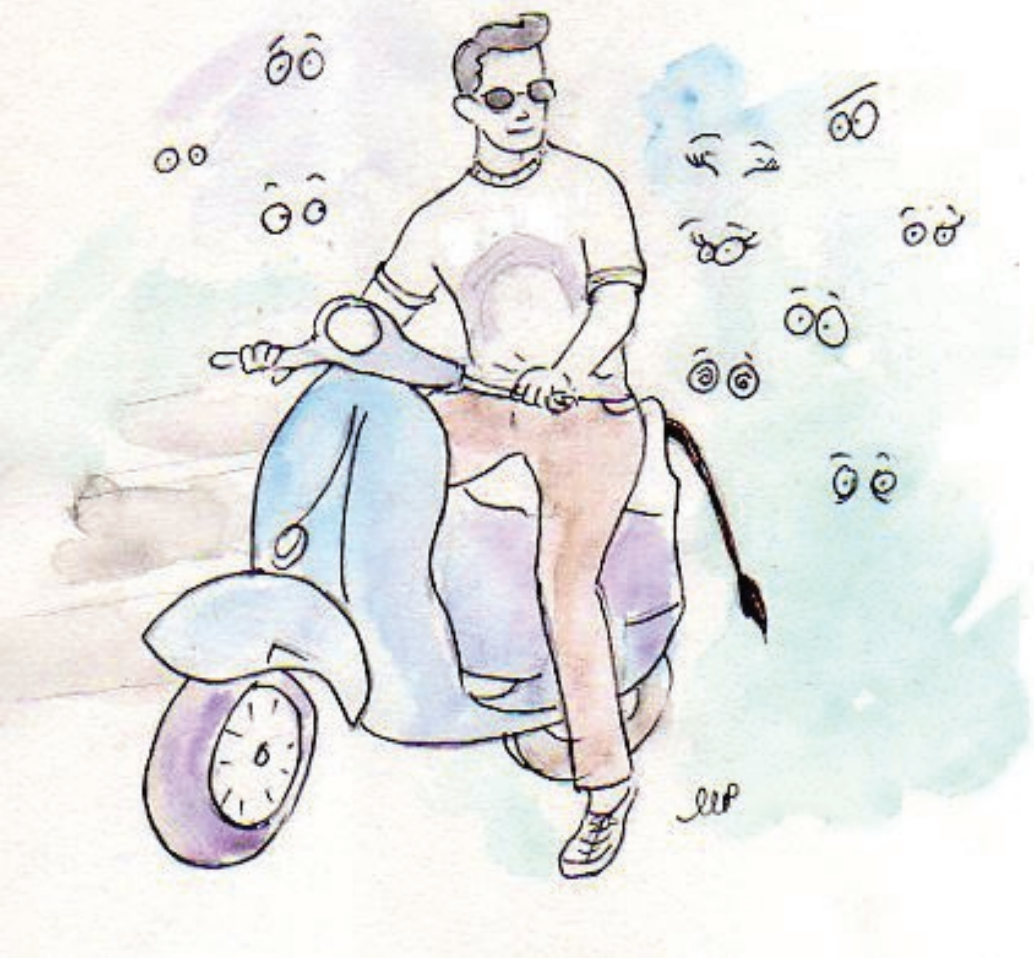
Ostao je pak

samo

jedan hrabar čin

u sred rata

pokušaj
mog dede
i žena iz ulice

PRVA VESPA

Kad se pojavio na vrhu Mazoljica
na novoj vespi
pedeset i neke
visok zgodan
 stamen prav
moj naočiti ujak
crne kose
sa tamnim naočalama
na divljenje okoline

kao Mastrojani iz
Dolče Vite

sve Mazoljice su
se oko njega okupile

samo stara majka
nije okom trepnula
uspjela se u toj
veličanstvenoj sceni snaći

te na novo izdanje sina
iz avlije gledajući

kratko primijeti:

Isto kenjac u lađi.

NIJE KRV VODA

Mi Hercegovci baš smo nagli i prijeki
namrgođeni ponositi
tako strašni i ljuti
nikom ne damo na se

uvijek spremni da branimo svoje

nekoć davno
kad me gurnuše u more
(iako sam kupanju
rekla odlučno Ne!)

došla mi je žuta minuta
bez ijedne suze

izronila sam prkosna i ljuta
isprсила se u plićaku

i pogledom što sijeva
punom pravednog gnjeva
obrušila se
na prvog kog sam ugledala
ujaka Ešu
starog partizana
ni kriva ni dužna

pa držeći se stameno pravo
izgovorila te istorijske riječi:

Mrš, nos'te đavo!

Stari partizan se grohotom smijao
otad me strašno zavolio
i kad god bismo se sreli, propitivao

da l' se sjećam
tog pravednog bijesa
prkosa pred dušmaninom
odlučnosti bez straha
neuništive volje
i borbenog duha

kad bile su mi tek četiri godine?

PUT U OBEĆANU ZEMLJU

84 godine prije mene
i ti si tražio obećanu zemlju

išao si za Sent Luis u Misuriju
do Njujorka brodom
od Njujorka vozom

prvo brodom La Turen iz Avra

prepunom Mađara, Italijana
i našeg svijeta
Možda je i mladi don Vito Korleone
putovao baš tada

bio je to parobrod od 9.047 tona
sa tri parna motora
dva dimnjaka i dva jarbola

plovio je na redovnoj liniji Avr – Njujork
preko trideset godina

primao je po 1.090 putnika
392 u prvoj klasi
98 u srednjoj
i 600 u trećoj

krenuo si 1912.
24. januara
stigao 4. februara
oko dva mjeseca
prije prvog i posljednjeg
putovanja Titanika
ka istom mjestu
kod zelene dame Slobode
kad bilo joj je tek 37 godina

putovao si
sa tri rođaka
sve tvoji prezimenjaci
iz istog sela
(kad je u njemu bilo puno mladosti)
imao si nepunih 19
bio najstariji od vas četvorice

i stigao sa 25 dolara u džepu

sam si platio svoju kartu
nisi bio anarhista
niti poligamista

zapisali su da si iz Hercegovine

u Austriji
da si u Fojnici ostavio brata Marka

išao kod rođaka Jovana
u 830 Manchester Ave
St Louis Missouri

guglala sam tu adresu jednom
ali izgleda da više ne postoji

Prošao si pregled
na ostrvu Elis
Mjerili su te
5 stopa i 8 inča
najviši na stranici br. 20 broskog manifesta
smeđe kose
kestenjastih očiju
(mada su ti bile plave)
bez ožiljaka
sve su to zapisali

i dobrog zdravlja
jer nisu te vratili

Krajem tog istog vijeka
tvoji praunuci
brat i ja
letjeli smo
preko okeana
KLM-ovim Boingom 747
iz Amsterdama
srednjom brzinom of 585 milja na sat
krenuli smo 5.novembra
stigli 6.
karta u jednom pravcu
sami smo je platili

koštala je 495 dolara po osobi
za ekonomsku klasu
samo što se desilo da
su nas smjestili u prvu
pa sam tako ja,
preplašeni imigrant,
koji se junačio sve do zadnjeg dana,
pa poklekao,
stigla na velikoj nozi
shvatila sam to kao dobar znak
rekli su nam *Welcome*

ČOVJEK PRIJE KAMENA

prije kamena je bio
čovjek

stećci su nam zborili

nemojte mi kosti prijetresati

i odavno me nije
zaboljelo

ošinulo
poput hladnog vjetra

kao onda

kad
je nestala
sa groba moga djeda Jovana
njegova omiljena
čašica za rakiju
iz koje je svaki dan
godinama

s uživanjem
pred ručak
popio koju
svoj drevni eliksir
a moj stric mu je
po starom običaju
stavio u teglu
da mu se nađe
kad god poželi da se
napoji
na svom
drugom svijetu

U KOM PRAVCU

crt
linija
pravac

nit
veza
spojnica

rez
ožiljak
granica

SLOBODNO PRAVITE GRANICE

Možete praviti granice.
Ma, slobodno ih crtajte!
Evo vam pružam olovku
- samo nemojte da se
vide golim okom.

Slobodno pravite granice!
Šarajte po mapi i pregovarajte
- samo nemojte
da mi negdje podapnu
kad preskačem ih laganim skokom.

I nazovite sve kako hoćete,
pustite mašti na volju.
Vidite ko će smislit' bolju
- samo nemojte da mi se zamanta
od toliko znakova u polju.

Jer kad hitam kod svog dragog

- on me čeka da dođem izdaleka -
hoću širok put i otvorene staze,
preko bliže i naokolo preče,
sve slobodno, bez šikare i drače,
ravna cesta kud god noge gaze.

ДОБРА ЗЕМЛЈА

баш је наша земља богата
имамо среће
имамо два писма
имали бисмо их данас и више
да нисмо некоћ одлучили
да нека заборавимо
немојте да заборавимо
да имамо и ова два

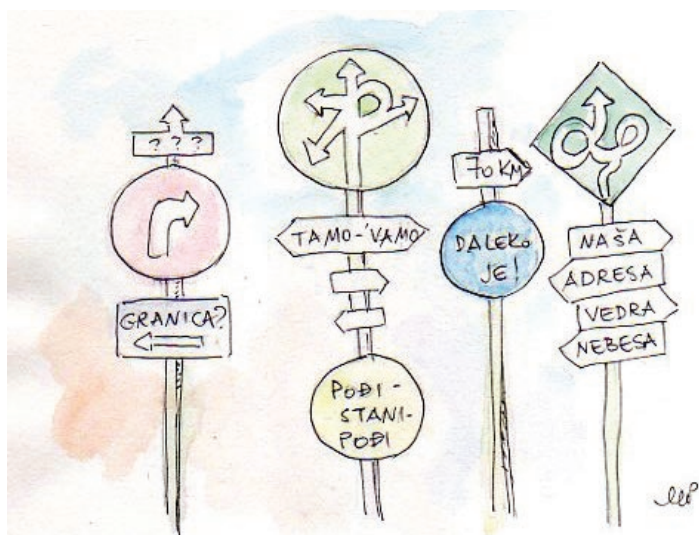
MARATONAC TRČI ZAČARANI KRUG

svaki moj povratak kući
je ispunjen nervozom
ne mogu a da ne poredim
 nekad i sad
najteže mi padaju granice
tamo gdje ih ranije nije bilo
čine se bolne i nepotrebne
 neljudske
 (možda jer ih napraviše ljudi)
život se zakomplikovao
 od Mostara do Neuma
dva puta vadi pasoš i pokaži
 nekad duga čekanja
jedva 70 km puta
 a kao da se ide do Mjeseca

možda najduža cesta na svijetu
i svi se prave kao da tako treba
i da je tako oduvijek bilo

i kad se sva prašina u meni slegne
onaj poznati krajolik
baš mi fino legne
opiju me
morska i nebeska plavetnila
nad prkosnim kršom
bijela plovila
suton od kog slavuj u duši zapjeva
lijepa i snažna omladina
pozdrav
poneki osmijeh
zadovoljstvo što me opet vide

pa gotovo sve zaboravim
ne želim više da odlazim
i tako svake godine
svaki put
maratonac, daj još jedan krug

NEUMSKO MORE

Tek jedan pogled
na zaljev
sa naše terase
bio je dovoljan
mladom Bosancu
željnom morskih doživljaja
ronjenja i kupanja
da izjavi razočarano
gotovo uvrijeđeno

Kakvo je ovo more?
Isto jezero -
kud god pogledam
sve brda okolo.
Imam to i kod kuće.

Hoću pučinu!

DODIJALO

dodijali ratovi
radije
dodijeli radost
 dodire
 darove

Minja Pješčić

Sekcija: Putopisi, hodopisi, poezija

Mentorica: Anita Pajević

Putovanje kroz vrijeme

Mirela Alikalfić-Terzić

PEJZAŽ
(1984.)

Vjetar je oživio trave -
Polja se snena lagano njišu
U daljini se obla brda plave
Dok oblaci po nebu nešto pišu

Drveće maše rumenom suncu
Što se polako, polako gubi
Tamo, na onom dalekom vrhuncu
Gdje se zemlja sa nebom ljubi

Valjaju se talasi zelenog mora
Po njima skakuću odsjaji rumeni
Dok se sa onog dalekog bora
Čuje ptičji pjev večernji

SUMRAK

(1987.)

Oblakom briše nebo vrućinu s čela
Dok cvrčci krilima oštře zrak
Još prozuji neka zalutala pčela
U baštu se krišom uvlači mrak

Košćeले razvlače niti paučine
Povjetarac ljupku uspavanku tka
Poput čarolije vječne tišine
Spušta se na travu koprena sna

A tu, u blizini, s grane povijene
Smiješi se nar, sipa sočno zrnje
Dok se polako produžavaju sjene
A nebo postaje tamnije, crnije

PROLJEĆE

(1989.)

Nedjeljno jutro. S obližnje crkve
Zvono duboko, potmulo ječi
Zrak je blag, proljetni, šute riječi
Sokak se odmara od sedmične strke

U blizini zvecka kafa u šišu
Sladak i oštar šunja se dim
Vjetar se obijesno igra s njim
Dok topla zemlja miriše na kišu

Vrapci brbljaju u krošnjama šljiva
Kaleidoskop lišća ponad moje glave
Zelena i bijela majstorski vez prave
U čašici zumbula pčela sniva

Same se okreću stranice knjige
Mirisni snijeg mi pada po kosi
Svjež medeni trag jugo odnosi
A s njim i moje strepnje, brige

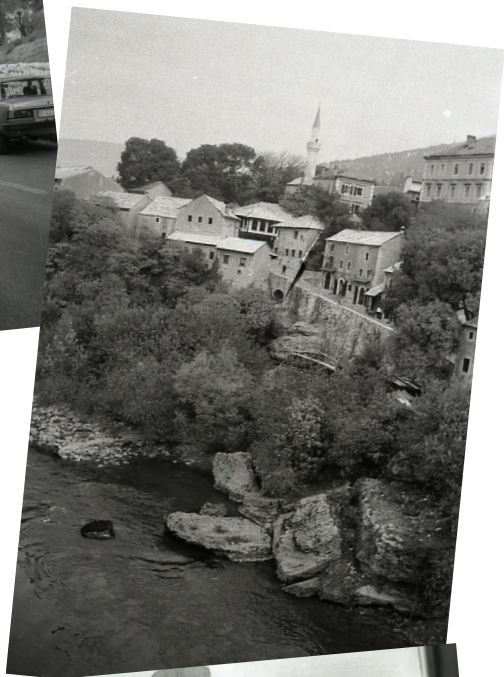

Foto: A. Gruene

ZANIMANJE: PREVODILAC (1996.)

Prevodim:

predmjere, predračune, ugovore,
zahtjeve za naknadne radove,
cjevovode, rezervoare, grede i prozorske klupice,
sastanke male i velike,
pres-konferencije,
radio intervju,
pisma, zapisnike, novinske članke,
demolicija, rekonstrukcija,
mala prevedi kako sam reko,
nisi prevela ne vežem ja konja đe ja hoću već đe mi
aga kaže,
ne razumijemo bosanski, hrvatski, ne valja prevodi-
lac,
hoćemo našeg prevodioca,
hiljada, pardon, tisuća,
preko punkta s karticom
na nišanu snajpera,
10 sati dnevno
6 dana u sedmici
skačem po terenu
čeprkam po zgarištima
ko postapokaliptična kokoš
sanjam amandmane na ugovore
i bankovne garancije
i sve to vrijedi
kada nasuprot meni
u kancelariji sjedi
uredna sićušna starica
skockana ko da će na premijeru
mirna ko bubica
ne buni se, ne traži ništa
u očima joj sve što je izgubila

a ja samo želim
da što prije prevedem taj jebeni građevinski ugovor
da joj se popravi srušeni kućerak
po housing standardu
krov, otvori, instalacije, jedna soba.

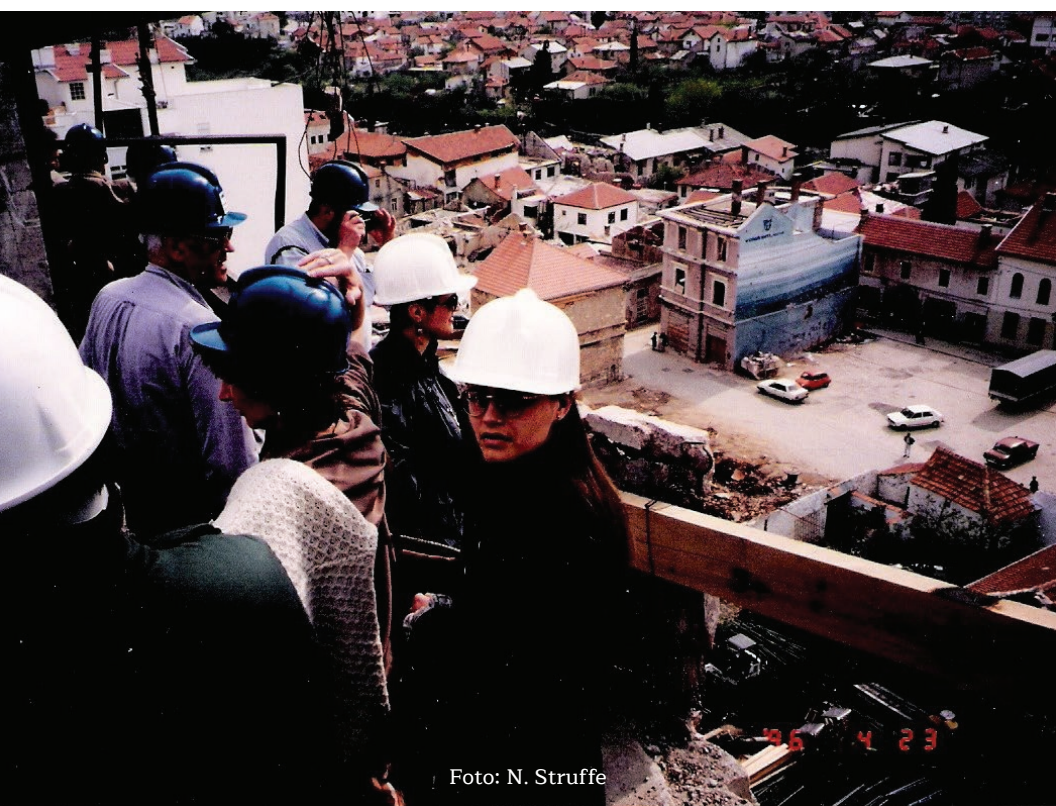

Foto: N. Struffe

SPALJENO DJETINJSTVO (2005.)

U kući moga djetinjstva
bilo je galame i gužve i topline
i ljubavi i svađe

U avliji kaldrma u obliku cvijeta
nacrtanog šestarom
u sofi svakakvog cvijeća
dva hadžibega, kajsija, zova
i jedna rusovina što se ne da iskorijeniti

Sad je tu ruševina i korov
rat je sraunio kuću
i počupao cvijeće
kaldrma ponegdje viri iz zemlje
i dvije vrste pločica na podu

Uzela sam komadić
i ponijela ga sa sobom
u drugi grad, u novi život
a u avliju posadila mušmulu
da nešto moje živi i raste
u Alikalfića 10

PITALA SAM SE (2011.)

Hoćeš li imati moje oči, boju kose
rupicu kad se smiješ

Hoćeš li u sebi nositi neku moju porodičnu crtu
i koju

Hoćeš li zapamtiti priče o mojoj majki i dedi, o staroj
kući,
o sretnom djetinjstvu

Hoćeš li voljeti Mostar

Hoćeš li razumjeti šta volim, šta mi je dragocjeno,
za šta vrijedi živjeti

Hoćeš li biti dobar, i lijep, i pametan, i brižan
kako te ja zamišljam

Jesi, sve to
i još više

ČEŽNJA (2021.)

Okrećem ključ
Povlačim rezu
Stara drvena vrata škripe
Zvono zvecne iznad
Niz nekoliko basamaka
Pa niza sokak
Pored harema, niz Šehitluke
Pozorište i Zdravljak, pa Tepa
Niz Kujundžiluk
Korak po korak
Stepenik po skliski stepenik
Hodam preko Mosta

Put taj predem svakonoćno
U snovima

Crno-bijele fotografije: Ibrahim Alikalfić

Mirela Alikalfić-Terzić

Sekcija: Putopisi, hodopisi, poezija

Mentorica: Anita Pajević

Ciklus pjesama 'Slika'

Azra Habibija i Leda Šantić

I

Čovječe što mašeš mi na stečku
ko li je zadnji stavio glavu
na tvoju plećku
na kojoj zadnjoj
stajao si hridi
prije nego što postade
kamen od kog srce bridi
Plavi veo sutona
Kojeg kvasi Neretva
Prije nego upale se bandere
praznog Bunura sveta tišina
Grad mrtvih što zrači životom
prašina iz ruševina
miriše na svijest prošlog vremena
i ja ju dišem
i živim sto svjetova

II

Stvorit ću vezu između nevezanih stvari
i ponovo započeti svoj život.
Donneovi ljubavnici dvije su noge šestara
- udaljeni ali s istim centrom
Na isti način, riječ nije riječ, već kofer
Ili putnička torba bjegunca, spakovana u žurbi,
Koja sadrži, osim košulja i hlača
(Usput natrpanih nesretno, bez oslanjanja na ma-
jčino brižno čuvanje opeglanog):
Izgužvane papire, dokaze o bivanju;
Ručni sat, i novac, naravno,
Novac iz svjetova prošlosti i sadašnjosti;
Švicarski nožić, za nek' se nađe;
I ostale sitnice što održiv život znače, i čine

mezokosmos ljudske zvijeri.
A svaka od tih sitnica za sebe je torba!
Ne razumiješ?
Riječ 'preci', krajnje obična torba, homogena glina
od koje smo, kao, oblikovani,
Otvaram ju. Osjećam potrebu. Povlačim rajfešlus;
Riječ kao nasilan čin!
A riječ 'pretkinje', rjeđe korištena,
jednako boji prošlo u bež.
No povlačim rajfešlus.
Vadim sitnice polako,
jednu po jednu,
Pažljivošću TV policajca. Na mjestu smo zločina!
Prva je mama, jer početak je na koncu.
Toplina u tehnikoloru,
ona u fantastično kolonijalnoj kombinaciji
Kao da ide na safari, i izlazi među lavove, a ne
ljude koji na njih liče,
S prkosnim osmijehom, pred svježe devastiranom
zgradom koja je par dana ranije
još bila dio društva.
Na Bulevaru je, prekoputa naše škole - moje i
njezine - a znam jer prolazim svaki dan pored te
bivše zgrade,
I u maminoj odjeći ispunjavam arheološki staž.
Onda baka, s više crnobijelih slika, u istim manje
mi poznata, ali sebi zasigurno bliža,
Dok je još kao dom vidjela kuću u Oneščukovoj
kraj koje se sad prodaju majice s natpisima
I tradicionalne džezve uvezene iz Kine.
Perverzan mi je svaki prolazak Musalom i
unutarnja transformacija reljefa mase
Učenika dok kroz razgovor iščekuju autobuse,
s masom jučerašnjih glava.
Glave, u šeširima, s brkovima, koje cvjetaju iz
kaputa od štofa,
Glave i vješanje ilegalaca.

Velika stvar, i neprohodna šuma nogu,
u njima izgubljena moja djevojčica-baka.
Znam zašto su s milinom metafizički pjesnici
plivali u paradoksu.
Želim znati svaki put kad je osjetila tu težinu u
grudima, svaku instancu u životu
Ofarbanom ratovima i revolucijama, od djetinjst-
va natopljenom suzama zbog gubitka mame;
Premalena djeca u pogrebnoj koloni,
I u njenom i maminom i mom svijetu praznina u
obliku prabake čije
postepeno smanjenje stvara novu.
I ona, i one čija imena ne znam, koje ipak osjećam
iako naše prolaske ovim ulicama dijeli
još puno ratova i revolucija,
Kao i u glavi štitim od zaborava
svakim svojim dahom.
Kopam, želim čuti još jednu bakinu priču o
običnim velikim danima,
želim preuzeti još bjegunačkih torbi.
Još tuđih dok spremam svoje,
Negiram oproštaj i ljubim zabranu oplakivanja.

III

Čilo je to majsko veče
Gdje se sve zmajsko mogućim čini
Dok se u starom dijelu grada
Čuje kuckanje kovača
Čelikom o lim i čelom kroz dim
Reflektora koji uzdišu poneseni kišom;
Kao u bunilu nečega što je prošlo
Ali se još uvijek osjeti njegov trag -
Mislim o duhovima, o zraku
Koji se zadržava u prostoru kao naslijeđe stvarnog,
O vezi koraka i tla koje oni oblikuju;
Šum rijeke kao odjek pomaka

Litosfernih ploča.
Svako čulo zauzima taj meni mili miris
Kamena kliskog poslije pljuska.

IV

Čedno i pusto veče bijaše
Kroz guste grane u noći
Pogled baca
Na modri svod planina
U koritu Neretve
Samo se još vidi
Džinovska sjenka Huma
A sa Bunurovog mosta,
Dok ribar peca u beskraj,
Odjekuje bistro!

V

Bezvremenski strašan ostaje izvor Bune
Zamišljam neku djevojku sličnu meni koja se kao
ja smanjuje pred njim
Možda sišavši zahvatiti vode
(Jer to je valjda
neka konkretna zadaća prošle žene
Koji svi i prizivamo a ja jedinu znam)
Ili na tajni večernji sastanak
jer tad litica opijena mrakom
Kao da se ispravlja u svoj moći
kao kakav gordi sudija
Uvjeren u sopstvenu pravičnost
Kiklop koji pećinom-okom gleda s visoka
na snishodljive ljubavnike
Koji bez riječi trpe snagu ponosne gromade
Rekoh i ja bih ovdje stavila tekiju

Iz istog razloga zbog kojeg znamo
Da katedrale trebaju biti što veće
Monasi osamu vježbaju u hramovima
A astronauti se nikad ne vraćaju isti;
Jer kako bismo inače shvatili
da smo samo sitni mravi koji trčkaraju
Pod budnim okom vrane
u kojoj se može svakog trena nestati?
Društvo s kojim smo došli već je očigledno pripito
A Riki mi odgovori da se derviši vrte u grobovima.

Azra Habibija i Leda Šantić

Sekcija: Putopisi, hodopisi, poezija

Mentorica: Anita Pajević

HERCEGOVINA

KROZ VRIJEME I PROSTOR

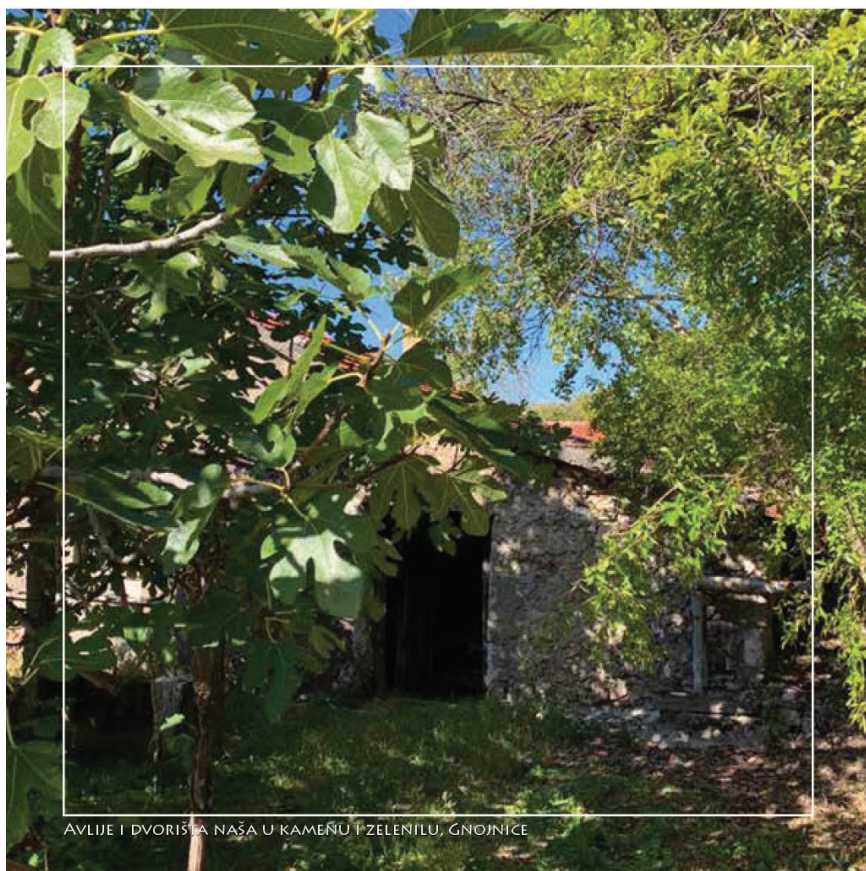
Ciklus fotografija
'Hercegovina kroz
vrijeme i prostor

Emina Isić

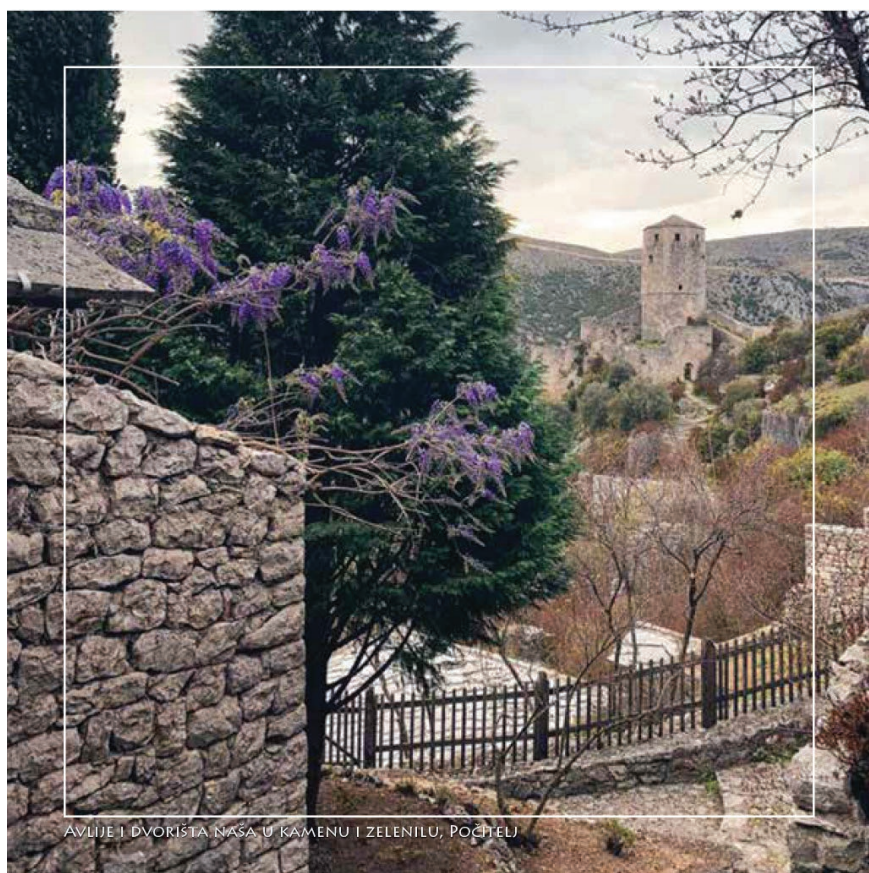
O JEDNOJ ZEMLJI I REGIJI NAJBOLJE GOVORI SVAKODNEVNI ŽIVOT NJENIH LJUDI. PREKRASNO JE POSMATRATI LJUDE, NJHOVU MEĐUSOBNU INTERAKCIJU, ALI I INTERAKCIJU S NJIHOVIM ŽIVOTNIM OKRUŽENJEM.

OVA GALERIJA FOTOGRAFIJA PRIKAŽUJE SVEPRISUTNOST KAMENA U ŽIVOTU LJUDI BOSNE I HERCEGOVINE. PRIKAŽUJE KAMEN U RAZLIČITIM DIJELOVIMA HERCEGOVINE, PRIKAŽUJE KAMEN KROZ VRIJEME, TE INTERAKCIJU LOKALNIH LJUDI S OKRUŽENJEM OD KAMENA.

EMINA ISIĆ

AVLIJE I DVORIŠTA NAŠA U KAMENU I ZELENILU, GNOJNICE

AVLIJE I DVORIŠTA NAŠA U KAMENU I ZELENILU, POČETCI

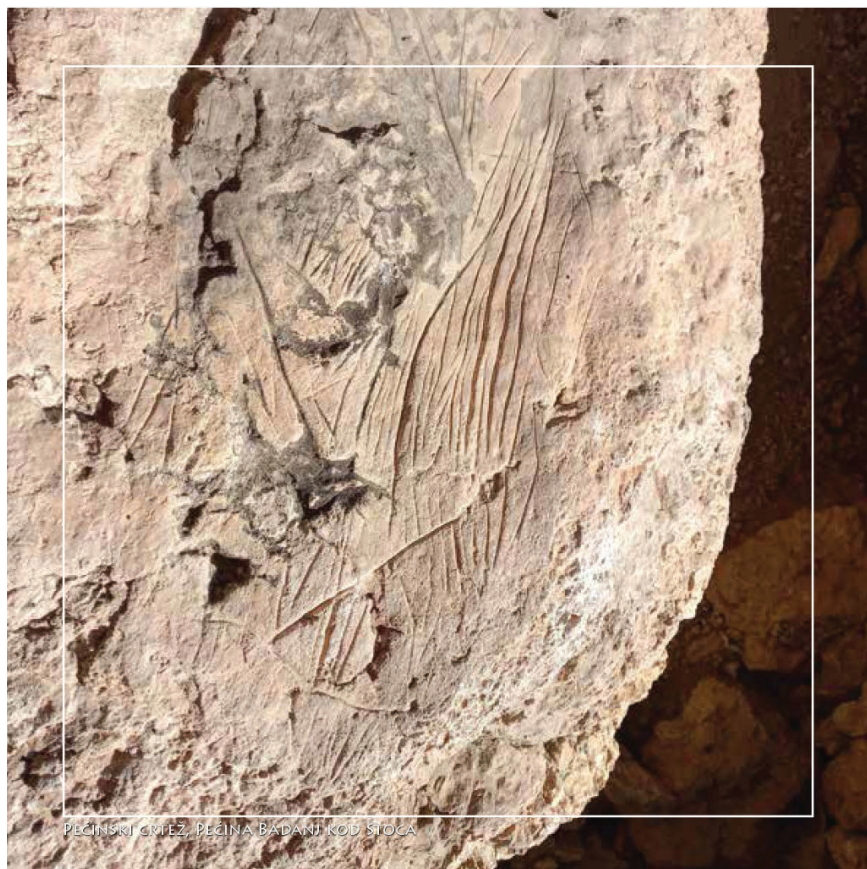
ENTERIJER, KAJTAŽOVA KUĆA, MOSTAR

KAMEN KAO PROSTORNI ORIJENTIR, PUT ZA BIJELE VODE, PRENJE

KAMENI MOSTOVI KOJE PRELAZIMO, TREBINJE

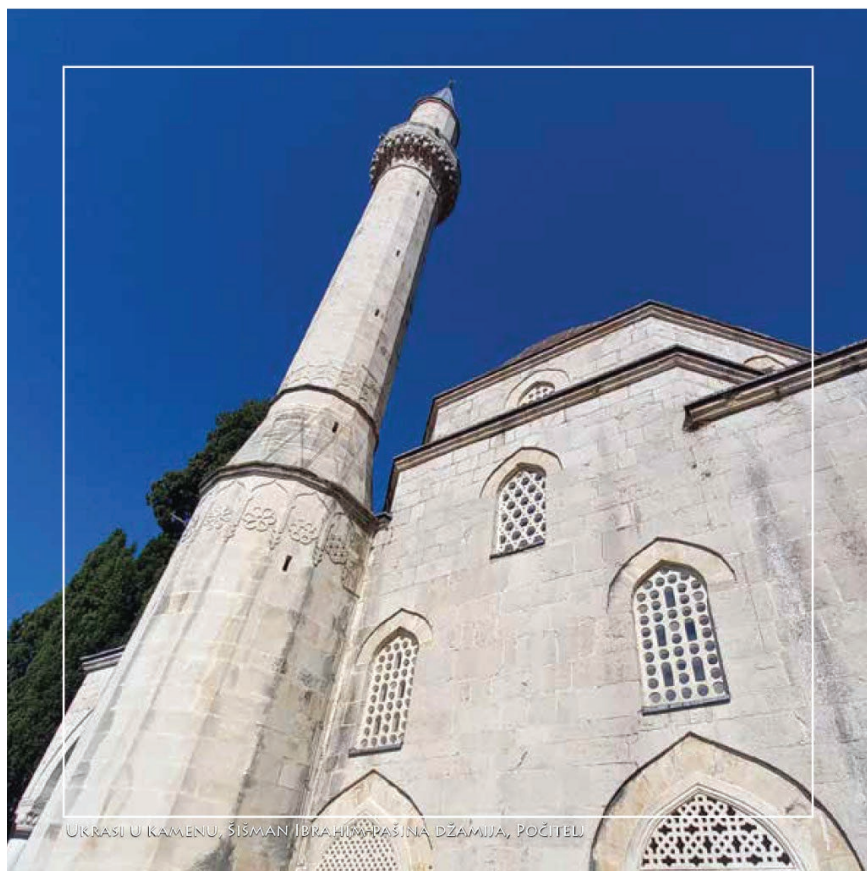

PEČINSKI CRTEŽ, PEČINA BADANI KOJ STOČA

SAVREMENO STANOVANJE, IMANJE STANIĆ, BIJAČA

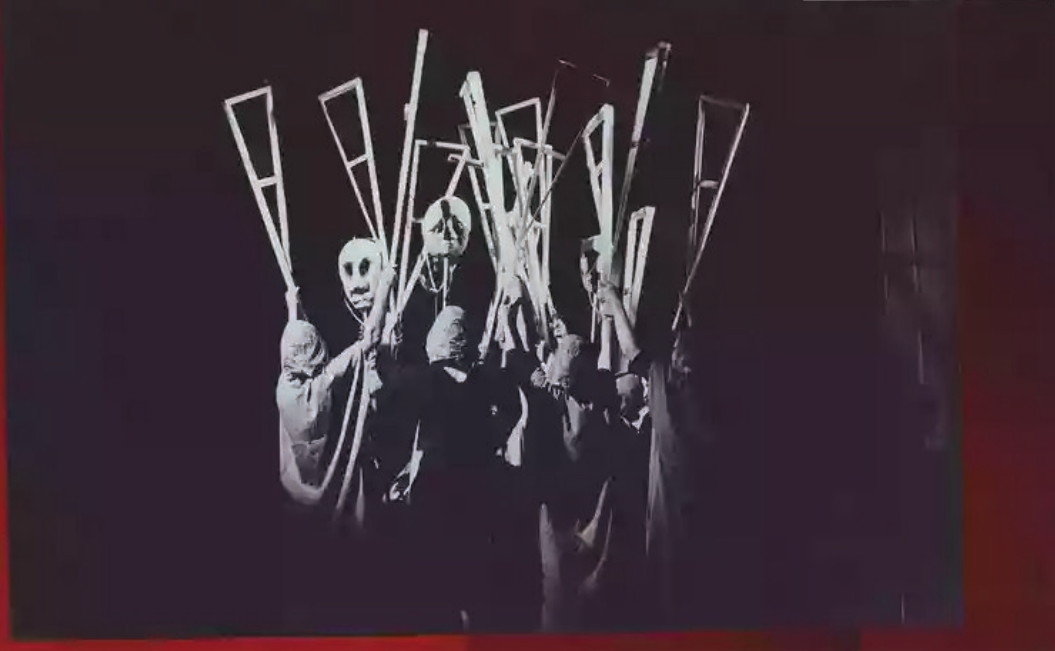

UKRASI U KAMENU, ŠIŠMAN IBRAHIM PAŠINA DŽAMIJA, POČITELJ

Emina Isić

Sekcija: Arhitektura, urbanizam, ekologija

Mentorica: Senada Demirović-Habibija

Privremeno pozorište: Sjajna kometa na mostarskom kulturnom nebu

Mirela Alikalfić-Terzić

Smatra se da su počeci pozorišta u Mostaru, kao i u drugim gradovima u vrijeme Osmanskog carstva, kada se Mostar i prvi put spominje pod tim imenom, bili vezani za gostovanja profesionalnih zabavljača koji su priređivali ulične predstave. Šarolika je to bila družina: akrobate, krotitelji, gutači vatre, imitatori, žongleri, svirači, lakrdijaši'. Zapise o sličnim zabavama za narod ostavili su brojni pisci i hroničari, među kojima je i Svetozar Ćorović (oko 1884. godine). Osim ovih 'narodskih' predstava koje su se dešavale širom Evrope, u naše krajeve je iz Turske stigla i jedna posebna vrsta pozorišta - pozorište sjena ili karadoz pozorište. Ono je ovdje doživjelo priličan uspjeh, ali i prilagodbu mentalitetu i načinu života, kao i neku vrstu spajanja sa dotadašnjom tradicijom pučkih predstava i narodnih predanja.

Jedan jednostavniji vid pozorišta javio se i u okviru mostarske osnovne škole, u vidu školskih priredbi upriličenih povodom proslava školskih praznika. Ovu praksu u Mostar su donijeli učitelji iz Srbije, posebno iz Vojvodine, pa se tako smatra da su Vojvođani udarili temelj pozorištu u ovom gradu. U austrougarskom periodu Mostar su posjećivale brojne putujuće pozorišne trupe, koje su osim zabave sada imale i kulturno-obrazovnu dimenziju, jer su igrale djela domaćih i stranih pisaca. Ovdje treba posebno istaći putujuće 'Srpsko narodno pozorište' ili 'Narodno pozorište' Fotija Ž. Iličića. Od svih trupa ova je najčešće dolazila i najduže ostajala, a o uspjehu koji su njene predstave ovdje doživjele svjedoči zapis Vladimira Ćorovića koji kaže da je trupa, 'dajući nacionalne historijske komade, prošla kroz izvjesna mjesta kao u trijumfu. U Mostaru su je, kao svatove, pratili sa pesmom i svirkom nekoliko sati van varoši.' Po uzoru na putujuća pozorišta u Mostaru se vrlo brzo javio interes za osnivanje kulturno-umjetničkih

društava, uglavnom nacionalnih, zbog sve većeg buđenja nacionalne svijesti. Tako je u ovom gradu 1887. godine zabilježena prva predstava, 'Krst i kruna' Jovana Subotića, koju je upriličilo Srpsko pjevačko društvo 'Gusle'. Ovo društvo je formalno osnovano 1888. godine, a nakon toga se pojavljuje i Hrvatsko pjevačko i glazbeno društvo 'Hrvoje' te Muslimansko zanatsko društvo 'Ittihad'. Ova tri društva su decenijama obezbjeđivala vrlo bogat kulturno-umjetnički program u Mostaru.

Mostarci su s vremenom razvili istančan ukus za pozorište, pa tako Mihajlo Marković 1906. godine kaže: 'Rijetko je naći gradova sa toliko razvijene ljubavi za kazališnu umjetnost, kao što je to bio Mostar.' A veliki Josip Lešić, čuveni bosanskohercegovački teatrolog, pozorišni i filmski reditelj i književni kritičar, tvrdi da je krajem XIX. vijeka Mostar bio značajan kulturni centar sa živom umjetničkom, a naročito pozorišnom scenom. Naziva ga gradom opsjednutim pozorištem i 1969. godine posvećuje tom fenomenu knjigu pod naslovom 'Grad opsjednut pozorištem. Pozorišni život Mostara za vrijeme austrougarske uprave.'

Među prvim mostarskim glumcima-amaterima spominju se Svetozar Ćorović, Atanasije i Zorka Šola, Jelka i Petar Soldo, a uskoro za potrebe mostarskog pozorišta pišu Svetozar Ćorović, Osman Đikić, Jovan Protić, Aleksa Šantić, Veljko Obradov i drugi. Takođe se u ovom periodu počinju prevoditi dramska djela stranih pisaca i pisati prve pozorišne kritike. 1926. godine osnovano je Radničko kulturno-umjetničko društvo 'Abrašević'. Osim dramske sekcije, tu se s vremenom formiraju i pjevačka, recitatorska i folklorna, tamburaški orkestar, pionirska dramska sekcija, hor te škola harmonike i muzička škola. Dramska sekcija, kasnije Amatersko pozorište 'Abrašević', osvaja brojna priznanja i nagrade, i djeluje sve do 1992. godine. Službenim datumom osnivanja Javne ustanove Narodno

pozorište u Mostaru smatra se 28. novembar 1949. godine. Ispočetka je ovo Pozorište bilo klasični dramski teatar, ali su se u njegovom okrilju tokom godina razvili Dramski studio, Gradski salonski orkestar koji je kasnije postao zasebna ustanova, Likovna galerija, Dječija scena, te kasnije i moderna kamerna scena Studio 64. Već od samog svog osnivanja Pozorište se nametnulo kao najeminentnija institucija kulture u gradu, što se ogleda u njegovim gostovanjima u zemlji i inostranstvu, učešću na značajnim festivalima, kao i u nagradama i priznanjima s kojima se sa tih festivala vraća.

Samo nekoliko godina nakon Narodnog pozorišta, tačnije 1952. godine, osnovano je Pozorište lutaka u Mostaru. Nalazilo se u bivšoj sinagogi u Brankovcu, koju je početkom pedesetih godina Jevrejska opština Mostar ustupila Pozorištu. Nakon rata i poslijeratne obnove zgrade, ono je i danas na istoj adresi. Od njegovog osnivanja do danas kroz Pozorište lutaka prošle su brojne generacije malih gledalaca, a kvalitet njegovih predstava nagradile su mnogobrojne pohvale, nagrade i priznanja na domaćim i međunarodnim festivalima. Procjenjuje se da je njegove predstave do sada vidjelo preko dva miliona gledalaca. Nije onda ni čudo što se u ovakvoj kulturnoj atmosferi rodila još jedna teatarska inicijativa. I mladi su poželjeli da imaju medij kroz koji će izraziti svoje težnje, preokupacije, zebnje, sve ono što je u prelomnom mladalačkom dobu najteže i shvatiti i izraziti.

Tako je u februaru 1974. godine osnovan Mostarski teatar mladih (MTM) kao prvi teatar za mlade u Mostaru i jedna od najvažnijih amaterskih umjetničkih organizacija za mlade u Bosni i Hercegovini. Na osnivačkom sastanku je definisano da Mostarski teatar mladih 'treba da predstavlja jednu vrstu kulturnog pokreta mladih Mostara, te da smišljenom akcijom i permanentnim radom podigne nivo pozorišne i opće estetske kulture mladih Mostara i Hercegovine.' Prvobitna je zamisao bila da se Mostar-

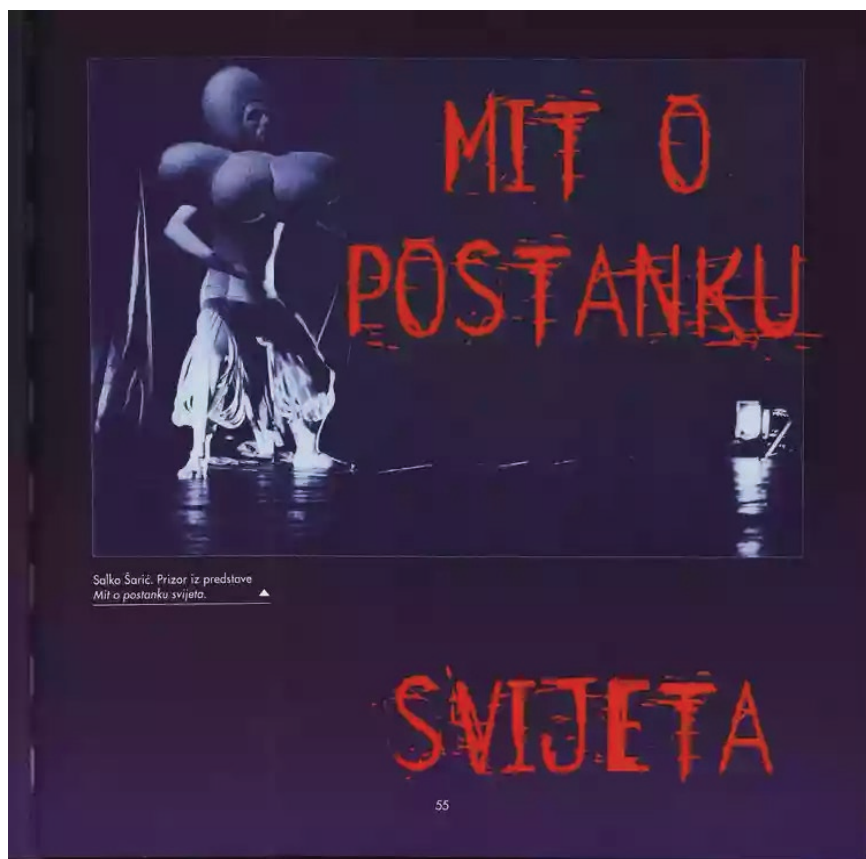
ski teatar mladih nametne kao alternativa etabliranom pozorištu, kao što su Narodno pozorište i Pozorište lutačka, ali je već od 1979. bilo jasno da je njegovo djelovanje politički obojeno i da se kreće u smjeru tzv. odgojnog dramskog stvaralaštva za djecu i omladinu. Tim prije što je djelovalo pri Opštinskoj konferenciji Saveza socijalističke omladine, koja je i formalno bila njegov osnivač. U to vrijeme djelatnost Mostarskog teatra mladih odvija se u nekoliko podgrupa: Pionirski studio Mostarskog teatra mladih, Omladinski studio, Plesni studio, i ansambl Crveni makovi. Prostorije Mostarskog Teatra Mladih bile su u podrumu Medicinske škole. Osim proba, tu su se i igrale predstave, održavale projekcije filmova, a jedno vrijeme je to bilo mjesto na koje se obavezno svraćalo prije ili poslije izlaska u grad. Mostarski teatar mladih u vrijeme rata je prestao sa radom da bi nakon rata ponovo počeo djelovati, i djeluje sve do danas. Naravno, ne u istom sastavu.

Nakon što su Gradimir Gojer i Tahir Nikšić već nakon prvih nekoliko predstava napustili aktivan angažman u Mostarskom teatru mladih, skoro kompletna njegova prva generacija odlučila se odvojiti i već od 1978. godine (zvanično od 1979.) formirati alternativnu pozorišnu grupu pod imenom Privremeno pozorište. Osnivači i članovi Privremenog pozorišta bili su: Salko Šarić, Ivan Džidić, Velimir Pšeničnik Njirić, Miralem Kolečić, Dragan Despot, Emir Hamzić, Goran Lozo, Zoran Pilipović, Miroslav Arapović, Mirsad Čampara, Roland Štucin, Aida Dizdarević, Snježana Spahić, Vesna Čevro, Suzana Ilić, Gordana Gačić i Aida Ćemalović. Razloge osnivanja naveli su u objavi štampanoj tim povodom:

‘Razlog da osnujemo pozorišnu grupu koja bi se zvala Privremeno pozorište (u daljem tekstu PP) je proistekao našim dugogodišnjim druženjem kao i dugogodišnjim bavljenjem pozorišnim stvaralaštvom što je opet posljedica naše ljubavi za scensku umjetnost. Kao grupa nalazi-

mo se u samom žarištu svih pritisaka i frustracija kojima su čovjek koji se bavi pozorištem, a pogotovo grupe koje traže mogućnost vlastitog izraza, naročito izloženi. Lomovi subjektivne i objektivne prirode čine da na pitanje o smislu bavljenja pozorištem vrlo malo pripadnika našeg pozorišnog rezervata može dati zadovoljavajući odgovor. Naše insistiranje na osvještavanju tog osnovnog pitanja, na pronalaženju pravog razloga da se uopće radi pozorište proizilaze iz uvjerenja da pozorište nije profesija kao i svaka druga, da u njemu vladaju ili bolje reći da bi trebali vladati naročiti međuljudski odnosi, da se tajna istinske pozorišne umjetnosti sastoji u neprekidnom davanju najvrijednijeg dijela sebe drugima, te da se takva djelatnost ne može obavljati ravnodušno. Pitanje, šta je pisac htio reći? preobraća se u pitanje šta mi kao grupa želimo reći eventualnim tekstom ili improvizacijom. Tražiti pravi razlog, tražiti mogućnos da se govori u vlastito ime. Namjera nam je da u poslu ništa ne skrivamo, počevši od vlastitog mišljenja o ostalim učesnicima, pa do vlastitih slabosti i dilema do kojih dolazi u toku zajedničkog rada. Kolektivnost bi morala prvenstveno značiti uzajamnu otvorenost svih učesnika. Diskusija da bude sastavni dio probe. Važan zadatak rukovodioca sastoji se upravo u provociranju takvih diskusija. Predstave nećemo raditi po nekom repertoarskom planu, niti ograničavati njihov broj, nego bi predstava trebala da bude proizvod našeg zajedničkog druženja, a ono što bi eventualno radili - zajednička želja. Na taj način, rad grupe zbiva se u znaku otvorenih mogućnosti uspjeha i potvrde uložениh napora i poraza, na koji treba uvijek svjesno računati, dok je treća mogućnost, kompromis, te odustajanje od kreativnog nastojanja eliminirana dosadašnjim zajedničkim radom. Budući da se radi o grupi, a ne o, u nas brojnim, pojedincima koji u svojoj beskompromisnosti ostaju usamljeni i konačno odustaju od pozorišta, budući da se radi o zajedničkom pothvatu, naša djelatnost čini nam se jednom od najčvršćih zaloga iskrenog i istinskog pozorišta. Zbog svega što je rečeno, može se kazati da bi djelatnost PP-a trebala imati uistinu

eksperimentalni karakter, ne toliko u smislu eksprimen-
tiranja s formama i oblicima pozorišnog izražavanja, već
prvenstveno u smislu istraživanja i stavljanja u pitanje
vlastitih uvjerenja o svijetu i pozorištu. Dakle, želja nam
je da stvaramo pozorište koje osjećamo. Raditi u ovakvoj
grupi ne znači prkos. Jednostavno postoje teme koje se
samo ovako mogu obraditi.'

Mit o postanku svijeta, Privremeno pozorište

Nesputani administrativnim stegama institucionalnih
pozorišta, članovi Privremenog pozorišta dali su svojoj
kreativnosti na volju. Preuzeli su na sebe veliki zadatak

da ne samo izrode nove generacije modernih glumaca, već i da kreiraju jednu sasvim novu pozorišnu publiku. Uslijedio je čitav niz važnih pozorišnih ostvarenja. Ispočetka su igrali predstave nastale u okviru Mostarskog teatra mladih: 'Pax Americana iliti čovjek je čovjeku...?', 'Čovjek je čovjek' (Mann ist Mann) Bertolda Brechta i 'Buzdovan' Kleme Grubišića. Nakon toga slijede predstave 'Ekumena' i 'Mit o postanku svijeta' Salke Šarića, 'Pasji proces' (Hundsprozess) Harmuta Langea, kao i poetske večeri na stihove Oskara Davića, Tina Ujevića, Muse Ćazima Ćatića, Arthura Rimbauda, Antuna Branka Šimića, Safeta Sarića i drugih.

Predstava 'Pax Americana iliti čovjek je čovjeku...?' prvi put je odigrana 23. 6. 1975. u dvorani RKUD 'Abrašević'. Predstavljena je kao kolektivno ostvarenje glumaca i označava početak novog pravca u kojem će se narednih godina kretati ova teatarska grupa, a naročito članovi Privremenog pozorišta. Želja im je da njihov rad odražava duh mlade generacije, kao i da se pridruži onom što rade evropska avangardna pozorišta. U oživljavanju likova na sceni i 'pričanje priče' oslanjaju je prvenstveno na vizualizaciju, a netipičnim i neočekivanim elementima pojačavaju efekat doživljaja. U sklopu MTM ova eksperimentalna predstava je odigrana 12, a u sklopu Privremenog pozorišta 30 puta.

Predstava 'Buzdovan' premijerno je odigrana 14. 12. 1978. u sali Narodnog pozorišta. Radi se o pučkoj komediji koju je 1774. godine napisao makarski opat Kleme Grubišić. Ovu predstavu možemo smatrati najkontroverznijom od svih predstava Privremenog pozorišta, u prvom redu jer je upravo ona bila razlog (ili možda tek izgovor) za cenzuru koje su vlasti počele provoditi već par godina od njenog prvog izvođenja, nakon čega je uslijedilo uskraćivanje svake vrste podrške, pa čak i svojevrstan bojkot ove trupe i njenih aktivnosti. Pod imenom MTM-a predstava je doživjela 8, a pod imenom Privremenog pozorišta im-

presivnih šezdeset izvedbi.

‘Ekumena’, tzv. vizualni eksperiment na osnovu sinopsisa Salke Šarića, prvi put je odigrana 30. 5. 1981. u Narodnom pozorištu. To je bila možda najpoznatija i najprepoznatljivija predstava Privremenog pozorišta. Već od prve izvedbe pobrala je simpatije gledalaca i pohvale kritičara. Izvođena je u Mostaru, Novom Sadu, Šibeniku, Beogradu, Sarajevu, Skoplju, na međunarodnim festivalima u Njemačkoj, Čehoslovačkoj, Monaku... Kao i u prethodnim, i u ovoj predstavi naglasak je na estetici, pokretu, svježini izraza, snazi emocije koji su postignuti isključivo vizualnim elementima.

Uslijedio je ‘Mit o postanku svijeta’, još jedan vizualni eksperiment na osnovu sinopsisa Salke Šarića. Ova predstava je premijerno odigrana 7. 5. 1986. u dvorani Narodnog pozorišta. I još jednom: teatar vizualan, bez riječi, ali ništa manje intrigantan i provokativan. Na razmišljanje ne poziva nego tjera, agresivno i nepobitno. Baš kao i drama ‘Pasji proces’ njemačkog pisca Hartmuta Langea, u režiji Salke Šarića, koja je premijerno izvedena 3. 8. 1990. u Pozorištu lutaka. To je istovremeno predstavljalo jugoslovensku praizvedbu ovog komada. Mučna tema pogubnosti totalitarističkog režima je sjajnom glumom članova Privremenog pozorišta bila pretvorena u dramu crnohumorskog karaktera.

Ovdje je važno spomenuti da su glumci ove predstave pravili, analizirali i sami u njima igrali. Probe Privremenog pozorišta su se održavale u Umjetničkoj galeriji BiH na Rondou i u dvorani Pozorišta lutaka, a predstave su se izvodile u dvoranama mostarskih pozorišta ili na otvorenom. Privremeno pozorište gostovalo je na brojnim domaćim i međunarodnim festivalima, iz čega se izrodila razmjena projekata i saradnja sa drugim alternativnim teatrima. Naročito su ‘Ekumena’ i ‘Mit o postanku svijeta’

pobrale pozitivne kritike, pohvale i nagrade, i time stavile Mostar i njegovo Privremeno pozorište u žarište interesovanja. Čak je i Američki institut za vizuelnu umjetnost Playhouse prepoznao kvalitet ovih dvaju predstava te po prvi put odlučio dodijeliti nagradu nekom izvan SAD-a - 1991. godine Salko Šarić nagrađen je za njihovu režiju studijskim putovanjem.

Kao što smo već ustvrdili, Privremeno pozorište, zbog prirode svojih predstava koje su progovarale direktno, provokativno, drsko, nije imalo nikakvu institucionalnu podršku. Naročito su se političari bojali tih njima nerazumljivih predstava jer energija i bunt mladih mogu vrlo lako postati okidač društvenih promjena. Upravo zbog toga je ovo pozorište pobudilo veliki interes mladih ljudi koji su reagovali na taj novi izraz, novo viđenje svijeta, po uzoru na alternativne kulturne scene evropskih zemalja. A nedostatak podrške vlasti, iako je finansijski i logistički komplikovao stvari, s druge strane mu je obezbijedio toliko željenu nezavisnost. Nažalost, to je takođe bio razlog da Privremeno pozorište ne ode na mnoge festivale na koje je bilo pozvano jer tadašnje vlasti u gradu i republici BiH nisu prepoznale šansu da kroz ove mlade ljude u svijet pošalju pozitivnu sliku o gradu i državi iz kojih oni dolaze.

80-ih i 90-ih je mostarska kulturna scena bila vrlo živa i raznovrsna. 1981. godine Nedžad Maksumić, takođe član Privremenog pozorišta, osniva i Teatar poezije Lik (kasnije samo Teatar Lik) koji je igrao brojne predstave. Tada je postojala i Književna omladina Mostara koja je u periodu 1980-1990. izdala dvadeset zbirki poezije mladih autora u sklopu biblioteke 'Idem'. Najbolji tekstovi pristigli na redovne konkurse bili su nagrađivani izdavanjem zbirki. 80-ih godina je takođe osnovana likovna grupa 'Eustahije' koja je organizovala performanse po mostarskim ulicama. Amaterske grupe su održavale probe u Domu mladih, Centru za društvene aktivnosti mladih i Domu kulture na

Rondou. Od 1985-1990. Mostar je imao i svoj omladinski list: List omladine Mostara - LOM, koji je izlazio jednom mjesečno. Ovaj list donosio je mnogo zanimljivih političkih i kulturnih tekstova o pitanjima koja se tiču mladih u Mostaru. Tu je bio i 'Abrašević' kao zvanično kulturno-umjetničko društvo, a postojao je i foto klub 'Salko Šestić' koji je pravio izložbe fotografija, i u kojem su svoje vještine stekli brojni budući fotografi. Nekoliko godina se u Mostaru održavao i teatarski festival pod nazivom Dani teatra mladih na kojima su se rodila neka lijepa prijateljstva ali i umjetničke i profesionalne saradnje.

Kao i mnoge druge pozitivne priče, rat je prekinuo rad Privremenog pozorišta. Njegova posljednja predstava bio je poetsko-scenski prikaz 'Post scriptum' na stihove A. B. Šimića održan 28. 9. 1992. Amaterizam u umjetnosti, ono najoriginalnije što je dala ova bogata epoha, ustuknuo je pred borbom za goli život i preživljavanje, a nakon rata ostao ugušen konzumerizmom i globalnom hiperprodukcijom nekvalitetnih sadržaja. Na zvjezdanom nebu predratne mostarske kulture zasjala je žarko, ali kratko, kometa jednog alternativnog pozorišta. Takva bi nam čista mladalačka energija danas zaista dobro došla.

Radica hrvatske i srpske (i. d. r. 2004) i Nacionalni film ◆

Privremeno pozorište

Izvori:

- Šarić S., Maksumić N., Mjehović N., Privremeno pozorište, Mostar, 2004.
- Šarić S. ,Pozorišni repertoar u Mostaru 1879-2001: repertoari pozorišta, pozorišnih družina i grupa, Pozorišta narodnog oslobođenja Hercegovine, festivala, smotri, susreta i gostovanja, Mostar, 2006.
- Šarić S., Narodno pozorište u Mostaru - The National Theatre of Mostar, Mostar, 1998.
- Lešić J., (Ogledi) Iz istorije pozorišta Bosne i Herecegovine, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976.
- Lešić J., Grad opsjednut pozorištem: pozorišni život Mostara za vrijeme austrougarske uprave, Svjetlost, Sarajevo, 1969.
- Izvodi iz anonimnih intervjua sa predstavnicima pozorišne scene u Mostaru u periodu 1980-1990. - [RE\)COLLECTING MOSTAR - ARHIV: INTERVJUI - POZORIŠNA SCENA, 1980-1990. \(\)](#)

Mirela Alikalfić-Terzić

Sekcija: Teatarska scena Hercegovine

Mentor: Ronald Panza

Historijat Pozorišta lutaka u Mostaru

Adnan Bratić

Dugo je vremena prošlo i puno se lica izmijenilo u ansamblu, otkad je Đorđe Bovan, savremenik Šantića i Ćorovića, sa svojim sugrađanima i ostalim mladim glumcima osnovao na prostoru nekadašnje mostarske sinagoge u Brankovcu Gradsko pozorište lutaka. U idućih nekoliko desetljeća, pogotovo pod upravom Ante Karačića, pozorište je postalo istinski važan dio grada, sa izuzetno snažnim teatarskim potencijalom i ključan za umjetnički ambijent Mostara. Podloga je postavljena za enormne kritičke uspjehe sa nekim od najboljih predstava koje će odgledati ne samo Mostarci, nego i publika širom bivše Jugoslavije i Evrope, ali i šire.

Kroz dugotrajnu je historiju pozorišna umjetnost, kao realizacija dramskog književnog roda u krvi i mesu, gledaocima pružala nezamjenjiv osjećaj intimnosti sa dešavanjima na sceni. Pred publikom direktno se odvija priča, no ona samo posmatra. Scenski pokreti i dijalog namijenjeni su uvlačenju posmatrača u tok radnje postavljajući ga u ulogu sveprisutnog, ali nemoćnog naratora koji u sebi pripovijeda i otkriva simboliku iza svakog rekvizita, replike i zadataka likova na pozornici.

Sam se teatar znatno razvio od komedija i tragedija iz vremena antičke Grčke, kad su prvi glumci pod maskama igrali predstave u otvorenim amfiteatrima. U zadnja je dva milenija izvedbena umjetnost kročila van okvira estetske funkcije i rasonode, onog u čemu bi publika trebala uživati, prilagodivši se raznim drugim svrhama - od obrazovanja i odgoja, preko religijskih obreda, do društvene satire - pritom se adaptirajući i raznim društvima i društvenim skupinama, dodatno se razvijajući u specifičnim kulturno-ološkim kontekstima.

No, teatarsko umijeće nužno ne označava scenske pokrete

čovjeka s maskom ili u kostimu. Još od antike, nerazdvojiv od pozorišta je i koncept lutkarstva - izigravanja sa neživom prirodom oblikovanom prema potrebi predstave. U lutkarskom teatru nešto što bi nominalno bilo rekvizit u prvom je planu i prva je stvar koju će gledatelj primijetiti, dok je pozorišni djelatnik - glumac - u tmini pozadine iz koje u neživo udiše život, daje mu glas i kontroliše pokrete ruku, nogu i glave. Lutkaru je lutka medij pomoću kojeg izvršava svoje zadatke, mogućnost da na različite inovativne načine ispuni i ukrasi scenski prostor i gledaocu dočara priču.

Postoji više tipova lutki kojima se djelatnici u ovom obliku teatra koriste. Najpoznatije su marionete - drvene lutke koje upravljač kontroliše s visine putem vezica između lutkarovih prstiju i lutkinih dijelova tijela. Također su zastupljene i štapne lutke ili 'javajke', kojima se manipulira preko štapova koji pokreću udove lutke - gdje se za primjer može pomenuti kulturna edukativna serija The Muppets - kao i ručne lutke ili 'zijevalice', koje se kontrolišu rukama. Teatar sjenki često se svrstava među oblike lutkarstva i u njemu se koriste dvodimenzionalne lutke manipulirane na isti način kao i marionete - na posebnom platnu prikazuju se njihove sjene.

Lutkarska pozorišta od postanka su i nerazdvojni dijelovi raznih kultura. Dio japanske tradicije, kao primjer, poznati je bunraku teatar, sofisticirana forma lutkarstva koja upotrebljava lutkare, pjevače i svirače žičanog instrumenta zvanog shamisen. Utjecala su i na druge teatarske forme: talijanska se *commedia dell'arte* razvila ponajviše iz oblika lutkarstva kojeg su lutkari izvodili u znak protesta protiv utjecaja Crkve i zabrane komedije u srednjem vijeku. Velika Britanija dala je svoj doprinos ovoj vrsti teatra tradicionalnom predstavom 'Punch and Judy'.

U regionu, pogotovo Hercegovini, stanovništvo se sa teat-

arskom umjetnošću susreće u devetnaestom stoljeću preko putujućih izvođača, te jednog od prvih pozorišta koje je ostavilo značajan trag na području humske zemlje i Mostara - orijentalnog teatra sjenki ' Karadžoz' . Od tada, kako piše Vojislav Vujanović, Mostar biva 'opsjednut pozorištem' . Smještena u dolini rijeke Neretve i okružena sivim brdima, kao sjecište orijentalnih i zapadnjačkih kultura, hercegovačka prijestolnica pružila je prigodan ambijent za razvijanje pozorišne scene. Taj potencijal među prvim je primijetio Safet Ćišić, od kojeg su poticale sve inicijative za duhovno i umjetničko uzdizanje grada, posebno obrativši pažnju na gradska pozorišta.

Potencijal je iskoristio pozorišni zanesenjak Đorđe 'čoka' Bovan, medicinar po struci, no savremenik i jedno vrijeme kolega Alekse Šantića i Svetozara Ćorovića u Amaterskom pozorištu 'Abrašević' . Treba naglasiti i da je Bovan završio školovanje za lutkarstvo u Sloveniji 1938. godine, što ga je učinilo prvim profesionalnim lutkarom na području Hercegovine.

1949. godine, poslije Ćišićevog prijedloga za osnivanje Lutkarskog pozorišta u Mostaru i prihvatanja te inicijative od strane Gradske uprave, Bovan postaje njegov prvi upravnik i okuplja mlade ljude u Mostaru kako bi ih naučio animiranju lutaka. S novim članovima ansambla - scenografima, muzičarima i kreatorima lutaka - počinje praviti dječije predstave. Pod njegovom upravom svoje djelovanje na mostarskoj teatarskoj sceni Pozorište lutaka započinje formalno sa premijerom, adaptacijom 'Snježane i sedam patuljaka' , odigranom 15. novembra 1952. godine. Glavne uloge tumačili su Dobrila Hamović, Fadila Đelmo i Branko Hinković.

Ansambl, koji je u kratko vrijeme naučio manipulirati lutkama, našao je iste godine vječni dom u bivšoj mostarskoj sinagogi, oštećenoj za vrijeme Drugog svjetskog rata i od strane jevrejske zajednice, radi renovacije poklonjenoj

Gradskoj upravi - u čijem su projektu obnove zgradi dodata još dva krila. No, zbog napomene pri ustupanju objekta lokalnoj vlasti da se smije koristiti samo za 'vaspitanje mladeži', Grad će biti primoran za 5,5 miliona dinara od jevrejske opštine otkupiti nekadašnju bogomolju 23. jula 1965. godine. Prostor će još jednom biti obnavljan 1996. godine, poslije zadnjeg rata.

U prvoj sezoni, 1952/1953. izvedene su četiri premijere: 'Snježana i sedam patuljaka', 'Ivica i Marica', 'Čarobni lijek' i 'Aladin i čarobna lampa', sa ukupno 92 igranja. Unatoč tome, počeci Pozorišta lutaka bili su teški i mukotrpniji zbog malog ansambla i, kako Ivan Fogl piše, 'tehničkog osoblja od samo jednog stolara'. Ponajviše je to zbog toga, kako Fogl bilježi u tekstu za list Omladinska riječ, što prosvjetni radnici i roditelji nisu utjecali dovoljno na djecu da posjećuju pozorište. U sezonama poslije, pogotovo u periodu od 1954-1956., pozorišni kritičari pišu analitički prodornije tekstove o izvedbama predstava kao što su 'Zlatokosa', 'Crvenkapica' i 'Srebrnozvezdana'. Tehnika glumačkih izvedbi je na zavidnom nivou i dijalog je 'obojen životom, iznijansiran do finih preliva u glasovima i kretanjima lutaka', kako bilježi kritičar poznat kao B. P. u kritici 'Srebrnozvezdane' autora Željka Hella. Isticala se u tim kritikama, doduše, i pokoja zabilješka o Bovanovom stilu režije, pogotovo da su na sceni lutke 'kao žive'.

U sezoni 1956/1957. možda je najznačajnija premijera 'Mačka u čizmama' Charlesa Perraulta u obradi Nike Kureta, predstave koja je na repertoar za stalno vraćena 2001. godine pod adaptacijom Poljakinje Elzbiете Eysymont i koja je i dan danas na repertoaru Pozorišta. Te iste sezone objavljen je i panoramni zapis u listu Porodica i dijete pod naslovom 'Pozorište u Brankovcu i njegova publika'. Autora Slavka Butinu zadivljuju način na koji djeca gledaoci prate predstavu, talent glumaca-amatera i ljubav s kojom publika 'hrli' na izvedbu.

Značajan pomak Pozorište dobija šezdesetih godina, pogotovo u sezoni 1962/1963., kada na poziciju direktora dolazi Ante Karačić. Tada je i Gradsko pozorište lutaka službeno preimenovano u Pozorište lutaka u Mostaru. Iz te sezone zanimljiva je premijera 'Lajke i mačka Kometa' Jovana Aleksića čiju režiju potpisuju Karačić i Risto Vujović, predstave o tematici svemirskog sukoba Dobrih i Zlih, u kojoj su i gledaoci-djeca učestvovali, te su raspravu o predstavi nastavili i nakon njenog završetka. U sljedećoj teatarskoj sezoni ansambl kreće na svoju prvu turneju, gostujući u Sarajevu i Splitu sa dvije predstave - 'Čarobnom kaljačom' i 'Junacima moje ulice'. Karačićev period od značaja je, doduše, ponajviše zbog toga što je uspostavio novu dinamiku u stvaranju predstava. Osigurao je saradnju sa lutkarima iz Čehoslovačke (tada vodeće zemlje u Evropi po pitanju lutkarstva), pogotovo s Vaclavom Havlikom, uvodeći postepeno nove lutkarske tehnike, odstupajući od tradicionalnog poimanja marioneta i njihovog korištenja.

Kritičar Ante Vican za izvedbu jedne od predstava u sezoni 1964/1965., 'Srećke među bubama' ističe režiserovo nastojanje na kolektivnoj igri ansambla i stvaranju široke fresko slike, što poredi sa 'oživjelom slikom, obješenom na imaginarnoj plohi'. U tom periodu Pozorište dobija pozitivnu kritiku od raznih kritičara, koliko zbog tehničkih aspekata u formi lutaka i rekvizita, toliko i zbog glumaca i njihovih izvedbi.

Druga premijera sezone 1965/1966., 'Začarana braća', čiju režiju potpisuje Oskar Danijel Batjek, Pozorište lutaka će svrstati u šest najboljih lutkarskih teataru u bivšoj Jugoslaviji. Sa većinski čehoslovačkim osobljem, osim izvođača, ta će predstava zaintrigirati, pored mališana-redovnih gledaoca, i odrasle. Pozorište će uspjehe nizati sa prijelaza iz šezdesetih u sedamdesete, nastupajući redovno na festivalima kao što su Jugoslavenski festival djetet-

ta u Šibeniku, obznanjujući svoju prisutnost na susretima bosanskohercegovačkih pozorišta lutaka sa 'Vragovim mostom' 1970. godine na prvom skupu održanom u svom gradu i dvije godine poslije sa 'Izgubljenim balonom' u Banjoj Luci.

Ako se prvo desetljeće postojanja Pozorišta lutaka pod upravom Đorđa Bovana može smatrati uvodom u njegovu dugotrajnu i uspješnu karijeru, druga decenija, pod vođstvom Karačića i Riste Vujovića, trebala bi biti nazvana periodom izučavanja lutkarstva i utjecaja kojeg su na mostarske lutkare imali oni iz istočnog bloka, ponajviše Čehoslovačke, Poljske i SSSR-a. Sljedeća će era, od 1972. do 1982. godine, Pozorištu lutaka donijeti slavu van granica bivše države - i pored toga lutkari, režiseri i scenografi mostarskih sokaka u svoj će se kraj početi vraćati sa znatnim priznanjima i nagradama.

Predstava 'Baba Roga' po tekstu Ljubivoja Ršumovića i režijske postavke Duška Rodića, na Petom susretu pozorišta lutaka BiH našem teatru donijet će sedam nagrada: 'Zlatnu plaketu' susreta, nagradu grada domaćina, za tekst, režiju, nagradu za kompletnu animaciju lutke, za koju je zaslužna Dubravka Šunjić-Vujović, nagradu za djelimičnu animaciju - dodijeljenu Azri Ljubović, i nagradu za animaciju lutaka Groze i Strave, koje osvajaju Milesa Karačić, Mirjana Pezelj i Salko Šarić. Produkcija 'Carevog paža' Josipa Palade odvest će mostarske lutkare na Šesti međunarodni festival lutkarstva u poljskom gradu Bielsko Biali. U Mostaru 1975. godine nastupa gostujući ansambl iz bugarskog Botevgrada.

U ovom će desetljeću Pozorište početi obrađivati znatna djela južnoslavenskih književnika na sceni. Taj proces, koji je počeo mnogo ranije sa adaptacijom Nazorovog 'Velog Jože', ovdje će doživjeti punu realizaciju sa 'Martinom Krpanom' Frana Levstika pod režijom slovenačkog reži-

sera Edija Majarona. Na Sedmom susretu lutkarskih pozorišta BiH ta predstava mostarskim umjetnicima donosi, između ostalih, nagrade stručnog žirija i Udruženja dramskih umjetnika BiH, kao i nagradu grada domaćina. Ansambl će se s 'Martinom Krpanom' proslaviti u mađarskom gradu Bekescabu, gdje ih organizator nagrađuje specijalnom diplomom, pored još tri lutkarska pozorišta iz Toronta, Praga i Švicarske. Time je Pozorište lutaka u Mostaru svrstano među najbolje svjetske ansamble lutkarskih teatarar. Ranka Mutevelić u monografiji Lutkarskog pozorišta posvetit će više paragrafa toj predstavi, uzimajući pozitivnu kritiku Momčila Popadića i dopunjavajući je svojim komentarom da je predstava 'kultna' i da 'niko ne zna kada će biti prevaziđena'.

Poslije 'sušne' sezone 1979/1980. godine. (zbog samo jedne premijere u godinu dana i manjeg broja izvedbi nego uobičajeno), u kojoj se na repertoar vraća 'Čarobna kaljača', Pozorište lutaka opet počinje nizati uspjehe van svoje regularne scene u Brankovcu. Jedna od mnogih predstava ključnih za period ranih osamdesetih za mostarske lutkare jeste 'Snježna kraljica', adaptacija bajke Hansa Christiana Andersena pod režijom dubrovačkog pjesnika Luke Paljetka, a čiju scenografiju potpisuje Branko Stojaković. U Bugojnu ansambl dobija Zlatnu plaketu za izvedbu te predstave, gdje u obrazloženju stoji da se izdvaja 'visokim dometima u svim elementima pozorišnog izraza', noseći 'izrazito humanu poruku i snažnu poetsku ekspresiju'. Pozitivnu će kritiku će dati i splitski pisac Jakša Fiamengo, koji predstavu zove toliko čistom i jednostavnom da joj je u našem savremenom lutkarstvu teško naći para. Ovaj će pozorišni komad Ranka Mutevelić postaviti u monografiji Lutkarskog pozorišta, pored 'Martina Krpana', kao još jednu kultnu predstavu mostarskog lutkarskog ansambla. 'Kraljevska jeka' Vlaste Pospišilove, pod režijom Edija Majarona, dobija također svoja priznanja. Režiser je osvojio nagradu nagradu za izbor muzike, a Dubravka Šunjić-Vujović nagradu za tumačenje uloge Bjanke. Lju-

bica Cica Ostojić u svojoj kritici naglašava muzičku podlogu te predstave kao ključnu za uspostavljanje ritma, dinamike i atmosferu. Za Ibrahima Kajana ansambl dostiže 'visoku razinu svojega kreativnog dosega', a u osvrtu na glumačku postavu, u kojoj se ističu Dubravka Šunjić-Vujović. Salko Šarić i Ulfeta Skičić, 'da pred sobom imamo najotvoreniji i najzanimljiviji kolektiv recentnog lutkarstva u Jugoslaviji'. Ovim djelom obilježava se trideseta godišnjica Pozorišta lutaka u Mostaru.

U sljedećem desetljeću, koje počinje 'jubilarnom' sezonom 1982/1983., ansambl će naići na poteškoće zbog kojih će mu zamah kritičkog uspjeha, a i produktivnosti, djelomično opasti. No, uz sve muke u formi negativnih kritika i finansijskih poteškoća Pozorište će kročiti u međunarodne vode sa nekim od svojih najpoznatijih i najboljih predstava.

Četvrta decenija funkcionisanja Pozorišta lutaka počinje izvedbom igrokaza Stevana Pešića, 'Plava ptica', kojeg režira Miroslav Ujević. Te sezone također se ostvaruje još jedna sinteza Andersenove bajke i režije Luke Paljetka, 'Palčica', s kojom mostarski lutkari nastupaju na Trećem bijenalu jugoslavenskog lutkarstva. Ona će poslužiti i kao obilježavanje tridesete godišnjice lutkarskog rada Milese Karačić, dugotrajne članice ansambla još od njegovih početnih dana i Đorđa Bovana.

Suprotnost je vidljiva između ove, 'jubilarne', i iduće sezone - u drugoj, zbog manjka finansija premijera nema, a izvode se stare, skoro pa zaboravljene predstave od kojih su sačuvane maske i scenografija. Doduše, uspješni su u gostovanjima - sa 'Martinom Krpanom' nastupaju u austrijskom Mistelbachu na Šestom festivalu asocijacije UN-IMA.

Za tri premijere sezone 1984/1985. - 'Laž i paž' Dragana

Lukića i 'Udarna s Carine' Refika Hamzića, obje u režiji Miroslava Ujevića, te 'Ako je vjerovati mojoj baki' Desanke Maksimović, režisera Edija Majarona - ocjene kritičara su većinom negativne, ili ih ocjenjuju osrednjim. U svojoj kritici djela 'Ako je vjerovati mojoj baki' Nada Rakić zabilježila je neartikulisano dijaloško i tekstualno dijelo predstave, u kontrastu sa 'briljantnim ostvarenjem muzičkog prostora'. Sa druge strane, pored izbora muzike, angažman glumaca Salke Šarića i Ulfete Skikić bit će pohvaljen.

U idućoj sezoni Pozorište lutaka ponovno se uspinje sa 'Zlatorogom' Zdravka Ostojića, čiju režiju potpisuje Majaron. Na Trinaestom susretu bosanskohercegovačkih lutkara u Bugojnu s tom će predstavom, pored Plakete i Diplome susreta, nagrade osvojiti i glumci Salko Šarić, Silvana Vučić i Dubravka Šunjić-Vujović, režiser Majaron dobit će nagradu za režiju, a Milivoje Bokić za kreaciju lutaka. I na državnom nivou, na Petom bijenalu jugoslavenskog lutkarstva u Bugojnu izvedba će biti proglašena najboljom. Za nju Ljubica Ostojić piše o 'istinskoj harmonizaciji' elemenata predstave, koja se lutkarskim bićem bavi na 'veoma zanimljiv i artistski izuzetno uspješan način'. Ansamblu se u toj predstavi priključuju dva nova lica - Damir Pudar i Vanja Hrvić.

U sezoni 1987/1988. premijerno je izvedena 'Priča o Čvrljugi, patuljcima i siročetu Marici' poljskog režisera Wojciecha Wieczokierwicza. Kako analitički bilježi pjesnik Nedžad Maksumić, Wieczokierwiczeva se režija temelji na priklanjanju novim scenskim vizuelnim i animatorskim rješenjima, te korištenjem 'živog i nasmijanog pjevanja i govorenja'. Način na koji je iskorištena scena, gdje je oživiljen drugi plan projekcijom siluete na platno zavjese, zove modifikovanim pozorištem sjenki, 's kojim se na našim prostorima isuviše rijetko susrećemo'. Od glumaca hvali Salku Šarića i Silvanu Vučić, no ističe i performanse Ede Ljubovića, Riste Vujovića i Darka Ostojića.

Todor Ristić, lutkar koji se školovao na Praškoj lutkarskoj akademiji, za Pozorište lutaka režira dvije predstave u sezoni 1988/1989. - 'Ginjol u Parizu' Lea Mojšćinskog i Jana Wilkowskog, i 'Asagao' Tokusa Chikamatsua. Za 'Asagao' koristi se japanskom tehnikom bunraku teatra, i za taj se pozorišni komad ističe snažni emotivni naboj i pristup glumaca i režisera sa 'ritualnom pobožnošću'. Upravo će s ovom predstavom, kao i 'Zlatorogom', ići na Prvi svjetski festival lutkarskih teataru za odrasle, u bugarski Pleven. Mario Vrankić piše da 'Asagao' razbija dogmu lutkarske umjetnosti kao namijenjene isključivo djeci, te mostarski ansambl naziva jednom od tri najbolja lutkarska pozorišta u bivšoj državi.

Pored raznih pohvala, prvo od Slobodana Stojanovića u Oslobođenju pa onda Ljubice Ostojić u reviji Odjek, kritičar Momčilo Popadić pred izvedbu predstave u Šibeniku govori kako je 'Mostarce godinama očekivao s nadom i, valja priznati, s ljubavlju', i mostarske lutkare zove 'godinama, dapače i desetljećima vitalnim i vještim, dobro vođenim radosnim ansamblom koji se stalno i pomlađuje', oduvijek otvorenim 'kako prema novim kretanjima tako i prema svim iole značajnim ili tek obećavajućim suradnicima'.

Za iduću sezonu važna je premijera predstave 'Vjetar uvijek nešto nosi' baletskog umjetnika Antuna Marinića, priče o čovjekovoj životnoj niti, za koju Željko Bojović piše da režiser dječijoj svijesti pokušava pojasniti koncepte prostora i trajanja, redukujući filozofske aspekte predstave na nivo gledaoca-djece. Doduše, ističe s kakvom ozbiljnošću Marinićeva režija tretira gledalačku duhovnost, te da joj vrijednost nije umanjena tim poduhvatima. Početak devedesetih Pozorište će obilježiti zadnjom premijerom izvedbom njegovog četvrtog desetljeća funkcionisanja, 'Strijele vremena', čiju režiju potpisuju režiser Saša Jovanović i scenografkinja i kostimografinja Aikaterina

Antonakaki, oboje s francuske akademije Charleville.

Planovi za obilježavanje četvrte decenije postojanja Pozorišta, nažalost, propali su početkom rata u Mostaru. Izvedba koja je planirana za 15. novembar 1992. godine, na četrdesetu godišnjicu 'Snježane i sedam patuljaka', nije se ostvarila. Repertoar Pozorišta na njegovoj izvornoj sceni ostaje prazan pod težinom metaka i granata nepune četiri godine.

Prvog jula 1995. godine repertoar Scene mladih Amaterskog pozorišta 'Abrašević' dodaje lutkarsku predstavu 'Patkica Blatkica', pod režijom Nuri-Džihana Kezmana (koji će kasnije postati prvi poslijeratni direktor Pozorišta, dok ga 1. 5. 1996. ne zamijeni Muhamed Hamica Nametak), a igrāju učenici Šeste osnovne škole iz Mostara: Sanel Čolić, Nada Hodžić, Adi Velagić, Maja Vejzović, Goran Tiro, Edo Kurt, Inga Kotlo, Selma Čolić, Adis Peco, Goran Zagorčić i Adnan Kapić.

Poslije rata, organizovat će članovi Sarajevskog ratnog teatra 'SARTR' i Pozorišta lutaka - poimenično Muhamed Hamica Nadimak, Ljubica Ostojić, Dubravka Zrnčić-Kulenović i Safet Plakalo - novi projekt imena 'Škola lutkarstva'. Poduhvat su podržale svjetska asocijacija lutkara UNIMA i Internacionalni institut lutkarstva. Započeo je s aktivnostima u februaru 1997. godine. Dok se stara pozorišna sala obnavljala nakon ratnih oštećenja, osoblje za dva i po mjeseca već je isplaniralo i realizovalo tri programa, uključujući i performans teatra Minor iz Praga predstave 'Mišo Kuglica' na bosanskom jeziku.

1997. godinu obilježiti će aktivnosti Škole lutkarstva, iz kojih su proizašle premijere scensko-poetskog kolaža 'Igraonica' i 'Javnog časa Škole' - oboje pod Nametkovom režijom - te obilježavanje 45. jubileja 6. novembra adaptacijom Andersenovog 'Olovnog vojnika', do tada već četiri puta izvođenom na gostovanjima u Španiji. Premijerno će

u Jablanici biti izvedena i predstava 'U svijetu dječijih prava' .

Već pri kraju 1997. godine premijerno će biti izveden i 'Snjeguljac', u kojem scenarij i režiju potpisuje, i glavnu ulogu tumači Nedžad Maksumić. Pored njega na predstavi rade Diana Ondelj-Maksumić u - valja napomenuti, debitantskoj - trostrukoj glumačkoj ulozi, saradnji na scenariju i odabiru kostima, kao i Nermina Denjo i Sergio Radoš. Salko Šarić, nekadašnji član ansambla, pisao je o predstavi govoreći kako je režiser i scenarist Maksumić napisao 'originalno literarno djelo, bazirano na poetskoj maštovitosti, primjerenoj dječjim receptorskim mogućnostima', a od glumačkih performansa ističe igru Diane Ondelj-Maksumić.

I iduće godine će repertoar biti bogat. Pozorište će gostovati na Sarajevskoj zimi 98 i u Italiji, gdje pored 'Olovnog vojnika' predstavlja i 'Legendu o rijeci Neretvi'. Antun Marinić javnosti predstavlja projekt 'Zaplešimo' 18. 4. 1998. godine, u kojem plešu članovi ansambla, a u maju se vraćaju u Italiju sa adaptacijom Beckettove drame 'Čekajući Godota', preimenovanom u 'Ne ide pa ne ide' - gdje surađuju s mladim glumcima iz Škole lutkarstva, Mostarskog teatra mladih i ostalih omladinaca okupljenih oko tog projekta. Za ovaj su poduhvat zaduženi talijanski režiser Stefano Gabrini, a za prijevod predstave i organizaciju proba i glumaca Nedžad Maksumić. 1999. su godinu mostarski lutkari započeli gostovanjem u Italiji, a završili 26. decembra, pod režijom Hamice Nametka izvedbom 'Mece Medića', autora Jana Wilkowskog.

Novi milenij Pozorište će početi sa novom upraviteljicom Rankom Mutevelić, koja na poziciji mijenja Nametka. Ona će biti zaslužna za to što će, nalik Anti Karačiću u šezdesetima prošlog vijeka, uspostavljati veze sa lutkari- ma iz vodećih evropskih država, u ovom slučaju Bugarske.

U 2000. godini priređena je izložba poljskih pozorišnih lutaka iz perioda Hladnog rata, kada je istočna Evropa dominirala lutkarskim teatrom u Evropi. U martu iduće godine vraća se nakratko u pozorišnu salu estetika njene bivše funkcije sinagoge, priredbom 'Večeri klezmer muzike', muzike srednjoevropskih Jevreja, koju je izvodila Klezmerska grupa Sejnenskog teatra iz Poljske.

Igrokaz 'Ukradena priča' Milivoja Mrkića premijerno je izveden 2000. godine u režiji Novosađanina Voje Soldatovića. Kostimograf, kreator lutaka i scenograf bio je Imre Kočiš, lutke je izradio čula Hajnal a rekvizite Mirsad Bijedić. Predstavu je vodio Amer Ćatić, a Dianu Ondelj-Maksumić - za koju kritičar Vojislav Vujanović govori da je 'igrala svim sredstvima', uključujući i glasom 'sa jasnom dikcijom ali puno umiljatosti i topline' - prate Nedžad Maksumić, Sergio Radoš i Nermana Denjo.

Već pomenuti 'Mačak u čizmama' Charlesa Perraulta vratio se na scenu 2001. godine, pod novom režijom, sa obnovljenom kostimografijom, muzikom, scenografijom i lutkama koje su uradili bugarski lutkari. Ansambl iz 'Ukradene priče' aktivan je u ovoj predstavi. Ići će na Osmi međunarodni dječiji festival u Suboticu, polako se počevši vraćati na onaj nivo kritičkog uspjeha kakvog su imali u sedamdesetim i osamdesetim. Vratit će se s nagradom koju dobija Diana Ondelj-Maksumić.

Iduća godina, jubilara, obilježit će pedeset godina otkad je Đorđe Bovan okupio mostarske, sebi nalik, teatarske zanesenjake u mahali u Brankovcu. U pola vijeka Mostar će postati središte lutkarstva u Hercegovini, jedan od najvećih pozorišnih gradova u čitavoj bivšoj Jugoslaviji - i epitom ratnog razaranja i etničkih podjela koje će pokušati (i djelomično uspjeti) sa sobom u provaliju odnijeti i kulturu. No, nakon trauma rata, ponovno u Pozorište dolaze, ne dijeleći ga na 'naše i njihovo', prosti ljubitelji teatra i lutaka i najčistije duše - djeca.

Repertoar je uključio još jedan projekt bugarskih teatarskih djelatnika sa ansamblom Pozorišta lutaka, 'Dvije princeze', na početku te jubilarne godine. Ali, za obilježavanje pedesete godišnjice osnivanja Pozorišta, prve izvedbe 'Snježane i sedam patuljaka' u davnoj 1952. godini, osoblje se angažovalo za pravljenje jubilarne predstave koju će izvesti na sceni 29. novembra 2002. godine. Taj će pozorišni komad biti igrokaz 'Zaljubljeni oblak', osmišljen po motivima iz pripovijetke turskog pisca Nazima Hikmeta.

Predstavu će režirati jedan od bivših saradnika Pozorišta, Poljak Wojciech Wiczorkiewicz (režiser 'Priče o Čvrljugi, patuljcima i siročetu Marici' iz davne 1987. godine). Priču će scenski obraditi scenografkinja Vanja Popović, također zadužena za kostime i kreaciju lutaka - što realizuje Ivica Bilek, jedan od najvećih bosanskohercegovačkih kreatora lutaka. Ovo se djelo bavi konfliktom duhovne ljepote, utjelovljene u liku Ajše, i nasilja - u formi zlog i pohlepnog Kara Sejfija. Između njih dvoje stoji lik-narator Derviš, kojeg tumači Sergio Radoš. Tekst funkcioniše i kao hommage jednom od najvećih sufijskih pjesnika u historiji civilizacije i književnosti Dželaludinu Rumiju. Tom su izvedbom dosegli onaj nivo umjetničke izvrsnosti kakvog su vidjeli nešto više od desetljeća ranije, sa 'Asagaom'.

U prvih pedeset godina ovi su zanesenjaci za teatar i lutke odigrali 144 premijerne izvedbe sa više od sedam hiljada repriza. Gostovali su u 253 mjesta, dvadeset im je predstava snimljeno za televiziju, a više od milion i sedam stotina hiljada gledaoca ih je vidjelo uživo. No, priča o mostarskim lutkarima neće još zadugo završiti. U zadnja dva desetljeća Pozorište je nastavilo sa svojim projektima, premijerama i konstantno punim repertoarima, slaveći jubilarne godine i održavajući razne programe. Uspjesi se još uvijek nižu, gledaoci još uvijek dolaze, a ideja ima na pretek. U 2022. godini će Pozorište proslaviti sedamde-

setu godišnjicu osnivanja.

Dugo je vremena prošlo i puno se lica izmijenilo u ansamblu, otkad je Đorđe Bovan, savremenik Šantića i Ćorovića, sa svojim sugrađanima i ostalim mladim glumcima osnovao na prostoru nekadašnje mostarske sinagoge u Brankovcu Gradsko pozorište lutaka. U idućih nekoliko desetljeća, pogotovo pod upravom Ante Karačića, pozorište je postalo istinski važan dio grada, sa izuzetno snažnim teatarskim potencijalom i ključan za umjetnički ambijent Mostara. Podloga je postavljena za enormne kritičke uspjehe sa nekim od najboljih predstava koje će odgledati ne samo Mostarci, nego i publika širom bivše Jugoslavije i Evrope, ali i šire.

Ali, ako ima jedna stvar koja se nije promijenila u tih sedam desetljeća konstantne aktivnosti i rada, to bi bila odanost ansambla jednoj - važno je napomenuti - vrlo zahtjevnoj teatarskoj formi sa kojom se, doista, na ovim prostorima isuviše rijetko susrećemo. U ovom su se pozorištu ostvarili neki od najlegendarnijih bosanskohercegovačkih scenskih djelatnika: Salko Šarić, Ulfija Skikić i Diana Ondelj-Maksumić. Režirat će za njih režiseri kao Risto Vujović, Todor Ristić, Edi Majaron i Luko Paljetak. Predstave kao što su 'Mačak u čizmama', 'Asagao', 'Zlatorog' i 'Martin Krpan' svrstat će se među kultne. O samom će Pozorištu pisati ne samo mostarski, nego i novinari i kritičari širom bivše države.

Naravno, životnom dostignuću našeg Pozorišta lutaka možemo dodati i demantovanje stereotipa o lutkarskim teatrima kao 'namijenjenim samo za djecu' - kao što je davno zapisao Mario Vrankić o 'Asagau' - da razbija normu lutkarstva isključivo kao dječije umjetnosti. No svojim angažmanom i interesom za tu profesiju mostarski su lutkari dokazali, i još uvijek dokazuju, da se za sve njihove predstave može reći isto.

Lutkarska pozorišta tu su da u djeci probude kritički um, natjeraju ih na razmišljanje, razlikovanje između dobra i zla, da ih poduče svijetu i životu. S druge strane, kod odraslih će ponovno aktivirati emocionalnu komponentu, pomoći će i njima da dožive katarzu i duševno čišćenje, i nauče životnu lekciju. Upravo kroz animaciju lutaka, onog što bi mnogi smatrali rekvizitom i predmetom, te se poruke najbolje manifestuju - glumac rukama i glasom oživljava neživo i prenosi svoju ideju gledaocima koji će najbolje razumijeti simboliku svakog pokreta, replike, kostima, boje. Kako je davno zapisao Jože Pengov: 'Lutkarsko pozorište je najčistiji teatar, ono je apsolutno pozorište'.

Na hiljade je Mostaraca u djetinjstvu uživalo u lutkarskim predstavama, pritom učeći važne životne lekcije, postavljajući si pitanja o životu i svijetu. Kao stariji vraćat će se i na isti način, pronalaziti se u fabulama tih poučnih priča. Teatar je pripovijetka koja se pred nama odvija uživo, koja govori o nama, i u kojoj sami - pruži li nam se prilika - možemo sudjelovati. Mostar je oduvijek grad teatarskog potencijala, dokazujući se iznova kao takav. A u ovoj crtici o historiji pozorišta u hercegovačkoj prijestolnici, Pozorište lutaka zaslužno i s razlogom zauzima jedan, ali ogroman dio te priče.

Izvori:

- 50 godina Pozorišta lutaka u Mostaru, 1952-2002, priredila Ranka Mutevelić, Pozorište lutaka Mostar, Mostar, 2003.

Fotografija: Narodno pozorište Mostar, plm.ba

Adnan Bratić

Sekcija: Teatarska scena Hercegovine

Mentor: Ronald Panza

PROBA DRAME NA ODMORU
U GRADCU NA MORU 1949.g.

Amatersko pozorište RKUD Abrašević

Luka Marijanović

Dramska sekcija RKUD Abrašević pojavila se praktički kada i samo kulturno umjetničko društvo. Proizašlo iz aktivnosti radničkih sindikata, društvo je jako poticalo interes za dramsku umjetnost. Nije se radilo samo o tome da je nešto bilo u modi, premda i to, ali je mnogo važnije bilo biti informiran o svijetu, učiti i obrazovati, a teatar je po njima oponašao dinamičku strukturu zapleta u društvenim odnosima, dok je preoblikovanje svijeta nudilo nadu u promjenu uvjeta radnih prostora, a s njima i samog života. Već u tom ranom periodu od osnutka 1926. do prve zabrane rada Abraševića 1929. godine dramska sekcija izvodi pet predstava renomiranih autora među kojima su i Gorki i Andrejev, a ansambl je rodno ravnopravan, s radnicima i radnicama koji se sami brinu za opremu predstave - scenografiju, kostime, rekvizitu i ostalo.

Abrašević je prvi put zabranjen šestojanuarskom diktaturom 1929. i zabrana je ostala sve do 1935. godine. No, zabrane kao i da nije bilo, jer sve do zlokobne 1941. godine, početka rata u Jugoslaviji i prisilne druge zabrane, dramska sekcija postavlja narednih devet ambicioznih komada. To su većinom predstave koje veličaju realistične strane problema i života kao što su dramatizacije Gorkog, ali ostatak izbora pokazuje neobičnu prisutnost pokušaja kritičke svijesti kod mladog mostarskog radništva. Među komadima koji su izvođeni nalaze se i djela američkog političara socijaldemokrata Uptona Sinclairea - Car ugalj (dramatizacija romana o masakru nad rudarima) te bukolička komedija Ostrovskeg - Oluja, slavni tekst neposrednog Čehovljevog prethodnika. Prava je zanimljivost da je ovaj tekst odigran praktički u istoj deceniji kada je postavljena režija Šume slavnog kazališnog reformatora Vsevoloda Mejerholjda. S jedne strane stoji postavka u skromnim uvjetima malog i siromašnog Mostara, a s druge imamo režiju koja je ušla u sve udžbenike povijesti pozorišta. Ova

hrabra karakteristika - znatiželja starih Mostaraca koji su pokušavali pratiti novosti iz svijeta u svom malom i još uvijek neslobodnom svijetu, taj oblik neposlušnosti prema samom sebi i svojoj ideologiji, ostat će tiha, ali prisutna karakteristika članova Abraševića.

Nakon velike tragedije i iskustva Drugog svjetskog rata preživjeli povezani sa RKUD Abrašević ponovo se povezuju pod ovim imenom, praktički najprije kroz dramsku sekciju. Radnici su očito doživjeli Abrašević kao dramski megafon kroz koji mogu dijeliti vlastite ideje. Prva predstava koja se događa nakon rata je Na straži autora Viktora Cara Emina iz 1946. godine koju je režirao profesor Ante Novaković. Ovaj profesor će sve do svoje prerane smrti ostati zapamćen kao najplodniji redatelj u ranoj poslijeratnoj fazi. Što se tiče najvažnijih aktivnosti nakon kraja rata, najvažnija su imena neumornog kulturnog radnika Safeta Čišića i lutkara Đorđa Đoke Bovana. Istorija pamti da je nakon jednog od partizanskih smrzavanja, inače krhki Čišić, ostao u jednom planinskom selu na duljem liječenju. Ostavljen je u selu dobrih ljudi koji su ga njegovali, ali koji su svi odreda bili nepismeni. Kada je nakon dužeg vremena otišao nazad u jedinicu, svi su bili naučili čitati i pisati. Čišić je u sebi krio određenu upornost kojom je učestvovao u ponovnom pokretanju Abraševića, ali i više, upravo iz Abraševića učestvuje i u podizanju mostarskih institucija kulture - sam je inicirao osnivanje Narodnog pozorišta, a učestvovao je i u podizanju Muzičke škole i Lutkarskog pozorišta. Đorđe Bovan, školovani lutkar, upotpunit će ovaj proces radom u Lutkarskom, ali i osnivanjem pionirsko-omladinske pozorišne sekcije. Svojim nastupom pokrenut će proces koji će se skladno provoditi sve do 1971. godine.

Važno je istaknuti da su članovi pozorišne sekcije istovremeno i prvi glumci novog Narodnog pozorišta, dok je Sarajevo u pomoć poslalo četiri školovana glumca i

jednog redatelja. Dramska sekcija Abrašević proizvodi u tom periodu u prosjeku jednu predstavu godišnje, među kojima su brojna kanonska djela svjetske dramske literature. Ognjenka Milićević, kasnije slavna jugoslovenska redateljica i pedagoginja, osnivačica dramskog studija pri Narodnom pozorištu u Sarajevu, iskoristila je svoje rusko studentsko iskustvo da bi iz prve ruke postavila jednog od rijetkih Čehova u Mostaru, njegov tekst *Prosidba*. Čehov u ovoj jednočinki ironizira dogovorene odnose, kao i probleme u braku, što je bio svakako poticajan doprinos raspravi u tadašnjem društvu. Novaković režira još jednog slavnog, ali u Mostaru, kako će ispasti, i ne tako postavljanog Bertolta Brechta - *Puške gospode Karar*. Zanimljiv izbor teksta koji slovi za Brechtovu najmanje agresivnu, ne-revolucionarnu, skoro pacifističku dramu o majci koja pokušava spriječiti da i njeni sinovi dožive rat. Kad se njima dodaju brojne Nušićeve komedije o vlasti, ili izvedbe Gogolja, ostaje dojam kako je Abrašević i dalje ispravno prepoznavao čistoću teatra u svjetlu društvene kritike. U svjetlu tog pacifizma je i zagonetna drama o kojoj se teško nalaze podaci - *Oreole dajte ubicama Ante Marodića* - iz čije se afiše može saznati da se radi o suđenju pilotu, članu eskadrile aviona koji su bacili atomsku bombu na Japan. Na suđenju za kriminalne radnje nalazi se major koji je jedini pokazivao kajanje za atomsku bombu, iako osobno nije bio odgovoran, jer je samo napravio izviđački let za glavnog bombardera. Pa ipak, radi se o osobi koja je ovim javnim sumnjama postala ikona budućeg antinuklearnog pokreta.

Godine 1972. sekcija drame biva toliko uspješna sa svojim uprizorenjem Nušićeva Sumnjivog lica, osvajajući nagrade na dva važna domaća festivala, kao i na državnom festivalu amatera, tako da RKUD Abrašević postaje Amatersko pozorište. Članovi i članice uporne i vjerne dramske sekcije sami su se izborili za ovaj status. Nakon zadobijanja statusa kroz cijelu deceniju kreće, možemo slobodno reći, zlatno doba Amaterskog pozorišta Abrašević. Abrašević

sve više radi sa profesionalnim redateljima poput Ahmeta Obradovića, Sulejmana Kupusovića, Antonija Karačića a ovaj oblik suradnje ostat će redovan do samog kraja. Repertoar je posve ambiciozan, promišljalo se na način koji dolikuje profesionalnom pozorištu. Uz neka opća mjesta kao što su Branislav Nušić, Bora Stanković, Milan Ogrizović, Meša Selimović i Svetozar Ćorović, na programu je i jedan Georg Bernard Shaw, njegov čavolov učenik. Abrašević njeguje i doticaj sa mladom regionalnom dramom, tako su na repertoaru i Ivan Studen, Andrej Hing, Đorđe Lebović. Kroz njihove se drame Abrašević hvata u raspravu o nasljeđu revolucionarnog humanizma, radeći određeni oblik samoanalize i pokušavajući da uspostavi dijalog sa društvom i vremenom u kojem se nalazio, ali bez obzira što su Kojoti Ivana Studena možda i najveći vrhunac rada ovog amaterskog pogona, veći utjecaj prema društvu nije načinjen. Abrašević se u ovim godinama pomalo otvara i prema pozorišnom istraživanju. Osim početka suradnje sa Seadom Đulićem iz Mostarskog teatra mladih koji njeguje istraživački rad na samim formama, s posebnim naglasakom na dramsku pedagogiju mladih, iz sačuvanih kritika da se zaključiti da je i sam Ahmet Obradović, kasnije legendarni direktor Narodnog pozorišta Mostar, u jednom trenutku koristio Abrašević za svojevrsni dramski eksperiment. Naime, radilo se o slobodnom čitanju Selimovićeve Tvrđave, koja je bila neki oblik improvizacije na zadani tekst i nije ga se doslovce držala, a što je danas uobičajena praksa u post-dramskom, ali i u dramskom pozorištu. Broj likova i trajanje bilo je reducirano autorskim potezima, tako da je većina izvedbe djelovala kao kombinacija igre par glavnih likova i zborskog pripovijedanja. Sudeći prema ostavštini kritike, pokušaj osuvremenjavanja Selimovića, koliko god nama danas djelovao zanimljivo, nije primljen s naročitim razumijevanjem, ali nas danas izuzetno veseli vidjeti da se netko odvažio raditi takve stvari daleko od same matice. Ovo je naime još jedan od pokazatelja koliko su ljudi nekada bilo svjesni smisla i značenja ideje

Abraševića. Ovakav rad u pozorištu danas je standard, sad već često i nova konvencija. Amaterski umjetnici su, ni ne znajući, bili ispred vremena.

Budući razvoj Mostara, rast njegovog novog grada na zapadnoj obali, još će više podići popularnost RKUD-a, kao i samog pozorišta. U samom društvu prisutna je velika popularnost folklora, učenja sviranja gitare i narodnih instrumenata kao i ponovni razvoj zbornog pjevanja. Kroz prostor Abraševića, s njegovim dvorištem koje inače služi kao prečica, prolazi velika dnevna migracija različitih uzrasta ljudi i korisnika/ca.

Početak osamdesetih donosi uznapredovali razvoj prijateljstva sa Fadilom Hadžićem, poznatim hrvatskim dramskim piscem hercegovačkog porijekla koji se i u javnim pismima pohvalno odnosio prema radu amatera. Godine 1986. plesna sala se obnavlja kao scena sa gledalištem i pozornicom, napravljena je posebno za potrebe AP Abrašević. I u ovoj deceniji Abraševićev program je jednako zamišljen, uz nešto povećan broj satiričkih komada Fadila Hadžića, Ive Brešana, Nušića te tradicionalnih izleta u klasiku poput Držića i Gogolja. Posebno mjesto jeste postavka drame Tetovirane duše Gorana Stefanovskog, koja je bila jedan od prvih, tada naravno, nejasnih slutnji mogućeg kraha, koji se na kraju na žalost i dogodio. Fabula o ljudima koji žive i putuju po inozemstvu, cijelo vrijeme noseći stvarni i stečeni identitet, tetovaže izvana i iznutra, kao izmještena, skoro buntovna pozicija Abraševića koji je u to doba jednako konkurirao profesionalnim ansamblima - vjerujući u svoju ljubav prema pozorištu.

Bližeći se devedesetim godinama, ansambl kao da se počeo pomalo umarati, ljudstvo mu se polako počelo smanjivati. Posljednja predstava u kojoj će se seniorski ansambl Abraševića okupiti jeste gotovo pa protestni komad Vođa Radoja Domanovića koji u režiji Sulejmana Kupusovića zlokobno progovara o pojavama novih vođa na prostorima

koji će njihovim djelovanjem uskoro biti dezintegrirani. Godina 1991., kada se već naziru i počinju rasplamsavati ratni sukobi, donijela je prvu godinu od osnutka dramske sekcije, kasnije Amaterskog pozorišta Abrašević, bez premijere seniorskog ansambla. Nije poznato što je tome razlog, možemo samo nagađati iz svega što su ponudili pisani izvori, ali istovremeno dogodilo se i nešto izuzetno pozitivno. Nurdžo Kezman, istaknuti voditelj Abraševića neposredno prije rata, a i slavni glumac njegovog pozorišta, u svom velikodušnom stilu ozbiljno je shvatio razmišljanja i iz njih proistekle ideje i prijedloge mladih članova ansambla za uspostavu scene mladih, odnosno omladinske ekipe Amaterskog pozorišta Mostar. I doista, za prvu predstavu pod nazivom Alisa, koja je nastala kao autorski projekt i u režiji Seada Đulića, formirana je grupa od šesnaest učenika i učenica srednjih škola koja je uz zvuk violina i pokretom dočaravala probleme mladih. Predstava je igrana kroz napetu 1991. godinu i odigrana je čak dvadeset i tri puta na različitim lokacijama, uključujući ambijentalne prostore Kujundžiluka. Naredna predstava - Antigona - jedno suvremeno čitanje Sofokla, potpuno preseljava scenu Abraševića u nekadašnju koncertnu dvoranu Doma mladih na Rondou. Korišten je cijeli prostor dvorane za igru, publika je sjedila na drvenim stepenicama sa bokova, dok su na pozornici bila dva muzičara - saksofon i kontrabas koji su komentirali radnju. Antigona, koja je imala premijeru svega tri mjeseca prije početka ratnih sukoba u državi i Mostaru, govorila je o ponosnom, ali i uzaludnom sukobu sa tiranima koji, dok ih se ne pobijedi, ruše sve pred sobom. Ekipe Alise privukla je još trinaest novih članova ansambla koji je rastao i razvijao se sada sa tridesetak sudionika.

Ostat će zauvijek u glavama preživjelih pitanja što se sve moglo napraviti da su ovi mladi ljudi dobili priliku da mirno žive i razvijaju se. Starije vodstvo Abraševića ispravno je postupilo dajući mladima prednost, jer bi oni uskoro

i nosili nove predstave Abraševića s novim nazorima na pozorišni izraz, u doba u kojem se, sad već to znamo, linija između amaterizma i profesionalizma gotovo sasvim izgubila. Priče Abraševića, Mostarskog teatra mladih, Privremenog pozorišta, Teatra Lik, kao i pojedinačnih inicijativa koje su se planirale, mogle su imati sjajnu budućnost, prije svega jer su bile pune ljudi koji su pratili suvremeno pozorište i pokušavali promišljati o njemu. Njihove aktivnosti, uzeto zajedno sa aktivnostima institucija kao što su Narodno pozorište i Pozorište lutaka, u jednom trenutku su praktički nudili mogućnost gledanja izvedbe u gradu na dnevnom nivou. U trenucima kada je jedan grad agresivno ostajao bez prošlosti, ulazeći u budućnost koja se i dan danas formira, njegov kulturni život, posebno u smislu teatra, ali ne samo teatra, nikad zapravo nije bio sadržajni. Zatim je sve to samo nestalo.

Izvori:

- Nuri-Džihan Kezman: Radničko Kulturno-Umjetničko Društvo
Abrašević - Amatersko pozorište Mostar, Mostar, 2001.

Fotografije: RKUD Abrašević, OKC Abrašević

Luka Marijanović

Sekcija: Teatarska scena Hercegovine

Mentor: Ronald Panza

Zvučanja mlade mostarske scene

Luka Marijanović

Zvučanja su prvi zvučni susret mlade mostarske muzičke scene, namijenjen prije svega grupama koje su na samom početku, jer tako želimo podržavati autorski rad izvođača.

Namjera je uspostaviti platformu za zvuk koja neće imati samo jedno izdanje i na kojoj će mladi ljudi razmjenjivati sviralačka i slušalačka iskustva, te nakon svega nastaviti raspravljati o tome što je scena – kako se stvara i održava.

U 2022. godini Zvučanja su imala već dvije edicije:

- Zimsku, 21. januara, na kojoj se u OKC Abrašević predstavilo pet mostarskih bendova: **Morana** (post-punk), **The Blues Powerhouse** (blues/rock), **sm4llpox** (alternative rock), **Jufkamental** (grunge punk) i **Crustalno jasno** (crust punk/hardcore)-

- Ljetnu, 24. juna, na kojoj su u Abraševiću gostovali bend **Ochi** (altenative rock) iz Rijeke i **Delirij** (black'n'roll) iz Splita, dok su kao domaća potpora, s novim materijalima, još jednom zasvirali The Blues Powerhouse i Crustalno jasno.

Zvučanja će nastaviti okupljati lokalnu i regionalnu alternativnu muzičku scenu svake jeseni/zime i proljeće/ljeta s nadom daljnjeg poticanja na kreativnost i stvaralaštvo nove autorske scene.

Plakat: [Kostja Ribnik](#)

Bendovi s prve edicije Zvučanja (21. januar, OKC Abrašević):

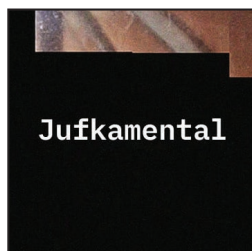
The Blues Powerhouse se žanrovski može svrstati u blues-rock, sa elementima psihodeličnog popa 60-ih godina i oslanjanja na improvizaciju. Bend se okupio u Mostaru 2020. godine i čini ga trio Robert Bartel (vokal, bas gitara), Mirza Lepara (bubnjevi) i Goran Šutalo (gitara). Bend je krajem 2021. godine imao nekoliko nastupa u Mostaru. Debitantski album se očekuje u ljeto 2022. ([Facebook](#))

Morana je afera post-punka i novog vala, autentičan spoj mekog i energičnog. U sastavu Hana Ćatić, Riad Guzin, Miran Dabić, Ema Haznadarević i Ema Čorbadžić bend je prvi put zasvirao na Mostar Blues & Rock Festivalu, potom na TAKT festivalu u Novom Sadu, a svirali su i kao pregrupa bendu Svemirko.

sm4llpox je alt rock petorka nastala 2020. godine pred pandemiju koronavirusa. Bend iza sebe već ima izdanje 'Time to Breathe' sa šest autorskih pjesama. Na Zvučanjima su, između ostalog, predstavili i materijal sa skorog drugog izdanja. Bend čine Toni Lesko (bubnjevi), Stjepan Lesko (gitara), Zvonimir Kordić (gitara), Nenad Tomičić (vokal i gitara). ([YouTube](#), [Facebook](#))

Jufkamental je mostarski alt-punk bend nastao 2016. godine. Sastav čine Hamza Badžak (vokal/gitara), Rijad Šuta (bubnjevi) i Alan Jusufbegović (bass gitara) 2020.godine izbacuju album prvijenac pod nazivom Jufkamental. Dijelili su binu s nizom domaćih i stranih bendovima od Sinja do Ljubljane, a trenutno su u procesu snimanja drugog albuma. ([Bandcamp](#), [Facebook](#))

Crust punk/hardcore duo **Crustalno jasno** počeo je s radom 2013. godine. Iza sebe imaju niz EP-va, živih albuma, gostovanja na međunarodnim kompilacijama i split izdanja od kojih se izdvaja onaj s Agathoclesom. Aktualno izdanje iz 2021. godine nosi naziv 'Nakupina'. Bend čine Nikola Rončević na bubnjevima i vokalist/basist Luka Marijanović. ([Bandcamp](#), [Facebook](#))

ZVUČANJA

OKC ABRAŠEVIĆ / K19

vol 2

24.6. U 20:30h

WAD FREE

OCHI
DELIRIO

CXJX
THE BLUES POWERHOUSE

Plakat: [Boris Pehar](#)

Bendovi s druge edicije Zvučanja (24. juni, OKC Abrašević):

Ochi su *distorzija, nemir i tremori upakirani u bend*. Riječ je o post-hardcore/grungeu sa stoner elementima. Iza sebe imaju EP 'Tremor', koji je 2021. izdao Geenger Records, a skoro je očekivati i album prvijenac. Na ljetnja Zvučanja dolaze nakon predstavljanja na ovogodišnjem InMusic festivalu.

([bandcamp](#), [facebook](#))

Delirij je black'n'roll petorka iz Splita okupljena 2019. godine. Iza sebe imaju dva EP izdanja: 'Robovi plejsa' (2020.) i 'Nar-komancer' (2022.) ([bandcamp](#), [facebook](#))

Kao lokalna podrška nastupili su bendovi s prve edicije **The Blues Powerhouse** i **Crustalno jasno**, koji su predstavili svoje nove materijale.

Zvučanja vol. 1:

Plakat: [Kostja Ribnik](#)

Foto: Boris Čović ([K-19-OKC Abrašević](#))

[Radio reportaža: Nikola Rončević, AbrašRadio](#)

Zvučanja vol 2.:

Plakat: [Boris Pehar](#)

Foto: Hana Barić

[Radio reportaža: Nikola Rončević, AbrašRadio](#)

Luka Marijanović

Sekcija: Alternativna muzička scena

Mentor: [Damir Avdić](#)

Party izložba mladih likovnjaka u Abraševiću

Inicijativa za kulturno-
umjetničke događaje (IKUD)

OKC
ABRASOVIĆ

Sandro Jovanović
Fotografija
„Hekate“, „Euphoria“

Romana Pinjuh
Grafika
„Nag“

Gabrijela Bogut
Grafika
„Sanjarenje“

MULTIMEDIJALNA

izložba

Ivona Perić
Akriil
„Sanbun“

Iva Galić
Kolaž
„Odrastanje“

19:00
16.10 SUBOTA

U suradnji sa "Mostovi Hercegovine 2.0"

Inicijativa za kulturno umjetničke događaje (IKUD) krug je mladih ljudi kojima je cilj oživjeti kulturno-umjetničku scenu grada Mostara, pružiti priliku mladim, kako afirmisanim, tako i neafirmisanim umjetnicima, muzičarima, piscima, kao i svim kulturno orijentisanim licima da dođu do izražaja i prezentuju predmete svoga nadahnuća, šaljući jasne poruke o svakodnevnom životu.

16. oktobra 2021. u organizaciji IKUD-a desio se prvi izložbeni događaj mladih neafirmisanih umjetnika **Romane Pinjuh, Gabrijele Bogut, Ivone Perić, Ive Galić i Sandra Jovanovića**. Izlagali su svoje radove u sali OKC Abrašević uz potporu i u saradnji s projektom Mostovi Hercegovine 2.O.

Izložba je bila interaktivnog karaktera te su svi posjetioci imali priliku i sami se likovno izraziti. Nakon izložbe muziku je puštala mostarska DJ-ica **Lubna Ćurić**.

Razgovor s jednom od organizatorica **Zoe Maslo**, te s umjetnicima Sandrom Jovanovićem i Romanom Pinjuh poslušati [ovdje](#).

Foto: IKUD

Daorson, Mogorjelo, Hutovo blato

Terenska istraživanja

U sklopu terenskih istraživanja projekta Mostovi Hercegovine 2.0 obišli smo zajedno s našim mentorima i učesnicima antički grad **Daorson** iznad sela Ošanići kod Stoca. Ovaj helezirani ilirski grad svojom pojavom podsjeća na antičke grčke gradove, pa otud nosi i nadimak hercegovačka Mikena.

Predavanje o Daorsonu, njegovom historijskom, kulturnom i identitetskom značenju i značaju održao je historičar umjetnosti **Nikola Rončević**, koji je rekao:

‘Vjetar koji je bridio na otprilike 280 m nadmorske visine podsjetio nas je na razliku između čitanja o značajnim lokalitetima, poput Daorsona i toga kako je uistinu prisustvovati, naći se pod megalitskim zidinama koje su impozantne čak i u formi ruine. Možemo samo zamisliti kako su u svojoj punini demoralizirajuće djelovali na Delmatskog ratnika 43. g.p.n.e. Ta godina bila je ujedno i sumrak ovog grada. Nažalost, povijest je često povijest ratovanja, pa često zanemarujemo i druge aspekte života u prošlosti. Zato je važno doći na lice mjesta, doći na Daorson, dotaknuti ove kamene blokove, osjetiti ih i duhovno se povezati sa prošlošću, jer su se tog kamena doticali ljudi koji se u svojim snovima, nadanjima, željama i filozofskim pitanjima nisu razlikovali od nas.’

Naša druga destinacija u sklopu terenskih istraživanja projekta Mostovi Hercegovine 2.0 bilo je **Mogorjelo**. Ovaj neprocjenjivi spomenik kulture poveo nas je dalje putevima naše antičke baštine.

Tek kilometar od Čapljine, skriveni u čempresima, ostaci kasno-antičke rimske vile rustike čuvaju priču o kontinuiranom obnavljanju. Najstariji dijelovi Mogorjela potječu još iz 1. vijeka kada je prostor korišten kao centar za zemljoradnju koji je opskrbljivao rimski grad Naronu. Centar je izgorio u 3. vijeku, nakon čega je u 4. obnovljen u velebnu rimsku utvrdu i pretvoren u dominum (državno imanje), a kasnije i u castrum (vojni logor). Utvrda je imala funkciju obrane grada i okolice. Krajem 4. vijeka srušili su je Vizigoti, da bi u 5. vijeku unutar preostalih zidina bile podignute dvije ranokršćanske bazilike.

O etimologiji naziva postoji više teorija. Jedna kaže da Mogorjelo slijedi iz činjenice da je na lokalitetu 'mnogo gorjelo', dok druga pretpostavlja posvećenost Sv. Hermagori-Mogoru. Obzirom na karakterističnu floru, visoku borovu šumu oko samog lokaliteta, prepoznaje se i njegov sepulkralni karakter.

Kroz historiju, značaj i potencijale lokaliteta Mogorjelo provela nas je alpinistica, avanturistica i promoterka turističkih dragulja Hercegovine **Stanislava Borovac** ([Instagram](#)).

Na području **Parka prirode Hutovo blato** djeluju četiri vode: Neretva, Krupa, Trebišnjica i Bregava, a park čini šest jezera: Svitavsko, Škrka, Jelim, Drijen, Orah i Deran.

Zaštitni znak Hutovog blata svakako su njegovi leteći stanovnici: čaplja danguba, blistavi ibis, patka njorka, mali vranac i brojni drugi. U mjesecu maju, kada letači dolaze na razmnožavanje, ovdje se nađe i preko 100 vrsta ptica. U mjesecu oktobru se, pak, ovdje opet skupljaju na putu za jug. Bitno je istaknuti da se na Hutovom blatu nalazi i jedna od najvećih kolonija vilinog konjica.

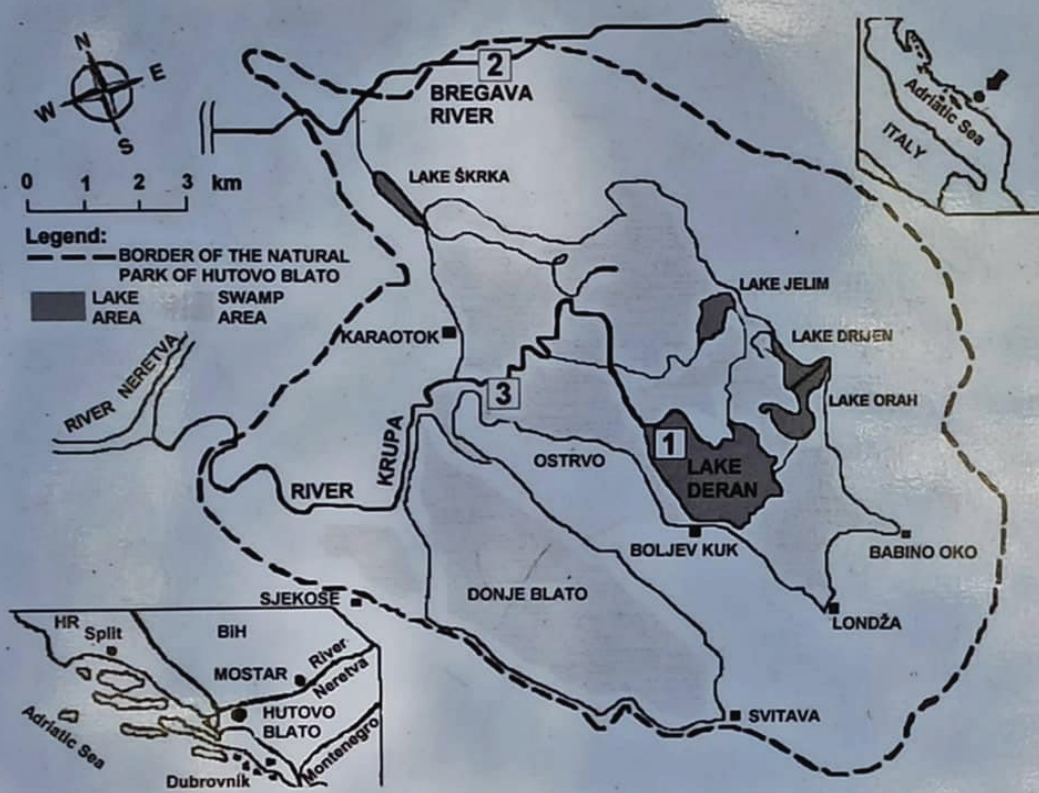
Plovidbom Hutovim blatom završili smo ovosezonska terenska istraživanja Mostova Hercegovine. O prirodnom bogatstvu ovog područja govorio je mentor **Ronald Panza**.

Foto: Anita Pajević, Boris Filipić

Naslovna fotografija: Stanislava Borovac

Park prirode Hutovo blato - Karta
Nature park Hutovo blato - Map

Brankovac, Mejdani, Stari grad

Arhitektonska šetnja Mostarom

Početno mjesto sastanka bilo je ispred **Narodnog pozorišta Mostar** a razgovor je krenuo na stepenicama Bajatove ulice u **Bran-kovcu**, ispod **Sahat kule** gdje je pod vodstvom mentorice razvijen dijalog koji je obuhvatao širok raspon tema. Razgovarali smo o obradi i korištenju kamena u kućama, dvorištima i stepeništu, o samim starim kućama i njihovoj gradnji, te o tome koliko danas postoji klasični građanski način korištenja javnog prostora.

Nakon ovoga predavanja-razgovora, spustili smo se prema ulazu u **Stari grad** i pored **Tepe** skrenuli na usamljeni trg **Majdan**. Još jedan tradicionalni mostarski javni prostor koji egzistira nekorišten. Na tom prostoru sada dominiraju ruševine nekadašnje zgrade **Doma JNA** te upravo završni radovi na obnovi **Atik-džamije**, a odmah pored nje nalaze se duge stepenice koje vode prema obali Neretve. Na ovom mjestu podsjećali smo se neobnovljenih mjesta kulture, prostora koji se nalaze i sa druge strane Neretve, mentalnog povezivanja s njihovim nekadašnjim oblicima.

Arhitektonsku šetnju, uz učešće koordinatora projekta te još dva mentora i njihovih mentija, provela je arhitektica i mentorica **Senada Demirović-Habibija**. Razgovor s mentoricom povodom ovog susreta poslušati [ovdje](#).

Foto: Husein Oručević

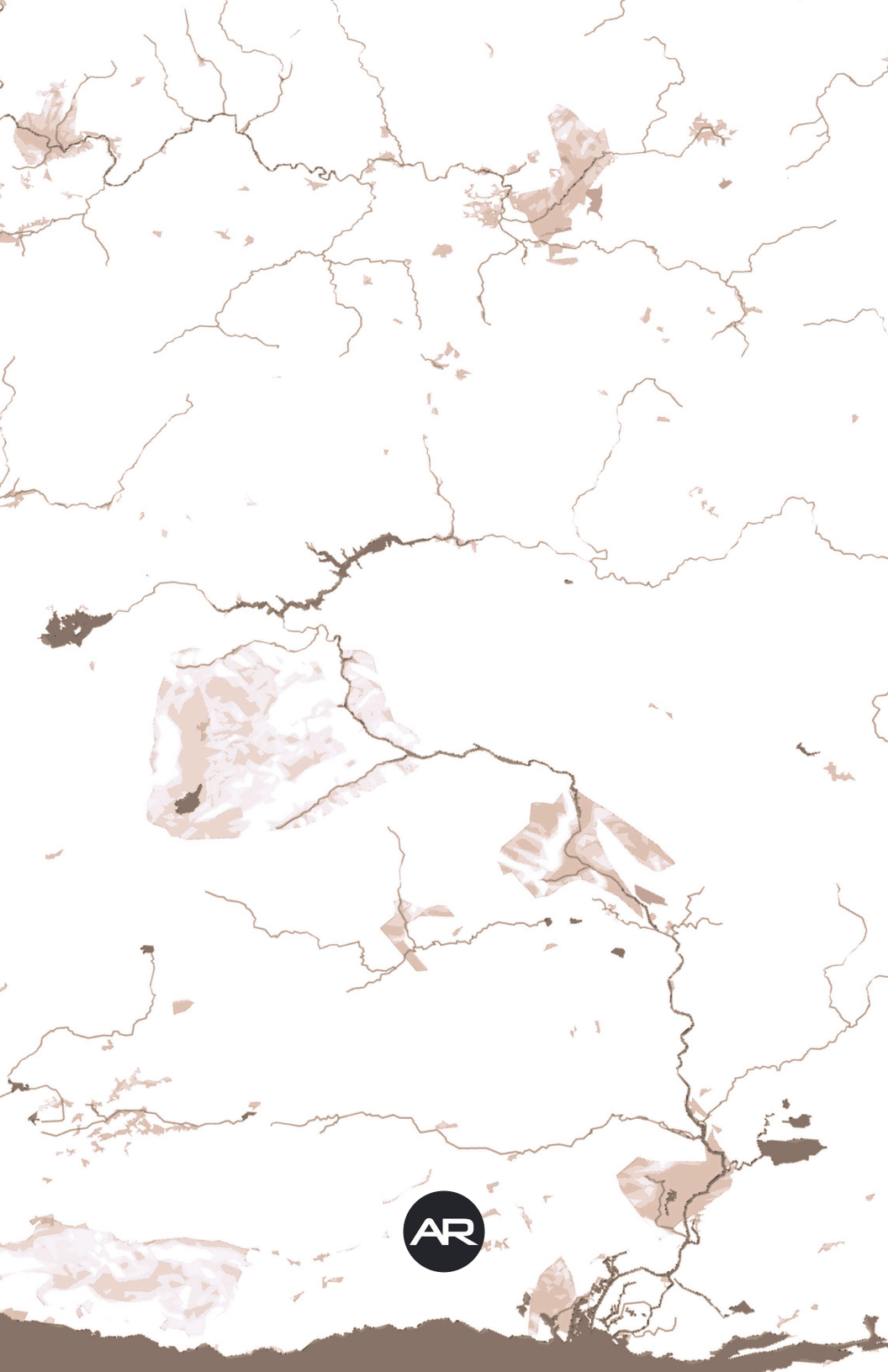
MOSTOVI HERCEGOVINE

2.0

Realizaciju projekta **Mostovi Hercegovine 2.0** podržao EUNIC BiH: Ambasada Italije, Nizozemske i Slovenije, Austrijski kulturni forum Sarajevo, Goethe Institut, Institut français, EU Info Centar u BiH i British Council.

EUNIC – European Union National Institutes for Culture (Nacionalni instituti kulture Evropske Unije) je evropska mreža organizacija koje se bave kulturnim odnosima. Zajedno sa svojim partnerima u više od 90 zemalja svijeta i sa mrežom od preko 120 EUNIC clustera oživljava evropsku saradnju na polju kulture, oslanjajući se na veliko iskustvo svojih članica iz svih država članica EU i pridruženih zemalja.

AR